

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

УДК:378.2:001(091)(575.3)

ББК:74.03(2)+63.3

Н-18

НАЗАРОВ ХОЛНАЗАР ДАВЛАТШОЕВИЧ

АФКОРИ ПЕДАГОГӢ-АХЛОҚӢ ДАР ХАМОСАИ «ГУРҒУЛӢ»

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ,
таърихи педагогика ва таҳсилот

Роҳбари илмӣ: Қодиров Каримҷон
Барфакович – доктори илмҳои
педагогӣ, профессори кафедраи
умумидонишгоҳии педагогикаи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ДУШАНБЕ – 2022

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
БОБИ 1. НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ТАРБИЯ ВА АХЛОҚ ДАР ЭҶОДИЁТИ ШИФОҶИИ ХАЛҚИ ТОҶИК	16
1.1. Анъанаҳои тарбия ва ахлоқ дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик	16
1.2. Ҳамосаи «Гурғулӣ» ҳамчун мероси педагогӣ-ахлоқии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик	35
Хулосаи боби 1	60
БОБИ 2. ТАРБИЯИ ИНСОН, ШАХСИЯТ, ИФТИХОРИ МИЛЛӢ ВА ВАТАНУ ВАТАНДОРӢ ДАР СИМОИ ҚАҶРАМОНОНИ ҲАМОСАИ «ГУРҶУЛӢ»	63
2.1. Идеали тоҷиконаи «инсонии комил» дар ҳамосаи «Гурғулӣ»	63
2.2. Шаклҳои мардумии тарбияи ахлоқӣ дар симои қаҳрамонони ҳамосаи «Гурғулӣ»	85
2.3. Методҳо, воситаҳо, усулҳо ва шаклҳои истифодаи ҳамосаи «Гурғулӣ» намунаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар ҷараёни этникӣ-педагогисозии корҳои таълимӣ-тарбиявӣ дар муассисаҳои таълимӣ	110
Хулосаи боби 2	139
ҲУЛОСАҶОИ УМУМӢ.....	141
АДАБИЁТ	149

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити истиқлоли миллӣ яке аз вазифаҳои муҳими илми педагогика – ин эҳёи маънавии миллат ва дар ин замина барқарор ва истифода намудани анъанаҳои беҳтарини педагогӣ-ахлоқии он аст. Махсусан, педагогикаи халқӣ яке аз арзишмандтарин ва пуртаъсиртарин соҳаи илми педагогика буда, дар ташаккули сифатҳои неки ахлоқии насли наврас ва ҷавонон мақоми ниҳоят калонро мебозад.

Сари ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як Паём ва суҳанронии худ қайд менамояд, ки агар таълиму тарбия аз тарафи омӯзгорон, махсусан падару модарон дар асоси анъанаҳои миллӣ ва осори халқӣ сурат гирад, аз манфиат ҳолӣ намеронад. Яъне, андешаҳои этнопедагогии халқи тоҷик шахсияти ватандӯстро бо ҳисси баланди ифтихори миллӣ ташаккул медиҳад.

Афкори педагогӣ-ахлоқӣ мероси арзишноки педагогии халқ аст, ки ба ошкор намудани арзишҳои ҷовидонаи миллии дар тули асрҳо санҷидашуда имкон медиҳад. Афзалияти арзишҳои миллӣ, маҳз он муҳтавоест, ки асоси педагогикаи халқи тоҷикро ташкил медиҳад, зеро танҳо дар педагогикаи халқӣ қувваи бузурги мувофиқгардонии арзишҳои миллии тарбиявӣ-ахлоқӣ ба шароити муносири педагогӣ муттамарказонида мешавад.

Муҳимияти ҷанбаи илмӣ-педагогии ҳамосаи “Гуруғлӣ” низ, ҳамчун эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар он аст, ки асоси онро педагогикаи халқӣ ташкил медиҳад ва дар баланд бардоштани ҳисси худшиносию ҳудогоҳии миллӣ аҳамияти арзанда дорад. Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, аз ҷумла, ҳамосаи «Гуруғлӣ» дар тули асрҳо таҷрибаи бой ва рангини ҳаёти мардумро дар бар гирифтааст ва метавонад ҳамчун заминаи барқароршавии ҳуввияти миллӣ дар тарбияи насли наврас хизмат намояд. Эҷодиёти шифоҳии тоҷик дар тули таърихи

педагогикаи тоҷик ҳамеша инсониятро водор менамуд, ки ғояҳои тарбиянигоҳ дошта шуда, дар шароити муайян тарғиб карда шаванд. Маҳз, фаҳмидани хусусиятҳои педагогӣ-ахлоқии фолклори тоҷик, сохтори моддиву маънавии арзишҳои зиндагӣ, ҷаҳонбинӣ ва эътиқод заминаи тарбияи миллиро имконият медиҳад. Афкори педагогӣ-ахлоқии халқи тоҷик дар жанрҳои гуногун, аз ҷумла дoston, афсона, ҳикоя, нақл, зарбулмасал, суруд ва ғайраҳо ҷовидона гардидааст, ки ҷанбаҳои педагогӣ-ахлоқӣ дорад. Ин андешаҳои педагогӣ-ахлоқӣ, ин рушди педагогикаи миллӣ, педагогикаи худтарбиякунии этникие мебошад, ки шахсияти ватандӯстро бо ҳисси баланди ифтихори миллӣ ҳидоят мекунад. Яке аз намунаҳои осори этникии халқи тоҷик, ки дар байни мардум хеле васеъ паҳн гардидааст ва воситаи муҳими тарбияи ахлоқӣ аст, хамосаи «Гуруғлӣ» мебошад. Маҳз, хамосаи «Гуруғлӣ» он сарчашмаи пурғановати педагогӣ-ахлоқӣ мебошад, ки дар он мақсадҳо, усулҳо, воситаҳои мардумии тарбияи халқӣ тавассути симои қаҳрамонҳои мардумӣ ва тарбия дар равияи анъанаҳои халқӣ вучуд дорад. Меъёрҳо ва принсипҳои баланди маънавӣ ва ахлоқӣ, ғояҳои умумибашарӣ, аз ҷумлаи – некӣ ва адолат, инсондустӣ ва ҳисси баланди ватандӯстӣ мӯҳтавои хамосаи мардумии халқи тоҷик «Гуруғлӣ» аст.

Имрӯз дар шароити Истиклолияти давлатӣ имкониятҳои зиёде вучуд доранд, ки вазъ ва хусусиятҳои афкори педагогӣ-ахлоқии халқӣ, аз ҷумла меъёрҳои тарбиявӣ дар фолклори тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. Ин имкон медиҳад, ки наврасон ва ҷавонони кишвар худро дар донишони эҷодиёти шифоҳии миллати хеш, пас нигоҳ доштани он масъулият дошта бошанд.

Дар афкори педагогӣ-ахлоқии тоҷик хамосаи «Гуруғлӣ» зухуроти арзандаи ахлоқӣ-тарбиявидошта аст. Хамосаи «Гуруғлӣ», ки дар шакли хамосаҳои халқӣ суруда шудааст, асари педагогӣ ва ахлоқии тоҷик аст, ки дар он дostonҳои қаҳрамонӣ, қиссаи ривоятҳои халқӣ ва панду ахлоқ мӯҳтавои муҳими он аст. Маъхазҳои «Гуруғлӣ» асотир ва афсонаҳои қадимии халқӣ, ҳикоя ва нақлҳои таърихӣ, ки дар байни мардум шӯҳрат

доштанд ва асарҳои насри пандомез, ки дар онҳо ҳикмату ахлоқ, восита ва усулҳои тарбияи халқӣ ва умуман хусусиятҳои педагогӣ доранд, беҳтарин воситаи тарбияи насли наврас мебошад.

Ҳамосаи мардумии «Гуруғлӣ» аҳамияти бузурги педагогӣ-ахлоқӣ дорад, зеро аз ҷиҳати маънавӣ олами ботинии ватандӯстиро қавӣ мегардонад, муҳаббат ба ватан ва меҳри худогоҳиро меафзояд. Ҳамосаи «Гуруғлӣ» мавзуи педагогӣ-ахлоқӣ дошта, тасвири олами ботинии инсонро тавассути шеърҳои халқӣ ва хеле сода, бо муоширати халқӣ баён кардааст.

Панду ҳикмат яке аз паҳлӯҳои муҳими паҳншудаи афкори педагогӣ – ахлоқии ҳамосаи «Гуруғлӣ» аст, ки тибқи талаботи сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҷаҳонбинии замон ҷараёни тарбия ва ахлоқро таҷассум кардааст. Панду ҳикмат, дар ҳамоса дар мавзуи ҳунару меҳнатдӯстӣ ва насихатҳои халқӣ буда, ҳаётан бардавом аст. Дар шеърҳои ҳикматомӯзи ҳамосаи «Гуруғлӣ» силсилаи панду ҳикматҳое мавҷуданд, ки чун дурдонаҳои устувор дар гуфтор, қавл, ваъда, вафо ва амсоли инҳо сайқал ёфтаанд.

Муҳимияти таҳқиқи илмӣ-педагогии ҳамосаи «Гуруғлӣ», ҳамчун эҷодиёти шифоҳии тоҷик дар он аст, ки асоси онро тарбия ва ахлоқи халқӣ ташкил медиҳад ва дар баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ аҳамияти муҳим дорад. Маҳз ҳамосаи «Гуруғлӣ» он сарчашмаи маънавиест, ки дар он мақсадҳо, усулҳо ва воситаҳои тарбияи халқӣ ва тарбия анъанаҳои миллӣ, дар равияи урфу одатҳои мардумӣ аст ва таҳқиқи паҳлӯҳои тарбиявӣ-ахлоқии ин ёдгории педагогӣ аҳамияти илмӣ-педагогӣ дорад.

Ҳамосаи «Гуруғлӣ» аҳамияти муҳими педагогӣ-ахлоқӣ дорад, зеро дар саҳифаҳои он таърихи бошукӯҳи мардуми тоҷик дар шакли андарзномаҳо ва насихатҳои ахлоқӣ таъкид ёфтааст. Асари мазкур аз таърихи педагогикаи тоҷик шаҳодат медиҳад, ки дар образҳои бадеӣ талошҳо ва муборизаҳои мардум баҳри нигоҳдории забони модарӣ, таърих, урфу одат, анъанаҳои тарбия таҷассум ёфтааст. Образҳои қаҳрамонҳои ҳамоса на танҳо хусусиятҳои маънавӣ доранд, балки аҳамияти муҳими

тарбиявӣ низ доранд. Маҳз дар образҳои қаҳрамонони ҳамоса эҳтироми инсон, шавқи дигаргунсозии ҳаёти инсон, муҳаббат ба фидокори инсон, дар шакли ахлоқӣ-тарбиявӣ инъикос гардидааст. Пирӯзӣ дар рушду нумӯи иҷтимоии кишвар (Чамбули мастон) ин на танҳо роҳи таърихии мардуми тоҷик, балки давраест, ки саодат ва эҳтиром дар ҳаёти иҷтимоӣ тараннум мегардид. Ҳамосаи «Гуруғлӣ» аз таърихи иҷтимоии як гӯшаи ватан (Тоҷикистон) шаҳодат медиҳад, имрӯз ҳам пурҳарорат ва барои тарбия муҳим аст, зеро нуқтаи назари рӯҳбаландиву чуръат ва ғайрати муосир дорад.

Таҳқиқи равишҳои педагогӣ - ахлоқии ҳамосаи «Гуруғлӣ» имкон медиҳанд, ки мавқеи фолклори тоҷик дар тарбия дар партави таърихи қаҳрамонҳои мардумӣ муқаррар карда шавад. Аҳамияти арзандаи ин асарӣ педагогӣ дар тарбияи ахлоқӣ дар он аст, ки ҳақиқати таърих дар муайян намудани мантиқи воқеаҳои таърихӣ ва арзишҳои тарбиявии он аст ва дар марҳалаи муосири таълиму тарбия омӯзиши васеъ ва ҳаматарафаи он зарур аст. Ин ҳамоса хусусиятҳо, равандҳои ғоявӣ ва мардумии тарбияро муайян менамояд, алалхусус симои ахлоқии қаҳрамонон аз маънавиёт, хусусиятҳои психологӣ ва фарҳангии мардум тоҷик шаҳодат медиҳад ва дар ҳалли мушкилотҳои таълиму тарбияи муосир мавқеи арзанда дорад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои зикршуда, мо «Афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар ҳамосаи «Гуруғлӣ»-ро мавзуи таҳқиқоти илмӣ интихоб намудем.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Тарбия ва ахлоқ дар асоси эҷодиёти шифоҳии халқ дар таҳқиқотҳои илмии С.А.Артюнов, Б.В.Альшев, Ж.Б.Бешимов, Г.Н.Волков, Б.М.Лихачев, В.А.Николаев, К.П.Пирлиев, А.Я.Коменский, К.Д.Ушинский ва дигарон инъикоси худро ёфтааст.

Дар таҳқиқотҳои олимони тоҷик Р.Амонов, Л.Бузургзода, Қ.Ҳимосов, Б.Шермуҳаммадов, А.Фозилов ва дигарон тарбия шоҳаи муҳими педагогикаи халқӣ таъкид карда шудааст. Дар таҳқиқотҳои М.Лутфуллоев, Қ.Қодиров, Ф.Гулмадов, С.С.Орипов, Ф.Шарифзода,

Қ.Б.Қодиров, Д.Латифзода, А.П.Паҳлавонов, К.Хочаев, Ф.Муродов, С.Фатхуллоев, Ҷ.Асрориён, Ҷ.Р.Раҳмонов, А.Нуров, Р.Дилшод, К.Р.Раҳимов, К.С.Раҳимов ва дигарон тарбияи халқӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст ва аҳамияти он барои педагогикаи муосири тоҷик таъкид гардидааст.

Ҳамин тариқ, дар таҳқиқотҳои олимони зикршуда, ки ба ин мавзӯи тарбияи халқӣ бахшида шудаанд, паҳлӯҳои назариявии этнопедагогикаи халқӣ тоҷик баррасӣ шудааст, аммо афкори педагогӣ - ахлоқӣ дар ҳамоҳанги «Гуруғлӣ» мавриди таҳқиқи илмӣ қарор наёфтааст.

Мавҷуд набудани коркарди назариявӣ ва методии ин мавзӯ, тавсияҳо, методҳо, усулҳо ва воситаҳои кор дар ин самт мушкилоти зиёдеро ба миён овардааст ва дар педагогикаи муосир зарурияти таҳлили илмӣ-педагогӣ-ахлоқии ҳамоҳанги «Гуруғлӣ», аҳамияти ахлоқӣ-тарбиявии он дар шароити муосир мавриди таҳқиқи илмӣ қарор доданро ба миён гузоштааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар қорҷӯбаи нақшаи дурнамои қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, ки ба маъалаҳои мубрами арзишҳои тарбиявии педагогикаи халқӣ дар шароити муосир равона шудаанд, таҳия ва иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: Ошқор намудани нерӯи педагогии ҳамоҳанги «Гуруғлӣ» – ҳамчун сарчашмаи воситаи тарбияи халқӣ; ворид намудани он ба нақшаи заминавии таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон; шакли дарсҳо (қори беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ), ки истифодаи эҷодқоронаи он дар баланд гардидани сатҳи сифати фаъолияти тарбиявӣ мусоидат менамояд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои комёб шудан ба мақсад вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- 1) таҳлил намудани афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар хамосаи «Гуруғлӣ» ҳамчун ёдгории эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик;
- 2) муайян намудани тарбияи инсон, шахсият, ифтихори миллӣ ва ватану ватандӯстӣ дар симои қаҳрамонони хамосаи «Гуруғлӣ»;
- 3) таҳлили идеали тоҷиконаи инсони комил дар хамосаи «Гуруғлӣ»;
- 4) ошкор намудани анъанаҳои мардумии тарбия ва ахлоқ дар хамосаи «Гуруғлӣ»;
- 5) муайян намудани методҳо, воситаҳо, усулҳо ва шаклҳои истифодаи хамосаи «Гуруғлӣ» ва дигар намунаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар чараёни этникӣ-педагогисозии корҳои таълимӣ-тарбиявии муассисаҳои муосири таълимӣ.

Объекти таҳқиқот: Ақидаҳои этнопедагогии халқи тоҷик ҳамчун таҷрибаи маънавӣ-ахлоқӣ, ки қисми таркибии фарҳанги миллӣ мебошанд.

Мавзӯи таҳқиқот: паҳлӯҳои тарбиявӣ-ахлоқии хамосаи «Гуруғлӣ».

Фарзияи таҳқиқот: Дар чараёни таълим ва тарбия унсурҳои фарҳангӣ –этнопедагогӣ, ки дар эҷодиёти шифоҳӣ ва шоиронаи эпоси халқии тоҷик – “Гуруғлӣ” дарҷ ёфтаанд, мақсаднок ворид карда шаванд ва он гоҳ метавонад ба раванди муносиб кардани тарбияи ахлоқии насли наврас, ташаккули муносибати маънавӣ ва хусусиятҳои ахлоқии нотақрори фарҳанги миллӣ мусоидат намояд, агар:

- омӯзиши мақсадноки андешаҳои тарбиявӣ ва ахлоқии хамосаи “Гуруғлӣ” дар раванди таълими дарси адабиёт ва чорабиниҳои тарбиявӣ васеъ истифода шаванд;

- дар байни хонандагон ташкил кардани шабнишиниҳои бадеӣ ва гӯрғулиҳои ба роҳ монда шаванд;

- озмунҳои ноҳиявӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ эҷодиёти даҳонии халқ, махсусан хамосаи “Гуруғлӣ” баргузор гардад;

- ворид намудани ин ганчинаи гаронбаҳо ба нақшаву барномаҳои таълимӣ- тарбиявӣ амалӣ гардад.

Марҳилаҳои асосии таҳқиқот. Таҳқиқот дар тӯли солҳои 2013-2018 дар се марҳила гузаронида шуда буд:

Марҳилаи якум (2013-2014) - муайян кардани мавқеи назариявии таҳқиқот дар асоси таҳлили фалсафавӣ, педагогӣ ва адабиёти психологӣ, тасвияи мушкилот, мақсад, вазифа ва фарзияи кори таҳқиқот.

Марҳилаи дуюм (2015-2016) - коркарди услубии озмоиш; гузаронидани марҳилаи якуми кори таҷрибавӣ-озмоишӣ; ислоҳи маводҳои озмоишӣ.

Марҳилаи сеюм (2017-2018) - таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои ба дастовардашуда, тасвияи хулоса, ба расмият даровардани кори илмӣ.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро таълимоти файласуфон, бостоншиносон, равоншиносон, этнографҳо ва педагогон, осори мутафаккирони форсу тоҷик, асарҳои олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ дар бораи унсурҳои фарҳангӣ-этнопедагогӣ ва арзишҳои ахлоқии фарҳанги миллӣ, нақш ва мақоми онҳо дар тарбияи ахлоқии насли наврас (тарбия ва ахлоқ дар асоси эҷодиёти шифоҳии халқ дар таҳқиқотҳои илмии олимони рус С.А.Артюнов, Б.В.Альшев, Ж.Б.Бешимов, Г.Н.Волков, Б.М.Лихачев, В.А.Николаев, К.П.Пирлиев, А.Я.Коменский, К.Д.Ушинский ва дигарон, таҳқиқотҳои олимони тоҷик Р.Амонов, Л.Бузургзода, Қ.Ҷимосов, Б.Шермуҳаммадов, А.Фозилов ва дигарон тарбияи шоҳаи муҳими педагогикаи халқӣ таъкид карда шудааст. Дар таҳқиқотҳои М.Лутфуллоев, Қ.Қодиров, Ф.Гулмадов, С.С.Орипов, Ф.Шарифзода, Қ.Б.Қодиров, Д.Латифзода, А.П.Паҳлавонов, К.Ҷоҳаев, Ф.Муродов, С.Фатхуллоев, Ҷ.Асрориён, Ҷ.Р.Раҳмонов, А.Нуров, Р.Дилшод, К.Р.Раҳимов, К.С.Раҳимов ва дигарон), таҷрибаи пешқадами омӯзгорон, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеа дар таълиму тарбия, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қонуну концепсияҳои миллӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Сарчашмаи маълумот. Маводҳо аз захираҳои бойгонии давлатии Тоҷикистон, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ, Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи А.Фирдавсӣ, Китобхонаи ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии тарбия, Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030 ва таҳқиқоти бевоситаи муаллиф ташкил медиҳанд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии диссертатсия дар заинаи фаъолияти амалии муҳаққиқ бо объекти таҳқиқот: таҳияи барнома, пажӯҳишҳо ва гузаронидани таҷриботи озмоишӣ, хулосабарорӣ аз маълумоти бадастоварда, ба шакл даровардани онҳо ва натиҷагирӣ бо усулҳои эмпирикӣ – баҳодихӣ, санҷиш, муқоиса, таҳлил, синтез, индуксия, дедуксия ва ғ.; ба шакл даровардан ва асоснок кардани далелҳои илмие, ки дар натиҷаи коркарди оқилонаи сифатӣ ва миқдорӣ ба даст омаданд, рӯи кор омадаанд. Дар раванди таҳқиқот аз методҳои таҳлилий, мантикӣ, таҷрибӣ, муқоисавӣ, диалектикӣ, дидактикӣ, системанокӣ ва таърихӣ-педагогӣ истифода шудааст.

Дар диссертатсия таҳлили назариявии фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ, сотсиологӣ, филологӣ оид ба мавзӯи таҳқиқшаванда гузаронида шуда, аз услуби баҳогузори ташхисӣ; услуби худбаҳодихӣ; мусоҳиба бо донишҷӯён, хонандагон, падару модар, омӯзгорон; таҷрибаи пешқадами педагогӣ; корҳои санҷишӣ ва таҷрибавӣ-озмоишӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Пойгоҳи таҷрибавии таҳқиқот муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 51,77, ва 78-и н.Фирдавсӣ, №№ 95, 97-и н.Синои ш.Душанбе (196 хонанда) ва №№ 1, 2, ва 23-и н.Ховалинг вилояти Хатлон (157 хонанда) мебошанд. Дар таҳқиқоти таҷрибавӣ-

озмоишӣ зиёда аз 32 нафар омӯзгор ва 353 нафар хонандагони синфҳои болоӣ (синфҳои 10-11) ҷалб карда шудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки:

а) аҳамияти илмӣ-педагогии хамосаи «Гуруғлӣ» ба таври мушаххас таҳқиқ карда шуда, ҳамчун сарчашмаи арзиши педагогӣ-ахлоқӣ ошкор карда шудааст;

б) муайян карда шудааст, ки осори фолклории тоҷик ба ташаккули афкори педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гуруғлӣ» таъсири бонуфуз доштааст;

в) аҳамияти андешаҳои педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гуруғлӣ» дар тарбияи ифтихори миллӣ ва истиқлолияти давлатӣ таҳқиқ гардида, бузургии инсон, шахсият, қадршиносӣ, мақом ва шарафи инсон, озодӣ ва сарбаландии он дар образи қаҳрамонҳои ин асари педагогӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст;

г) муқаррар карда шудааст, ки дар хамосаи «Гуруғлӣ» ситоиши адлу инсоф, дӯстию рафоқат, васфи далериву шучоат, мардиву ҳимматбаландӣ, хоксориву фурӯтанӣ ақоми шоиста дошта, дар ташаккули афкори маънавӣ ва худсозии миллӣ аҳамияти муҳим дорад;

д) муайян карда шудааст, ки дар афкори педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гуруғлӣ» бақои сулҳу амонӣ заминаи асосии ташаккули ифтихори миллӣ ва таъмини амнияти давлату давлатдорӣ аст;

е) муқаррар карда шудааст, ки хамосаи «Гуруғлӣ» ба сурати дастурамал ва асари педагогӣ-ахлоқӣ дар тарбияи насли наврас мақоми хосса дорад;

ё) бори аввал ақидаҳои педагогӣ ва ахлоқи достони «Гуруғлӣ» аз ҷиҳати илмӣ таҳлил карда шудаанд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- хамосаи «Гуруғлӣ» чун силсилаи пандномаҳои устувору пурҳикмати тарбиявӣ, дар ҳикмату андарзҳои пуртаровати мардум, дар таҷрибаи рӯзгор ва табиати рӯҳиву маънавӣ, ки мактаби бузурги тарбиявианд, гувоҳи медиҳад. Ин асари асотириву таърихӣ, дорои панду

андарзҳо ва дурдонаҳои ахлоқӣ буда, аҳамияти бузурги педагогӣ-ахлоқӣ дорад;

- ташаккули ҳар гуна образ дар хамосаи «Гуруғлӣ» дар заминаи афсона, ривоят ва қиссаҳои мардумӣ, ки бевосита ба забон ва ҷаҳонбинии инсон ба табиат (атроф) алоқаманд аст, вобаста мебошад. Дар хамосаи «Гуруғлӣ», ки ба тариқи назм суруда шудааст, тарбия чун санъати сухан мавриди истифода қарор гирифтааст;

- хамосаи «Гуруғлӣ» чун афкори педагогӣ-ахлоқии халқи тоҷик дар низоми тарбияи насли ҷавон муҳим аст. Имрӯзҳо афкори педагогӣ-ахлоқии халқи тоҷик (хамосаи «Гуруғлӣ»), ки муддатҳо гузаштааст, ҳазон нагаштааст ва таровату устувориаш аҳамияти педагогӣ-ахлоқӣ дорад;

- хамосаи «Гуруғлӣ» осори адабӣ-асотирӣ ва қаҳрамонӣ аст, ки дар он андешаҳои педагогӣ-ахлоқӣ тавассути урфу одат, фарҳанг, талошҳои озодихоҳӣ, ҷаҳонбинӣҳои гуногунпаҳлуи мардум, рушди ҳунар, ситоиши дӯстиву некӣ ва нақӯҳиши душманиву бадӣ, табиат ва иқлим, ҳаёти иҷтимоӣ ва ҳикоёту ишораҳо инъикос ёфтааст;

- хамосаи «Гуруғлӣ» чун ҳастӣ ва сарвати маънавии тарбия ва ахлоқ дар тарҳи рӯҳи гуманистӣ офарида шудааст, ки маҳз инсон бо қувваи ақлу хирад зиндагии худ ва атрофро рангин месозад. Дар хамосаи бузургии инсон ба ҳуди инсон вобаста аст. «Инсонии комил» дар хамосаи «Гуруғлӣ» як сифати барҷастаи худшиносӣ аст, ки аз иззату эҳтиром, ваъдаву вафо, дӯстиву бародарӣ ва хирад иборат аст;

- хамосаи «Гуруғлӣ» бо тарзи махсуси бадеӣ, бо ҳаёли амиқ тарбия ва ахлоқро тарғиб мекунад. Ҳар достони он дорои паҳлуҳои тарбиявӣ аст ва асосан як матлаб – ватану ватандориро таъкиб мекунад, вале ҳар лаҳза бо шакли дигар онро ҷилва бадеӣ медиҳад. Хамосаи «Гуруғлӣ» дорои муҳимтарин андешаҳои педагогӣ-ахлоқӣ аст ва матлаби парешон надорад, ҳамаи паёмҳояш аз рӯи андоза ва бо шаклҳои гуногуни адабӣ суруда шудааст;

- хамосаи “Гуруғлӣ” нерӯи бузурги тарбиявӣ ва таълимиро доро буда, истифодаи самараноки он дар ҷараёни таълим ва тарбияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, олии касбӣ ва иловагӣ нақши муҳимро мебозад;

- навовари илмӣ ва аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз таҳлили илмии “Гуруғлӣ”, ҳамчун сарчашмаи арзиши этнопедагогии халқи тоҷик бар меояд.

Таҳқиқ намудани имкониятҳои педагогӣ-ахлоқии ҳамосаи “Гуруғлӣ” ҳамчун воситаи тарбия дар педагогикаи халқӣ, дар тарбияи ахлоқӣ ва дар муқаррар намудани хусусияти таъсири ҳамосаи “Гуруғлӣ” дар ташаккули ҳудогоҳии миллӣ ва тарбияи ватандӯстӣ муҳим аст. Коркард ва ворид намудани ғояҳои тарбиявии ҳамосаи “Гуруғлӣ” ба чараёни таълим ва тарбия масъалаи муҳими илми педагогикаи муосири тоҷик мебошад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Хулосаи собитшудаи илмӣ барои коркарди китобҳои дарсӣ ва дастурҳои илмӣ-методӣ ҷҳати омӯзиши афкори педагогӣ-ахлоқии халқӣ тавассути ҳамосаи “Гуруғлӣ”, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, миёна ва олии касбӣ ва таҳсилоти иловагии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзиши муҳими таълимӣ-тарбиявӣ дорад.

Инчунин омӯзгорон, кормандони соҳаи маориф, фарҳанг ва низоми таҳсилоти иловагӣ метавонанд, хулоса ва натоиҷи таҳқиқотро дар раванди ҷораниҳои таълимиву тарбиявӣ васеъ истифода баранд. Тамоми мавод ва хулосаву тавсияҳои методиро дар чараёни тарбияи насли наврас дар оила низ истифода кардан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо мавқеъҳои ибтидоии методологӣ, фароҳӣ ва гуногунпаҳлӯии омӯзишу озмоиши муқарраркунанда, мувофиқат бо ҳаҷм, ҳадафҳо, вазифаҳо ва мантиқи он, зарурати идома додан ва дурнамои такрори озмоиш, истифодаи маҷмӯи усулҳо, ки бо мавзӯи таҳқиқот мувофиқ аст, таҳқиқи гуногунҷабҳаи масъала, истифодаи системаноки методҳо дар мавриди ҳалли вазифаҳои бамиёнузошташуда, нишон додани интиҳоби шумораи озмоишшавандагон, дар амал татбиқ намудани тавсияҳои пешниҳодшуда ва мусбат арзёбӣ шудани онҳо, натиҷаи корҳои таҷрибавию озмоишӣ ва таҳлили микдориву сифати онҳо таъмин шудааст.

Хулосаҳо ва тавсияҳои илмие, ки дар диссертатсия манзур шудаанд, бо методологияи муносибати системавӣ, консепсияи илмии

ташхиси педагогӣ-психологӣ асоснок гардида, ба методҳои назариявӣ ва таҷрибавии таҳқиқот таъя мекунад. Онҳо инчунин бо кори озмоишӣ, таҷрибаи шахсии педагогии кори муаллифи диссертатсия тасдиқ шудаанд.

Ҳамчунин, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, мизҳои мудаввар, семинарҳо ва тренингҳо оид ба роҳи усулҳои истифодаи ҳамосаи “Гуруғлӣ” ва ақидаҳои этнопедагогии халқи тоҷик дар муассисаҳои таълимӣ ироа ва ба таври васеъ баррасӣ шудаанд, бозгӯ мекунад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Муҳтавои диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот: *банди 3* – «Антропологияи педагогӣ» (низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар ҷараёни таълим, тарбия, таҳсилот;), *банди 5* – «Назария ва қосепсияҳои тарбия» (омилҳои иҷтимо-фарҳангии тарбия; шаклҳо, принципҳои тарбияи кӯдак дар марҳилаҳои гуногуни ба камол расидани ӯ; асосҳои арзишии ташаккули раванди таълим, низомҳои педагогии тарбия; қосепсияҳои этнопедагогии тарбия;) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии докталаб аз он иборат аст, ки ӯ қанбаҳои педагогӣ-ахлоқии эпоси “Гуруғули”-ро ҳаматарафа омӯхта, таҳқиқу таҳлил кардааст ва усулҳои самарабахши истифода аз арзишҳои ахлоқии эпоси мазкурро қихати тарбияи ахлоқии хонандагон таҳия карда, мавриди таҳқиқу озмоиш қарор додааст ва онро дар фаъолияти таълимиву тарбиявии муассисаҳои таълимии таъягоҳӣ қорӣ кардааст.

Саҳми шахсии унвоҷӯ боз дар омода кардан ва ба нашр расонидани мақолаҳои илмӣ, саҳми гузоштан дар ташкилу баргузори қорабиниҳои илмӣ од ба мавзӯи диссертатсия, баргузор кардани таҳқиқоти озмоишӣ, қабаст намудани натиҷаҳои он ва дар таҳияи тавсияҳои методӣ барои дар амал истифода кардани натиҷаҳои таҳқиқот таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот дар мавридҳои зерин тасвиб ва амалӣ карда шуданд:

- дар раванди дарсҳои адабиёти тоҷик оид ба эҷодиёти шифоҳӣ ва таъсири тарбиявии он ба таълимгирандагон;
- ҳангоми баргузор намудани машғулияти чорабиниҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ;
- дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва семинарҳо оид ба назария ва амалияи таълиму тарбия;
- дар сӯҳбат ва, чаласаву семинарҳои илмӣ-амалии кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;
- ҳангоми маъруза ва суханронӣҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ.

Ҳамчунин, натиҷаҳои таҳқиқот дар маҷлисҳои Шӯрои Ҳамоҳангсозӣ оид ба самти педагогӣ-психологии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва дар конференсияҳои илмӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли маъруза пешниҳод ва баррасӣ шуда, тасвбу тасдиқ шудаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Муҳтавои асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 7 номгӯӣ ақолаҳои илмӣ муаллиф инъикоси худро ёфта, аз ҷумла 5 номгӯӣ аз онҳо дар маҷалаҳои илмӣ тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти ҶТ ва 2 номгӯӣ дар аҷуаи маводи конференсияҳои илмӣ нашр шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Мазмуни таҳқиқоти диссертатсионӣ ба мантиқи таҳқиқот мувофиқ буда, диссертатсия аз муқаддима, ду боб, хулосаи умумӣ ва феҳристи адабиёт иборат мебошад. Мундариҷаи диссертатсия дар 161 саҳифаи ҷопи компютерӣ ифода ёфтааст. Феҳристи адабиёт 147 номгӯйро дар бар мегирад.

БОБИ 1. НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ТАРБИЯ ВА АХЛОҚ ДАР ЭҶОДИЁТИ ШИФОҶИИ ХАЛҚИ ТОЧИК

1.1 Анъанаҳои тарбия ва ахлоқ дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик

Рушду такомули майлу рағбатҳо ва эҳсосоти инсон бо мақсади оқил шудан яке аз таълимоти эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик аст. Тарбия ин фазилат, яъне якҷоясозии ақлу эҳсосот дар вучуди инсон аст, ки дар асл таҷассум ва сохти мураккаб дошта, таҷдиди идеали “инсони комил” ба он вобаста аст. “Инсон дар идеал” ва ё “идеал дар инсон” мавзӯи марказии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик мебошад. Хусусан, дар жанри хамоса (достонсароӣ) инсон дар тамоми мураккабияти зеҳнӣ-ахлоқӣ ва дар муносибати ӯ ба олами атроф намудор мегардад.

Дастоварди эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар анъанаҳои тарбия ва ахлоқ аст, ки дар вазъиятҳои гуногуни иҷтимоӣ тарбияи инсон мавзӯи асосии эҷодиёт аст. Аз ин рӯ хусусиятҳои инсониву гуманистии мавзӯъ ва таълимоти эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар он ифода меёбад, ки мақсади таҷассумҳои гуногуни бадеӣ: ташаккули «инсон дар замон», «инсон дар ғояҳо», бунёди ҳолатҳои «инсоншуда»-и ҳаёт аст.

Бунёди «шакли ҳаёт» роҳи ягонаест, ки эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ба сӯи он равона аст. Инро пурра ба мафҳуми мавзӯи эҷодиёти шифоҳии тоҷик низ мансуб доништан лозим аст, зеро дар жанрҳои гуногуни эҷодиёти шифоҳии тоҷик нақши инсон фақат бо меъёрҳои маърифатӣ маҳдуд намешавад. Дар воқеъ, дар мазмуни бадеии жанрҳои гуногуни эҷодиёти шифоҳии тоҷик инсон ва ҳаёти ӯ, ҳамчун талаботҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ одамон аст. Назария ва амалияи тарбия ва ахлоқ, ки дар эҷодиёти шифоҳии тоҷик бунёд

гардидааст, хусусияти амалӣ-эҷодӣ дорад ва нақши тарбия ва ахлоқро дар ташаккули хислати инсонӣ дар назар мегирад.

Фолклори тоҷик дар дарк ва ҳис кардани ҳусну латофати ин ё он хислатҳо, рафторҳо, амалҳо, фикрҳо, ҳиссиётҳо ва ҳолатҳо – «китоби дарсии ҳаёт» аст.

Дар жанрҳои гуногуни эҷодиёти шифоҳии тоҷик ба сифати мавзӯи асосӣ ва мақсади асосӣ инсонии бунёдкору созанда ва инсонии ғаёлу бузургии эҷодӣ баромад мекунад. Дар суҳанҳои мақолу зарбулмасалҳо, инчунин дар афсонаву чистонҳо ин ё он қоидаи ахлоқӣ-эстетикӣ ҷой дорад.

Бунёду вайроншавии лаҳзаҳои муаммодор аз интиҳо ба фарҷом, ба вазъияти панду ахлоқӣ оварда мерасонанд. Мақолу зарбулмасалҳо – падидаи забонӣ мебошанд, зеро аз рӯи қонуни ҳаёт шакл мегиранд: ин падидаи фикр аст, чунки он мулоҳиза ё хулосабарориро дар бар доранд. Дар дохили падидаҳои фолклори тоҷик шакли одии ахлоқӣ маъноӣ тарбияро дорад. Мутаасифона, ин хусусияти пандҳои зарбулмасалҳо ва мақолҳо зимни омӯзиши эҷодиёти педагогии тоҷик на ҳамеша дар адабиёти педагогӣ мавриди диққат қарор ёфтааст. «Мақсадҳои гуфтор» дар онҳо тасвири ҳикоягӣ, саволӣ, водоркунии инсон аст. Масалан чистон жанри арзишнок ва махсуси эҷодиёти шифоҳии тоҷик аст. Чистон аз рӯи сохти берунӣ аз пайванди кӯтоҳи ҷумлаҳо таркиб меёбанд ва ягон сахнаҷаи одиро тасвир менамоянд. Аз рӯи табиати дохилии худ (мантиқӣ-семиотикӣ) ба онҳо монанд нестанд, чунки аломатҳои ашӯҳои алоҳидаро тасвир менамояд. Чистон аз рӯи шакл аз ашӯ ва нақшае, ки аломати ашӯ (яъне аломатҳои этникӣ ва этикӣ)-ро дар бар мегирад, таркиб меёбад. Аз ин рӯ, тарбия ва ахлоқ дар эҷодиёти шифоҳии тоҷик бевосита бо тавассути накукорӣ, хушахлоқӣ ва росткорӣ аст.

Эҷодиёти шифоҳии тоҷик чун ёдгории тарбияи халқӣ аз асотирӣ афсонаҳо иборат аст, ки алоқаи байни табиат ва ҷомеа, ҳастӣ ва шуурнокиро, ки дар асоси идеали бадеӣ-эстетикӣ ҷой дорад, тасвир

менамояд ва ташаккул медиҳад. Маҳз, ин зинаи ташаккули эҷодиёти шифоҳии тоҷик фикри «тоза»-и бадеии тарбиявӣ буда, дар як вақт, шаклҳои асосии ҳастии инсонро фаро мегирад. Аммо, дар жанрҳои гуногуни он фаъолияти тарбиявии таҷдидсозанда ба мадди аввал гузошта мешавад, ки баробарвазӣ мутаносиб аст. Таносуби тарафҳои муқобил тасаввуроти беҳаракатиро ба вучуд меоранд. Ҳамзамон, дар дохили ҳар як жанри эҷодиёти шифоҳии тоҷик табаддули доимии вазъиятҳо чараён мегирад ва қаҳрамонӣ, ки дар як лаҳза хушахлоқ аст. Дар лаҳзаи дигар ҳатман бадахлоқсозии инсон сурат мегирад, яъне он хушахлоқсозие, ки баъдан дидактизми (пандомӯз) ақлонӣ мегардад, хусусияти эстетикӣ ва ахлоқӣ дорад. Дар эҷодиёти шифоҳии тоҷик фикру ақида ва майлу рағбати дохилии инсон дар мадди аввал аст.

Дар эҷодиёти шифоҳии тоҷик инсон на худ ба худ, балки чун тавре тасвир мегардад, ки ӯ чӣ гуна аз берун дида мешавад. Дар инсон талабот ба дарёфти маҳак, чун муқаррарот дар дохили ӯ аст. «Хислат» маркази шаъну эътибори инсон аст. Пас, анъанаи тарбия ва эҷодиёти шифоҳии тоҷик барои тарбияи ҷавонон ва навҷавонон муҳим аст. Аз ин лиҳоз, бо мақсади муайян намудани анъанаҳои тарбияи халқӣ, таҳлили илмии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик зарур аст. Халқи тоҷик, маҳз ба воситаи қаҳрамонҳои дostonҳои худ қувваи шикастнашавандашро намоиш медиҳанд. Аз ҷумла, дар ҳамосаи «Гурғулӣ» образҳои Гурғулӣ, Аваз ва ёрони он образҳои қудрат ва тавоноии халқианд, бинобар ин дар ин асари Гурғулисултон образҳои қаҳрамонҳои ӯ ҳамчун фарзандони босадоқат ва фидокори халқ тасвир карда мешаванд. Ин аст, ки халқи тоҷик ин ҳамосаро барои омӯзиши ин манзума ва шаклҳои дигари фолклори адабӣ ҳамчун васиқаи ҳаракати озодихоҳии халқи тоҷик мешуморад [42, 98].

Таркиби образии эҷодиёти шифоҳии тоҷик бо махсусияти миллӣ аз дигар эҷодиёти шифоҳӣ фарқ мекунад. Дар эҷодиёти

шифоҳии тоҷик ҳодисоту воқеоти ҳақиқӣ дар бораи ҳаёти маънавии халқи тоҷик, анъанаву хислатҳои он инъикос меёбанд. Ҳикояҳо, сурудҳои халқии маросимӣ, чистонҳо, ривоятҳо, афсонаҳо, зарбулмасалҳо ва мақолаҳо чун жанрҳои эҷодии шифоҳии халқ тасаввуроти ахлоқии халқи тоҷикро таҷассум месозанд. Дар ин жанрҳои эҷодии шифоҳии халқ тасдиқи арзишҳои устувори ахлоқӣ ва накӯкорӣ – меъёри олии рафтору кирдори инсонӣ ифодаи худро меёбад ва арзишҳои тарбиявии эҷодии шифоҳии халқи тоҷикро баръало намоён месозанд, зеро мақсади мақсади он дар рушди майлу рағбатҳои гуногун саъю кӯшишҳои ахлоқии инсонӣ зоҳир намудан аст. Эҷодии шифоҳии тоҷик ин эҳсос кардани тамоми бойгариҳои ҳиссиҳои инсонӣ, аз ҷумла, зебоӣ ва зиштӣ, шодӣ ва ғаму андӯх аст, ки бо ин услубҳои бадеӣ тарбияро таҷассум менамояд. Жанрҳои гуногуни эҷодии шифоҳии тоҷик таассуротҳои гуногунро дар бар мегиранд, аммо дар он эҳсосоту тасаввуротҳои муқобил меъёрҳои ахлоқӣ-этиқиро рушд ва мустаҳкам месозад, ба он мавқеи дигар, яъне мавқеи он, аз ҷумла дар мақсади олии эҷодии шифоҳӣ аст, ки як шакли тақмили афкори педагогӣ ва дидактикии халқи тоҷик аст.

Жанрҳои гуногуни эҷодии шифоҳии халқи тоҷик дорои панду андарзҳои ахлоқиянд, ки ҷанбаи тарбиявӣ доранд. Шаклҳои ифодаи мақсади тарбиявӣ гуногунанд, вале лаҳзаҳои умумии педагогӣ доранд. Аз ин бармеояд, ки эҷодии шифоҳии тоҷик яке аз шаклҳои беҳтарини фольклории тарбияи ахлоқӣ аст, ки яке аз онҳо ҳамосаи қаҳрамонии халқи тоҷик «Гурғулӣ» мебошад, ки маҳсули тафаккури бадеӣ-ҳунарии мардуми тоҷик буда, фарогири орзуву ормонҳо, васфи қорнамоиҳои паҳлавонон, ҳифзи Ватан ва тарғиби адолати иҷтимоиро таҷассум менамояд [63, 42]. Албатта, муайянсозии ҷанбаи ахлоқии эҷодии шифоҳии халқи тоҷик, аз ҷумла ҳамосаи «Гурғулӣ» кори осон нест, аммо ин ганҷинаи гаранбаҳо ҳамеша бо лаззати ахлоқӣ-этиқӣ алоқаманд аст. Аз рӯи мазмун ва аҳамияти худ ин

хамосаи назмии тоҷик яке аз паҳлӯи ҷараёни тарбияи халқӣ ба ҳисоб меравад.

Ошкор сохтани табиати эстетикӣ ва ахлоқии эҷодиёти шифоҳии тоҷикро мазмуну ғояи дохилии он ташкил медиҳад. Эҷодиёти шифоҳӣ дар ҳаёти моддӣ ва маънавӣ ба таври амиқ дар шакли образии жанрҳои гуногун ниҳон аст. Дар эҷодиёти шифоҳии тоҷик, ки бо вазъияти махсуси ҳаётӣ ва таърихӣ ба вучуд омадааст, ва як навъи маркази ҳаёти миллӣ гаштааст, дар он образҳо, ҳамзамон ба эҷодиёти коллективӣ мансуб аст. Муаллифони онҳо – ҳаёт, халқ, рафтори тағйирёбанда, ҷамъбасти донишҳо дар барои худ ва воқеият мебошад.

Пайвасти тарбияи ҳозира бо анъанаи тарбияи халқии гузашта, яъне пайвасти муҳаббат – тарзи якҷоясозии онҳо бо ҳаёти гузашта ва имрӯз масъалаи мубрами педагогикаи муосири тоҷик аст, зеро дар ҳис кардани ватан, инсон шахсияти худро эҳсос менамояд, худро чун шахрванди ин диёр дарк мекунад. Дар ин маврид А. Блок навиштааст: «...ҳар қадар, ки дар ман дарки худ чун як қисми ватан, чун «шахрванди ватани худ» бедор мешавад, ҳамон қадар бештар хуни ман ба ҷӯш меояд...» [25, 21]. Ҳисси «шахрванди ватани худ» ва ҳисси фазилатҳои ахлоқии инсон, шахсият, ҳуқуқҳои ӯ ба диди олам, арзишҳои маънавӣ, эҳсосоти инфиродӣ ҳамаи он чизест, ки дар эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик мавқеи хоса дорад.

Педагогикаи халқӣ мисли илми педагогика бештар бо ҳаёти муосир ва бо талаботи тарбия алоқаманд аст. Аммо мӯҳтаво дар ёфтани арзишҳои мушаххаси тарбиявии педагогикаи халқе аст, ки онро ба илми педагогикаи муосир наздик менамояд, ифода меёбад. Мо бояд нақши педагогикаи халқиро дар педагогикаи муосир баррасӣ намуда, ба таносуби умумии назария ва амалияи тарбия такя намоем ва хоссагиҳои нави тарбиявии илми педагогикаро ғанӣ гардонем.

Дар таҳлили эҷодиёти назмии халқӣ тоҷик, аз ҷумла хамосаи «Гурғулӣ» дар назди мо як қатор идеалҳои эстетикӣ-ахлоқӣ, ҳамчун маводи педагогӣ аён аст, ки онҳо бояд аз назари талаботҳои илмии

педагогикаи муосир, назария ва амалияи он мавриди баррасии илмӣ қарор дода шавад. Инсон ва ҳаёти ӯ мавзӯи педагогикаи халқӣ мебошад ва тақомули маънавии инсон дар маркази диққати илми педагогика қарор дорад. Танҳо чунин гузориши масъала метавонад ба ҳаёти мо, ба ташаккули шахсият, тақомули шуури муосири маънавий, таҷрибаҳои педагогӣ, назария ва амалияи илми педагогика, дар тарбия аҳамияти хосса дорад, таъсир расонад. Асоси ибтидоии масъалаи тарбия дар эҷодиёти халқӣ-педагогӣ дар устураҳо, ривоятҳо ва «тақлид ба табиат» аст. Ба шакли муаммо, ин маҳзанест, ки аз он баъдан зарурат ба тарбияи эстетикӣ ва ахлоқӣ эҷод мегардад. Баъдан, маҳз чунин фаҳмиш дар педагогикаи халқи тоҷик барои тозакунии, яъне «инсонигардони»-и инсон мусоидат менамояд.

Дар асотирҳо-ривоятҳо дар бораи корномаи қаҳрамонони асотирӣ ва таърихӣ нақл карда мешавад. Дар асотирҳо қаҳрамонон бо мақсадҳои тарбиявӣ ҳамчун «образи рӯҳи инсон» баён ва тасвир гаштаанд. Ягона ёдгории то ба замони мо расида ин китоби муқаддаси «Авесто» мебошад. Дар ин қомуси махсуси эҷодиёти тоҷик тасаввурот, ақоид ва меъёрҳои тарбия маҳфуз мондаанд. Маҳз, дар асоси ин ёдгорӣ, пеш аз ҳама «Готи зардушт», ташаккули тасаввуроти ахлоқӣ-этикӣ дар симои тоҷикони қадим инъикос ёфтаанд. Дар Яшт, ки ба ситораи Пишитро (Сирус) бахшида шудааст, рӯҳи некӣ Пишитро ва рӯҳи бади Ақоша, ки рақиби ӯст, бо истифода аз муқобилгузориҳои «сафед-сиёҳ», «нек-бад» тасвир карда мешаванд. Дар сурудҳои «Авесто» тасаввуроти ибтидоӣ дар бораи симои «инсон комил» ошкор мегардад.

Масъалаҳои рушди шахсият, ғанигардонии симои маънавии инсон дар маркази диққати педагогикаи халқи тоҷик меистад. Албатта, дар ҳар як давраи таърихӣ-маданӣ ин мафҳум дар мазмуни махсус баррасӣ карда мешуд. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки дар ҳар як давраи таърихӣ-маданӣ таносуби байни инсон ва тарбия гуногун аст. Дар давраҳои гузаштаи таърихӣ-маданӣ дар педагогикаи халқи

точик масъалаи тарбия мақсадноку бошууруна гузошта шудааст, ки ин масъала дар хамосаи «Гурғулӣ» ҷой дорад.

Мавзӯъ ва таъиноти педагогикаи халқи тоҷик масъалаи тарбия ва худтарбияи инсон мебошад. Бинобар ин, педагогикаи халқӣ, аз ҷумла педагогикаи халқи тоҷик таҷрибаи тарбияи халқии ҳазорсоларо ҷамъбасти менамояд.

Масъалаи тарбия ва худтарбия, ки дар хамосаи халқии «Гурғулӣ» нақши муҳим дорад ва ба мо имкониятҳои нави тарбиявиюро ҳам аз нуқтаи назари халқӣ, ҳам аз ҷиҳати фароғии қабатҳои гуногуни ғоявӣ-бадеӣ, ки дар қисми оддӣ ва мураккаби идеалҳои эстетикӣ-ахлоқӣ дарк мегардад, пешниҳод менамояд.

Тарбияи инсон ва рушди ҳамаҷаҳади шахсият дар ҳаёти муосир бо педагогикаи халқӣ ва ҳам илми педагогикаи муосир узван алоқаманданд, зеро ин барои аз ҷиҳати маънавӣ бой шудан, ахлоқи тоза доштан ва ҷисман тақвӣ ёфтани ҷустуҷӯи идеали «инсонии комил» аст, ки дар хамосаи «Гурғулӣ» исбот гардидааст. Яъне аз худ кардани ин идеал – омӯхтани қаҳрамон аст. Танҳо дар ин ҷода хусусияти гуманистии педагогикаи халқӣ, чун илм дар бораи «инсоншиносӣ» ва дарки ғоявӣ-бадеии «инсоншиносӣ» дар назар дошта мешавад. Қувваҳои гуногун (некӣ ва бадӣ) дар хамосаи «Гурғулӣ» тасвир-шаванда, дар тазоданд бо ҳамдигар бар меҳӯранд. Хамосаи «Гурғулӣ» хусусияти идеалӣ дорад ва чун қувваи некӣ ба муқобили қувваи бадӣ мубориза мебарад. Дар хамосаи «Гурғулӣ» чунин майлу рағбатҳо дар муносибатҳои ахлоқӣ (оила, ватан, давлат, шӯҳрат, дӯстӣ, фазилат, номус, муҳаббат) нигаронида шудааст. Дар хамосаи «Гурғулӣ», бо пуррагӣ, инсон чун мавзӯи асосии тарбия аст, аз ҷумла симои Гурғулӣ объекти асосии тарбия аст, зеро ӯ дар ин асари бадеӣ-ахлоқӣ мавқеи марказӣ дорад ва нақши асосиро мебозад.

Ҳамин тариқ, нақши тарбиявии эҷодиёти шифоҳии тоҷик дар рушди майлу рағбат ва кушишҳои гуногуни инсонӣ зоҳир мегардад.

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик аз ин нуқтаи назар, дар ҳис кардани тамоми паҳлӯҳои моддӣ ва маънавии ҳаёт ба инсон кӯмак мерасонад. Фикри баёншуда аз он шаҳодат медиҳад, ки мақсади олии ин намунаи педагогикаи халқӣ иштироки он дар рушд ва такмили тамоми қобилиятҳои инсонӣ аст. Чунин фаҳмиш дар мақсади тарбиявии хамосаи «Гурғулӣ» афкоре аст, ки барои ислоҳи нуқсонҳои ахлоқӣ муҳим мебошад. Яъне хамосаи «Гурғулӣ» як шакли имконпазири тарбияи фикрӣ ва ахлоқӣ аст. Албатта, чанбаи ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» муҳим мебошад ва аз чанбаи дигар, ки бо лаззати эстетикӣ алоқаманд аст, ҷудо нест. Ба ибораи дигар, ҳар дуи ин тарафҳои бо ҳам алоқаманд ба сифати омилҳои зарурии тарбия дохил мешаванд. Ахлоқ бо нақӯкорӣ, росткорӣ мувофиқ аст, зеро ки ахлоқ дар хамосаи «Гурғулӣ» дарки қарз ва амал кардан мувофиқи идрокро дар назар дорад.

Ба образи бадеии хамосаи «Гурғулӣ» назар афканда, табиати образноки кишвари Чамбулро қайд кардан лозим аст. Дар он тасвири бадеӣ-ахлоқии кишвари афсонавии Чамбул мушоҳида мегардад, ки он дар сурудҳои халқӣ ифода гардидааст.

Дар порчаҳои гуногуни хамосаи «Гурғулӣ» образ-муқоисаҳо, образ-рамзҳо, образ-истиораҳо, ки ба мутавозияти психологӣ-педагогӣ табдил меёбанд, ба риштаи тасвир кашида шуда, масалҳо ва шаклҳои мураккабтари афкори образнок, ки мазмуни тарбиявӣ доранд, мавҷуданд. Образ-муқоиса дар хамосаи «Гурғулӣ» дар давраи аз тарафи инсон зинда кардани табиати Чамбул ба растанӣҳо ва ҳайвонот додани қувва ва хислатҳои, ки на ба онҳо балки ба табиати инсон хос аст, ба вучуд меояд. Ҳайвонот, асосан аспҳо ва растанӣҳо мисли одамон ҳис, фикр ва рафтор мекунанд. Асоси мутавозияти психологӣ-педагогиро хамоса дар бораи ҳайвонот масалу афсонаҳо ташкил медиҳад. Мундариҷаи мазмуни нақшҳо, ҳаҷман аз муқоисаи ду ҳодисот, гузаронидани маълум ва номаълум ба вучуд меояд. Дар оғоз алоқаи байни ҳодисот ва аксаран дарки

таҳаюлотии он асосан ихтиёрӣ, вобаста ба шароити тасодуфӣ-ихтиёрӣ дида мешавад. Баъдан, чараёни ташаккули образи рамзӣ, асотирӣ хусусияти бошууронаро қабул мекунад. Дар дилхоҳ ҳолат дар образи таҳаюлотии ҳамоса ғояҳои тарбиявиро мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» образ-рамзҳо аз рӯи қувва таносуби якдигаранд, аммо аз рӯи сиришт (ҳукм ва қувва) гуногунанд. Баръакс ҳамон як образи мушаххас дорандаи маъноҳои гуногуни «вазифавӣ» мегардад. Ҳар қадар, ки образҳо мазмундор бошанд, ҳамон қадар алоқаву вобастагӣ байни онҳо зичтар мегардад ва дар оғоз хусусиятҳои устуравӣ ва баъдан хусусиятҳои эстетикӣ-ахлоқӣ ба вуҷуд меояд. Бадеӣ сифати махсуси синтетикӣ ҳамосаи «Гурғулӣ» буда, онро чун падидаи мукаммали ғоявӣ-тарбиявӣ тасвир медиҳад. Бадеият ифодаи хусусиятҳои узвӣ, муносиб ва мақсадноки чунин ягонагӣ мебошад, зеро инсон дар ҳақиқати таҳаюлотии осмон мавҷудоти ғайбулодаеро ҷустуҷӯ мекард ва танҳо инъикоси худро ёфт ва дигар намехост, ки зоҳири худро дар он ҷое, ки ҷустуҷӯ менамояд ёбад, балки асолати воқеии худро бояд ҷустуҷӯ кунад. Аз ин лиҳоз, дар ҳамоса образи Гурғулӣ дорои хислатҳои инсонӣ мебошад. Хислати Гурғулӣ чун хислати махсус ва асосии асар аст. Дар ин маврид қобили қайд аст, ки концепсияи дидактикӣ ҳамоса назар ба панду андарзҳои бадеӣ мазмундортар аст, зеро образи Гурғулӣ чун падидаи мустақили ғоявӣ-эстетикӣ буда, дар он ягонагии мазмуни тасвирӣ ва ҳақиқати ҳаёт баён шудааст. Ҳамин тариқ, ғояҳои тарбия ва ахлоқ нишондиҳандаҳои асосии ҳамосаи «Гурғулӣ» мебошанд.

Таҳайюлот дар ҳаёт ва образҳои қаҳрамонони «Гурғулӣ» чун хусусияти тарбиявӣ мазмуни эстетикӣ мебошад. Тасвирсозии ҳаёти қаҳрамонони ҳамоса тавассути табиати зебои Чамбул мазмуни нақши тарбиявии ҳамосаи «Гурғулӣ»-ро ташкил медиҳад. Таносуби сершумори объективӣ ва субъективӣ ин ягонагиро баробар намуда, ба образҳои фантастикӣ мазмуни амиқи эстетикӣ-ахлоқӣ медиҳад. Аҳамияти

эстетикӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» ба дарки алоқаи байни тарбия ва идеал дар ҳаёт ва арзёбии ҳаёт аз мавқеи идеал имкон медиҳад. Ҳаёт ва тарбия дар хамосаи «Гурғулӣ» эътимоднок буда, арзишҳои тарбиявӣ доранд, ки имконотҳои мазмуни ҳаётиро дар бар мегиранд.

Образҳои бадеӣ дар хамосаи «Гурғулӣ» аз муқобилгузориҳои ҳаёли ва ҳақиқӣ, зебӣ ва зишти иборат аст. Ин образҳои бадеӣ «ҳаётӣ» буда, ба ҳақиқати ин «ҳаёт» мувофиқанд. Дар хамосаи «Гурғулӣ» замони ифодаи «аёнӣ» ва эҳсосшаванда аст. Ҳақиқати бадеӣ ва хислатҳои типӣ дар вобастагии амиқ аз идомагии наслҳо аз рӯҳияи замон, ки на танҳо дар хамоса идома меёбанд, балки дар хислатҳо дигар мегарданд ва ба онҳо чун ҳолати воқеии ҳаёт дохил мешаванд, қарор доранд.

Ҳамин тариқ, педагогикаи халқӣ яке аз тарафҳои муҳимтарини тарбияи ахлоқӣ, эстетикӣ ва этикӣ мебошад. Хамосаи «Гурғулӣ» шаҳодати он аст, ки ақидаҳои халқии тарбия дар тӯли ҳазорсолаҳо ташаккул ва тасдиқ ёфта, асоси педагогикаи халқиро ташкил медиҳанд. Зери ин истилоҳ одатан маҷмӯи донишҳои андӯхтаи эмпирикӣ, маълумотҳо, маҳоратҳо, малакатҳо, ки асосан ба шакли шифоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд, фаҳмида мешавад.

Эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик ҳамеша ғояҳои тарбиявиро ҳифзу тарғиб менамуд. Ин падида, системаи арзишҳои ҳаётии ӯ, ҷаҳонбинӣ, эътиқодот ва маданият, оину маросимҳо ва инкишофи онҳоро имкон медиҳад. Афкори педагогӣ-ахлоқии халқӣ тоҷик – ин педагогикаи рушди миллӣ, педагогикаи худтарбияи этикӣ мебошад, ки шахсияти ватандӯстиро бо ҳисси баланди инкишофёфтаи ифтихори миллӣ ташаккул медиҳад.

Ғояҳои умумибашарии баландахлоқии этникӣ, ки хамосаи халқӣ тоҷик «Гурғулӣ»-ро фаро мегиранд, яке аз мақсадҳои асосии тарбияи миллиро ташкил диҳад. Дар «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қайд мегардад, ки «тарбияи хислати миллӣ аз тарафи ҷавонон азхудкунии анъанаҳои маданияи халқӣ худ, инчунин

таъсири воситаҳои асосии педагогикаи халқӣ (панду ҳикмат, андарзо ва ғайра)-ро ба идеалҳои ахлоқӣ дар назар дорад....» [103,4].

Ҳамин тариқ, афкори педагогӣ-ахлоқии халқи тоҷик дар шакли эҷодиёти шифоҳӣ аниқу равшан ифода меёбад, мақол гашта, ба забон хушфаҳмӣ медиҳаду таъсири ҷаззоб мерасонад. Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик панду ҳикматҳои сершуморест, ки дар як ҷо ҷамъоварда шудааст. Ин маҷмӯи ҳикмати халқ, ин оҳу нола, гиряву навҳа, шодию хурсандӣ мебошад, ки дар он меҳнати одамон, таҷрибаи ҳаётӣ, панду насиҳат, мақсаду эътиқодоти ҳаётӣ ба таври воқеӣ инъикос меёбад. Дар педагогикаи халқӣ, инчунин, ғояҳои тарбияи фикрӣ ба таври васеъ истеъмол мегарданд: «Дониш-чароғи ақл», «Бедониш кор намеёбӣ, бекор гурусна мегардӣ» ва амсоли инҳо.

Ҳикмати халқ азёдкуни ва майлу рағбат танҳо донишҳои китобӣ нест: «Дар шахсе, ки танҳо аз рӯи китобҳо дониш андӯхт, назар ба қадамҳои дуруст ғалат бештар аст». Шахсе мазаммат мегашт, ки дониши худро ба дигарон намедод ва ӯ ба чароғи дар дохили хум монанд буд. Халқ тарафдори донишандӯзии системанок буд ва дар асоси фалсафаи халқ образнок муҳокима мекард: «Омӯхтан ба шиноқунандаи муқобили чараён монанд аст: дақиқае таваққуф кардӣ, чараён туро ба қафо мепартояд». Дар бораи китоб чун манбаи дониш афоризмҳои бехтарин аз тарафи халқ ба вучуд оварда шудааст: «Тулӯи офтоб табиатро бедор мекунад қироати китоб сарро равшан менамояд», «Лаззати бештаре аз қироати китоб нест», «Се рӯз китоб нахонӣ, нутқи ту зебогии худро гум мекунад» [79, 59-60].

Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» ва дигар жанрҳои эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, ки падару модар чун мураббии аввалин эътироф мегардад, ӯ ба таври махсус шинохта мешавад. Аз ҷумла, дар мақолу зарбулмасалҳо омадааст: «Ғамоми ҳаёт, шабу рӯз меҳнат кунӣ – меҳнати модарро барнамегардонӣ», «Меҳрубонии модар то ба санг мерасад», «Синаи модар – гахвораи писар». Дар бораи падарон низ халқ суҳанҳои нек гуфтааст: «Шаш рӯз гурусна гардӣ ҳам, падарро

эхтиром кун», «Падар зинда бошад – ба рафтори ӯ нигар, баъд аз марги падар васияти ӯро фаромӯш макун» [79, 60-61] ва ғайра.

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик яке аз ёдгориҳои ғаёл ва васеъ паҳншуда ҳисоб меёбад. Дар он халқи тоҷик дар тӯли асрҳо таҷрибаи иҷтимоӣ-таърихии ҳудро ҷаъмбаст кардааст. Он чун қоида дар шакли афоризм ва мазмуни панду насиҳат орзуо омоли халқро ифода менамояд. Халқи тоҷик дар тӯли таърихи бисёрасраи худ тамоми арзишҳои педагогиро аз таҷрибаи тарбияи оилавии наслҳои сершумор ба худ гирифт ва онро ба шакли афоризмҳои панду андарзӣ баён намудааст.

Зарбулмасалу ҳикматҳои халқи тоҷик чун ифодакунандаи ин ё он ғояи тарбиявӣ оддӣ нестанд, балки вазифаи муайяни тарбиявӣ, мақсадҳои пандомӯзӣ доранд, ки онро фаросати педагогии халқ, усули мақсаднокӣ тасдиқ намудааст. Маҳз, фаросати педагогӣ ва мақсаднокии педагогӣ аз оғоз то интиҳо тамоми хоҳишҳо, тавсияҳо, талаботҳои ҳикмати халқро дар бар мегиранд.

Кӯтоҳбаёнӣ, пурмазмунӣ ва мӯъҷазии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, хусусан барои хотиргирии шаклҳо ва қоидаҳо хеле муҳиманд: «Дӯст – оинаи дӯст». Яъне, бо мақолҳои кӯтоҳи худ халқи тоҷик ҳисси ватандӯстии ҳудро ифода намудааст: «Лола ҳатто сари калро зеб медиҳад». Аксари ин жанри халқи тоҷик бо як сатр иншо шудааст: «Аз девори қач эҳтиёт бош» [79,116]. Дар афоризмҳои дусатра қисми дуюм одатан бо роҳи муқоиса, сарбории асосии маъноӣ омада, ғояи умумии тарбиявии зарбулмасалро пурзӯр месозад. Масалан, афоризми тоҷикӣ: «Аз абри сиёҳ ва шахси пургӯй натарс, балки аз абри сафед ва аз шахси камгап битарс». Афоризмҳои бисёрсатраи зинавӣ бо роҳи такрор диққати шунавандаро ба ғояи асосии зарбулмасал равона менамояд: «Дар кучо шунидед, ки гурба ба муш, шағол ба мурғ, гурғ ба гуспанд маслиҳатҳои хуб додааст» [79, 117] ва ҳ.к. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳанд, ки халқи тоҷик бо тақия ба талаботҳои ҳаёт ба зухуроти гуногуни шароити ҳаёти моддӣ ва

маънавии ҷомеа тавсияҳои тарбиявии худро додааст. Ин фикрро П.Лафарг хело хуб баён кардааст: «Ифодаву зарбулмасалҳо, назар ба калимаҳои алоҳида, он риштаҳоеро, ки забонро бо ҳодисоти ҳаёти атроф алоқаманд месозанд, фаҳмотар нишон медиҳанд» [93, 12].

Ҳамин тариқ, дар ҳуди сохти мақолу зарбулмасалҳо, афоризмҳо тарбия ва мақсаднокии педагогии онҳо намоён аст. Онҳо на танҳо ба азхудкунии ҳақиқат, балки барои қонунҳои наонавиштаи ҳаёт, барои расонидани таъсири бевосита ба тарбия ва ташаккули шахсият равона шудаанд.

Бо мақсади пурзӯр сохтани таъсири тарбиявии мақолҳои мардумӣ, халқи тоҷик кӯшиш ба харҷ додааст, то ин ки эҷодиёти худро бо истифода аз воситаҳои гуногуни образҳои назмӣ, вазни забонӣ батаври бадеӣ баён намояд ва бо ин роҳ садодиҳии оҳангӣ-маъноӣ тарбиявӣ ва ахлоқии афоризмҳоро равшан созад.

Таҳлили афоризмҳои халқи тоҷик нишон медиҳад, ки онҳо тавозуни маъноӣ ва муқобилгузорӣ доранд. Вақте ки фикри дар як қисми зарбулмасал ифодашуда бо роҳи муқобилгузорӣ бе қисми дигари он пурзӯр мегардад, ифодаи бевоситаи маъноӣ худро меёбад. Кайфияти нутқи назмӣ халқи тоҷик бо гузоштани саволи риторикӣ пурзӯр ва таъкид мегардад: «Магар шуниданро бо дидан муқоиса кардан мумкин аст?». Ин ифода даъват ба онест, то ки инсон шунидашро бо дидааш, яъне амалан мустаҳкам созад.

Бо мақсади таъсиррасонии эмотсионалӣ ба насли ҷавон, халқи тоҷик ба хушоҳангии афоризмҳо диққат дода, бо корбурди муқоиса, муқобилгузорӣ, муқолиға, истиора, истехзо, киноя ва ҳ.к. аз бойгарии шакли овозӣ оқилона истифода мебаранд. Тоҷикон, хусусан ба истехзо бештар рӯ меоранд, чунки он имкон медиҳад, ки ҳодисоти номатлуб ба шакли сабук масҳара карда шаваду маҷозан, фикр баён гардад. Вақте, ки ҳаҷву мазҳака қасдан ба таври чиддӣ гуфта мешавад, ба кас таъсири худро мерасонад. Хоксорӣ инсонро зебо мегардонад, аммо шахси хоксор баъзан дар қанор мемонад. Ба чунин

ходиса зарбулмасали тамасхӯромез ишора мекунад: «Фарзин, ки қач меравад, дар назди шоҳ меистаду рух, ки рост меравад, дар гӯшае (каноре) мондааст».

Муболиға, мисли истиора, ки аз ҳад зиёд нишон додани мазмуни мафҳумҳои муҳимтарини педагогиро мефаҳмонад, ки дар афоризмҳои халқи тоҷик ба таври васеъ пешниҳод гардидааст. Муҳимияти тарбияи меҳнатӣ ва омодагии касбии насли ҷавонро ба қайд гирифта, тоҷикон мегӯянд: «Ба саёҳати якрӯза – захираи даҳрӯза».

Ташбеҳҳо образҳоро муайян сохта, хислатҳои иловагии бадеиро ба шакли пӯшида имкон медиҳад. Халқи тоҷик бо истифода аз эпитетҳои гуногун ғояҳои худро ифода менамояд. Илова ба ин, ба сифатҳои неки ахлоқии инсон тавсифҳои баланди бадеӣ медиҳад: «Инсон аз гул нозуку аз санг саҳттар аст» ва ё «Тиллоро бо оташ месанҷанду, одамро – бо меҳнат» ва ғайра.

Ҳамаи ин гуфтаҳо имкон медиҳад, ки дар мақолу зарбулмасалҳои тоҷик тасаввуроти халқ дар бораи меъёрҳои дидактикии тарбия ва таълими инсон ифодаи худро ёбанд. Муъҷазӣ ва мухтасарии афоризмҳо барои амалигардонии меъёри дастрасӣ шароит фароҳам меоранд; умумияти унсурҳои вазн ва нутқи шеърӣ (мутавозият, қофияҳо, муболиғаҳо, истиораҳо, эпитетҳо) афоризмҳоро образнок мегардонанд ва асоси аёнӣтро ташкил медиҳад. Сохти афоризмҳо (яксатра, дусатра, бисёрсатра), истифодаи такрорҳо, зикрҳо, саволҳои риторикӣ ва хитобҳоро ба татбиқи меъёрҳои устуворӣ, системанокӣ ва пайдарпай равона месозад. Дар охир, «ҳамаи афоризмҳо, ки шароити ҳаёти моддӣ ва маънавии ҷомеа, эҳсосоти ниҳонӣ, орзую омили халқро инъикос кардаанд, барои таъмини алоқии тарбия бо ҳаёт шароит фароҳам меоранд» [76, 94].

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷикро ҳамчун «рушди ақли халқ», чун мақолофари педагогӣ баррасӣ карда, ба хусусиятҳои баръало ифодаёбандаи ахлоқӣ-андарзии он диққат додан лозим аст. Хусусияти сюжет ва вижагиҳои рушди амалҳо дар жанрҳои эҷодиёти

шифоҳии халқ гуногунанд. Дар хамосаи «Гурғулӣ» онҳо хусусияти қаҳрамонӣ доранд, дар афсона – хусусияти муъҷизанокӣ-тахайюлотӣ, аммо дар жанри лирикӣ – хусусияти ҳаётан эътимоднокиӣ, зеро ки мақсадҳои амали қаҳрамонон дар ин жанр гуногун аст. Аз ин нутқаи назар, қайд кардан мумкин аст, ки эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар умум хусусияти панду ахлоқӣ дорад.

Дар рисола ду манбаи ҷолиб доир ба рушди баъзе суҳанҳо ва образҳои хамосаи «Гурғулӣ» ошкор гардиданд. Яке аз онҳо – дастнависи асри XV, ки хамосаро ба шакли маснавӣ бо номи «Ғайбзод» дар бар мегирад ва сужети асосии хамосаи «Гурғулӣ»-ро инъикос кардаасту соли таваллуд, солҳои ҷавонӣ фазилатҳои ҷисмонӣ ва ақлии Ғайбзодро тасвир намудааст. Манбаи дигар – асари «Рисолаи дилкушо»-и Убайди Зоконӣ мебошад, ки дар он номи қаҳрамони асосии хамосаи «Гурғулӣ» Аваз зикр ёфтааст [38,159]. Аваз дар як қатор ҳикояҳо дар «Рисолаи дилкушо»-и Убайди Зоконӣ чун баҳодури зариф тасвир шудааст. Масалан: «Ҳоча Шамсиддин Соҳибдевон Авази баҳодурро ба Луристан равон кард...». Дар ҳикояи дигаре Соҳибдевон Павлавӣ ба Аваз гуфт: «Меҳоҳам ягон оқилро ба фалон ҷо равон кунам». Ӯ ҷавоб дод: «Эй Ҳоча, шахсе, ки ақл дошт, аз қалъа рафтааст» [438, 46]. Дар лаҳзаҳои мавҷудаи хамосаи «Гурғулӣ» мисли Рустам, ки дар қувваи бозу, ақл ва зебӣ ба худ ҳамто надошт, чун баҳодур тавсиф ёфтааст. Чунин тавсифи фардии ӯ дар «Гурғулӣ» бо образи ҳикояҳои «Рисолаи дилкушо»-и Убайди Зоконӣ шабоҳати зиёд дорад.

Манбаи ҷиддии дигари хамосаи «Гурғулӣ» достони «Ғайбзод» дар «Ҳафт манзар»-и шоири машҳури асри XV Абдулло Ҳотифӣ мебошад. Ин дoston аз 326 сатр иборат аст. Маромҳои асосии «Ҳафт манзар»-и Абдулло Ҳотифӣ бо симои қаҳрамонони асосии хамосаи тоҷикии «Гурғулӣ» мувофиқат мекунад.

Умумият, пеш аз ҳама, дар этимологияи асарҳо дида мешавад. Ҳам хамосаи Абдулло Ҳотифӣ, ҳам хамосаи халқии «Гурғулӣ» номи

қахрамони асосиро гирифтаанд, ки дар гӯр таваллуд шудааст. Яке аз онҳо – «Ғайбзод» – дар адабиёти хаттии асри XV маълум буд, дигаре – «Гурғулӣ». Гурғулӣ аз ду калимаи тоҷикӣ таркиб ёфтааст: «гӯр» ва «гул», ки ғайр аз маъноҳои дев, ачина, ҷодушуда маънои баҳодури пурқувватро низ дорад. Пас, «Гурғулӣ» баҳодурест, ки дар гӯр таваллуд шудааст.

Азбаски омӯзиш ва интишори хамосаи тоҷикии «Гурғулӣ» таърихи беш аз садсола дорад, аз ҳикояҳои панду ахлоқӣ дар бораи солҳои кӯдакӣ, инкишофи босуръати баҳодури афсонавӣ на рӯз, балки соат ба соати ғавқуллода, ки ба «Ғайбзод» ва «Гурғулӣ» дахл дорад, мушобеҳи хамдигаранд. Дар хамосаи Абдулло Ҳотифӣ шоҳ на танҳо аз қувваи ҷисмонии Ғайбзод, балки аз зарофати ӯ низ ба ҳайрат меояд. Дар хамосаи «Гурғулӣ» низ чунин маром дар шаклҳои гуногун вомехӯрад.

Дасхати то ба замони мо расидаи Абдулло Ҳотифӣ, албатта, ба пуррагӣ вариантҳои ривоятҳои халқиро (дар бораи Гурғулӣ), ки дар он давра вучуд доштанд, инъикос намекунанд. Ба андешаи мо, чунин ривояти насрӣ ба шакли шифоҳӣ вучуд дошт, аксари сужетҳои он ба педагогикаи халқӣ ворид гаштаанд ва бо сужетҳои хамосаи ҳоло мавҷудаи «Гурғулӣ» монанд буданд.

Монанди хамосаи «Ғайбзод»-и Абдулло Ҳотифӣ бо сужети асосии хамосаи «Гӯруғлӣ» ва зикри қахрамонони ин хамоса – Аваз дар «Рисолаи дилкушо»-и Убайд Зоконӣ ба хулосае меорад, ки манбаи хамосаи тоҷикии «Гурғулӣ» дар асрҳои XIV-XV ва эҳтимол, аз он ҳам пештар ба вучуд омодааст.

Ҳамин тариқ, халқи тоҷик на танҳо педагогикаи бойи халқии беш аз ҳазорсола дорад: дар баробари ин ӯ эҷодиёти шифоҳии халқии махсусу нотакрорро бунёд кардааст. Хамосаи «Гурғулӣ» чун қисми муҳими эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар давоми якчанд аср дар афкори педагогӣ-ахлоқии халқи тоҷик мавқеи муҳим дорад.

Аҳамияти педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» аз матни он намоён аст, аз дostonҳои мифологиву паҳлавонӣ, монанди «Шоҳнома»-и

Фирдавсӣ, «Гаршоспнома»-и Асадии Тусӣ ва ҳам асарҳои ишқӣ-романтикӣ ва ахлоқии тоҷик истифодаи фаровон гардидааст. Ақидаҳои тарбиявии ҳамосаи «Гурғулӣ» монанди мақолу зарбулмасалҳо ва андарзномаи халқӣ, матлаби худро дорад, онҳо парешон нестанд, ҳама паёмхояш аз рӯи андоза тарбия аст.

Гурғулӣ марде аст, ки доираи қаҳрамонию ӯ берун аз замонаш аст. Ӯ миллати худро барои ҷаҳонбинии хайр ва бархостани қувваи шарр даъват менамуд. Ҳамаи даъватҳои Гурғулӣ ҳақмона ва андешаҳои алоқаманд аст, ки ба инсон баён карда мешавад. Он чи ки дар дараҷаи аввал аст, ин аст, ки инсон ин на мавҷуди фалакзадаи беморқадр ва ғайри масъул аст, ки ҳеч моеи ҳидояти амали худро бо парвози парандагон ва пар заданро надорад, инсон фурӯтар аз ӯст. Инсон ва вичдони ӯ, масъулият барои озодӣ аст. Ҳамосаи «Гурғулӣ» ба инсон дурустӣ ва эҳтиромро тарбия менамояд, ба инсон озодагӣ ва озодиҳоӣ, ки инсон онро мепарастад, таъкид менамояд.

Дар ҳамоса муносибати байни инсонҳо эътирофи бародарӣ бо дигарон аст, ҳатто паймондоранд, ки мақоми бародариро устувор менамояд: ҷону моли якдигарро монанди ҷону моли худ ҳифз намоянд ва то он ҷое, ки тавону қудратдоранд барои саодати ватан кӯшиш ба харҷ диҳанд.

Дар байни сокинони Ҷамбули мастон фақр вучуд надорад ва агар дар байни ин қавм фақире пайдо шавад, аз хар ҷиҳат, моли худро ба ӯ ҳадя мекунанд. Хар сокини Ҷамбули мастон ҳангоми арӯсӣ ва вафот, ҷашни шодмониву ғамгинӣ мекунанд, хурсандиву азо мегиранд. Дар ҳамоса оини бародарӣ ва дастгирӣ фариза аст. хайрот ва накӯкорӣ, нисбат бо якдигар намунаи хуби тарбия аст. Ранҷ бурдан барои дигарон ганҷи тарбиявӣ аст, ки бо ин тартиб амали хайр, ки аз ҷаззобияти мақоми ахлоқ аст, барои имрӯз ниҳоди тарбиявӣ дорад.

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, дар баробарӣ арзиши таърихӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабӣ қиммати ахлоқӣ дорад ва дар жанрҳои он некӣ ҳамеша ба бадӣ, сарсабзӣ ба хушкӣ, покӣ ба зиштӣ ва дӯстӣ

ба душманӣ афзалият дорад. Ҳамин аст, ки дар сартосари хамосаи «Гурғулӣ» инсон ба роҳи ҳамвор ҳидоят карда мешавад, ки дар тарбияи ахлоқии насли наврас аҳамияти хос дорад. Гояҳои тарбия дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик (масал, зарбулмасал, афсона, қисса) ва хамосаи «Гурғулӣ» устувор ва асосӣ аст. Хубӣ подоши ҷовидонагӣ ва адолат аст, ки сартосари ин жанрҳои бадеиро мазмуни ахлоқӣ медиҳад. Забони тарзи баёни ин жанрҳои бадеии тоҷик оҳанги сурудҳои қадимаи мардумӣ аст, ки бо лафзи ширин ва огоҳона, аз такрор намудани баъзе таркибу ибораҳо ва ҳатто мисраъҳо иборат аст. Дар он ахлоқ ва тарбия бо санъати бадеӣ дар муборизаи қувваи некӣ ба бадӣ рӯ ба рӯ аст.

Тарбия дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик вазъи ниҳой ва матлабе аст, ки бо таври огоҳона ташхис дода мешавад, ки дар амалҳои қаҳрамонон, дар образҳои мусбии тарбиявӣ анҷом дода мешавад. Бинобар ин, дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ва аз ҷумла хамосаи «Гурғулӣ» мавзӯҳои тарбиявӣ дорои се амалқард аст; дар фаъолиятҳои (амалҳои) қаҳрамонон; эҷодангезии ин амалҳо (фаъолиятҳо) дар ҳар қаҳрамониҳо (ҷасорат, далерӣ, шучоат); меъёрҳои фаъолиятҳои тарбиявӣ, яъне вижагиҳои муштаракӣ тамоми ҳадафҳои тарбиявӣ (рафтор, кирдор, одоб, русум).

Дар шароити истиқлолияти миллии Тоҷикистон, ин имкониятҳои тарбиявӣ вучуд доранд, ки вазъ ва хусусиятҳои тарбияро дар афкори педагогикаи халқӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Яъне, дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик осори ғании тарбиявӣ вучуд дорад ва намунае, ки дар шакли достонҳои халқӣ суруда шудааст, хамосаи миллии тоҷикӣ «Гурғулӣ» аст, ки дар он достонҳои қаҳрамонӣ ва панду ахлоқӣ дар қиссаи ривоятҳои халқӣ суруда шудааст.

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, аз ҷумла хамосаи «Гурғулӣ» аҳамияти бузурги тарбиявӣ дорад, зеро аз ҷиҳати маънавий олами ботинии ватандӯстонаро қавӣ мегардонад, муҳаббат ба ватан ва нафрат ба душманонро меафзояд. Жанрҳои гуногуни эҷодиёти

шифоҳии халқи тоҷик мавзӯҳои аҳамияти рушди инсонӣ дошта, тасвири олами ботинии инсон, яъне ишқу муҳаббат, олами ишқро бо ҳолати моддӣ муайян мекунад. Тасвири ҳиссиёти инсон, ҳолати ошиқ ва маъшук, хеле сода аст ва бо муошиқаи халқӣ баён карда мешавад. Дар ин ҳолат, тасвири табиати диёр омехта бо ҳиссиёти инсон аст, ки аз завқи баланди эстетикӣ шаҳодат медиҳад. Ҳатто дар равияи ҳаҷв ҳолати рӯҳӣ, нуқтаи назар ба ҳаёти инсон акс ёфтааст.

Ҳамин тариқ, инсондӯстӣ (гуманизм) дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, аз ҷумла дар хамосаи «Гургулӣ» решаҳои ахлоқӣ-тарбиявӣ доранд, ки табиат ва психологияи халқи тоҷик аст ва имрӯз тарғиби ин андешаҳо дар тантанаи қадру қиммат, шаъну шарафи инсон ва масъулияти ӯ эътибор дорад. Инсонгароӣ дар ҷомеаи имрӯзи Тоҷикистон бо таълиму тарбия вобастааст. Мактаб ва донишгоҳ ҳамон маконе мебошанд, ки дар тарбияи гуманистӣ ва рушди он мавқеи муҳим доранд. Зарур аст, ки дар партави педагогикаи халқӣ таълим ва тарбия бештар ғояҳои гуманистӣ дода шавад.

Тазаккур медиҳем, ки яке аз масъалаҳои мураккаб, ки дар тарбияи насли наврас мушоҳида мешавад, масъалаи огоҳӣ аз арзишҳои ахлоқӣ ва тарбиявии гузаштаи ниёгон аст. Ин огоҳии зарурӣ ҳаёти онҳоро пурғановат месозад, зеро насли имрӯз бино ба ҳаёти иҷтимоӣ дар муошират ва бархӯрдориҳо аст ва агар ин робита ба назар гирифта нашавад, ҳаёти иҷтимоии онҳо дар маърази лағжиш ва сукут хоҳад монд. Ҳамчунин агар инсон аз ахлоқи худ ба нафъи дигарон бошад, манфиати худро нодида мегирад ва дар ҳаёти иҷтимоӣ ноогоҳ мегардад.

Тарбияи ахлоқӣ бахши муҳими тарбияи инсон аст ва омиле аст, ки инсонро ҳидоят мекунад, ба хусус ин амал (фаъолият) дар ин сину сол бояд тақвият ва таҳким дода шавад: ахлоқ зербинои амал ва рафтор аст, маҷмӯае аст, ки аз қоида ва муқаррарот иборат аст, ки тавассути мактаб (донишгоҳ) ва як низоми иҷтимоӣ пазируфта мешавад, ки мавриди тавачҷӯҳ ва амал қарор мегирад. Ахлоқ амал аст, ки дар сояи суботи он созгориҳо оғоз мешавад. Ҳамзистӣ ва

салоҳ намунаи ин падида мебошанд ва баръакс риоя накардани он сабаби бадахлоқӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, халқи тоҷик на танҳо педагогикаи бойи халқии беш аз ҳазорсола дорад, дар баробари ин ӯ эҷодиёти шифоҳии халқии махсусу нотакрорро бунёд кардааст. Ҳамосаи «Гурғулӣ» чун қисми таркибии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар давоми якчанд аср ҳамчун анъанай тарбия ва ахлоқ мавқеи муҳим дорад.

1.2. Ҳамосаи «Гурғулӣ» – ҳамчун мероси педагогӣ-ахлоқии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик

Тамоми асарҳои бузурги эпикӣ ба андозае гузаштаи таърихии халқи тоҷик, соҳаҳои гуногуни ҳаёти моддӣ, маишӣ ва маънавии халқ – психология, ҷаҳонбинӣ, орзую омол, анъанаву устураҳои онро инъикос менамоянд.

Ҳамосаи «Гурғулӣ» аз часурӣ, диловарии бемахдуд, фаросати ҷангӣ, мардонагӣ дар муҳорибаҳо аломатҳои асосии қаҳрамонҳои асар мебошад. Образҳои, ки дар ҳамоса тасвир ёфтаанд, таҷассуми фикру эҳсосоти гуногуни инсонӣ, аломатҳои муқаррарии ҷомеаи гузашта мебошад. Дар он таҷрибаи ҳаёт, муносибатҳои байниҳамдигарии одамон ва анъанаҳои гуногуни тарбия ва ахлоқ ба таври васеъ инъикос меёбанд. Ҳамаи ин ба «Гурғулӣ» арзиши педагогӣ-ахлоқӣ медиҳад. «Махсусияти ҳамосаи тоҷикӣ, - мегӯяд И.С.Брагинский, - пеш аз ҳама дар он аст, ки асоси онро на ривоят дар бораи Гурғулӣ, балки тасвири шоирона дар шароити ривояти қадимаи асримиёнагӣ дар барои «Макони орзу»-и бахти деҳқонӣ ташкил медиҳад. Чунин макон дар ҳамосаи «Чамбули мӯъҷизанок» тасвир мегардад ва баҳодурони он бо роҳбарии Аваз ватанро аз аҷнабиён Ҳимоя мекунанд» [34,17].

Эҷодкорони «Гурғулӣ» асосан деҳқон буданд. Бинобар ин дар ҳамоса дар навбати аввал орзую омили халқи одиро инъикос намуда,

аз як тараф – ҳаёти озоди накӯкорона, корномаҳо дар ҷанг бо душмани истилогар, меҳнатдӯстӣ ва инсондӯстӣ, тавсифи одамони озод ва ҷасур, аз тарафи дигар – мубориза барои ҳифзи тартиботи шоҳӣ – чунин аст ду зухуроти хамосаи «Гурғулӣ».

Дар хамосаи «Гӯруғлӣ» муносибатҳои дӯстонаи як қатор халқҳо нақши худро доранд. Дар байни якчанд халқҳо паҳншавии хамосаи ҳамном омили муҳиме мебошад, ки мавҷудияти байни онҳо муносибатҳои дӯстона ва фарҳангиро, ки решаҳои таърихӣ доранд, тасдиқ мекунанд. Дӯстии ин халқҳо дар хамосаи тоҷикӣ, инчунин дар он ифода ёфтааст, ки дар дostonҳои «Гурғулӣ» дар қатори тоҷикон, халқҳои дигар низ, таҷассум ёфтаанд. Гурғулӣ барои озодии халқҳои дигар низ мубориза мебарад ва аҳолии давлатҳои ҳамсоя нисбати Гурғулӣ ва зодгоҳи афсонавии ӯ – Чамбули Мастон меҳру муҳаббати беандоза доранд.

Зимни таҳлили ин хамосаи эпикӣ, ки эҷоди дostonҳои сершуморро дар бар мегирад, дар аксари мавридҳо тимсолҳои таърихии қаҳрамонони марказии хамосаро ёфтан мумкин аст. Қаҳрамоне, ки ба хамоса ном медиҳад, номи ӯ маҳакест, ки дар атрофаш ривоятҳо чарх мезананд, ҳаёту фаъолияти ӯ хатти асосии сюжетро ташкил медиҳанд – ин қаҳрамон дар аксари мавридҳо образи бадеии шахси воқеӣ мебошад.

Аз мундариҷаи асосии ин хамосаи халқӣ, инчунин аз ҳодисаҳои сершумори сюжетӣ ва самти умумии ғоявӣ, ки дар байни халқ машхуранд, хулоса баровардан мумкин аст, ки дар хамоса тамоюли халқии тарбия ва ахлоқ афзалият дорад. Хамосаи «Гурғулӣ» дostonи калонҳаҷмест дар бораи қаҳрамони халқӣ аз табақаи поёнии ҷомеа, ки барои неқӯаҳволии халқ ба муқобили зулму истибдод мубориза мебарад. «Гурғулӣ» таҷассуми қаҳрамони устуравист, ки бо қувваҳои табиат, пеш аз ҳама, офтоб алоқаманд аст. Ғояи хамоса бо ақидаҳои ахлоқӣ – этикии оммаи халқ, бо ақоиди халқӣ оддӣ дар бораи неқӣ ва баъдӣ алоқаи зич дорад.

Аз мазмуни хамосаи «Гурғулӣ» бармеояд, ки аз қадим-улайём халқи тоҷик дар бораи некӣ ва бадӣ фикри муайяне доштанд. Некӣ он чизест, ки барои халқи худ аст – меҳнат, қаноатмандӣ, дастгирии ҳамдигар дар ҳолатҳои мушкил, истироҳат ва дилхӯшӣ баъд аз меҳнати пурмашаққат, тақсимои одилонаи неъматҳо – ба ҳар кас ҳиссаи ӯ дода мешавад. Ин ақидаҳо, ки ҳанӯз дар давраи ҷамъияти ибтидоӣ ба вучуд омада буданд, дар шароити муборизаи синфӣ рушд меёфтанд. Бадӣ он чизест, ки барои халқ зишт аст – истилои ғоратгарони молумулки бо меҳнати зиёд андохташуда, азобдиҳӣ ва зӯровариҳои хону феодалҳо, истилои аҷнабиён. Халқ дар ҷараёни рушди таърихи худ бадиро дарк намуда, муносибати муайяни манфиро ба ин бадӣ муқаррар кард.

Бо некӣ ва бадии ҷамъияти некӣ ва бадии аз қувваҳои табиат бароянда алоқаи зич доранд. Некӣ ин офтоб, рӯшноӣ, борони ғайзбор мебошад, ки ҳосилро зиёд, меҳнатро осон мекунад, боигариро афзун месозанд. Бадӣ ин торикӣ, бемориҳо, хушксолӣ, гуруснагӣ, ки ба истифодабарӣ аз натиҷаҳои меҳнат имкон намедиханд, ба дуздон дар ғорат кардани мардум ва золимону истилогарон дар истисмори мардум кӯмак мерасонанд.

Чунин тасаввуроти одиро дар бораи некӣ ва бадӣ халқи тоҷик дар образҳои хамоса ба шакли гуногун таҷассум сохт.

Хамосаи «Гурғулӣ» аз нӯздаҳ достони халқӣ иборат аст. Дар достони «Авазхон ва Райҳонараб» гуфта мешавад:

Ин достони Гурғулӣ, рафиқон,
 Дар даври кӯҳна, эй дӯстон.
 Гузаштааст дар хоки тоҷикон,
 Номи шахруш Чамбули мастон.... [59, 130].

Қаҳрамонҳои хамосаи мазкур Гурғулӣ, Аваз, Нуралӣ, Шералӣ, Гуланор ва дигарон мебошанд, ки дар сарзамини Тоҷикистон барои химояи ватан, сулҳу субот ва оромии Чамбули мастон – гулҳавзи диёр аст, ҷонсупорӣ намуданд. Дар ҳар образи бадеии қаҳрамонҳои

ин асраи назмии шифоҳии тоҷик ахлоқ, ва тарбия дар шакли аёният тасвир ёфтааст. Ин хамосаи мардумӣ чун эҷодиёти шифоҳӣ, бо лаҳҷаҳои гуворо ва сурудҳои халқӣ одобу ахлоқро тавзеҳ медиҳад.

Тақомули одобу ахлоқ дар хамосаи «Гурғулӣ» дар асотирҳо ва паҳлавониҳо, ки дар назм дароварда шудааст, дида мешавад. Дар ин хамосаи таърихӣ, ки дostonҳои назми миллӣ аст, сабабҳои воқеии ифтихори миллӣ ва ватану ватандорӣ таҷассум ёфтааст. Аз хамоса маълум мегардад, ки тақомули одобу ахлоқ ба одобу ахлоқи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ шабоҳат дорад, зеро дар ҳарду хамоса чамъоварии афсона, қиссаҳо ва ривоятҳои қаҳрамонӣ вуҷуд дорад ва сокинони ин замон барои муҳайё сохтан ва ба мавқеи гирифтори фақр ва тижидастӣ нагаштан ба дарбори шоҳон тавачҷӯх надоштанд. Таърихи воқеаҳои хамосаи «Гурғулӣ» таърихи миллат аст, ки мартабаи одобу ахлоқ дорад.

Дар афкори педагогии халқи тоҷик хамосаи «Гурғулӣ» зухуроти арзандаи тарбиявидошта аст. Қаҳрамонони хамосаи «Гурғулӣ» зидди ҷаҳолат ва зӯроварианд. Дар хамоса анъанаҳо ва русуму маросимҳои мардумӣ, аз ҷумла меҳмондорӣ, эҳтироми калонсолон дида мешавад. Аз рӯи мазмуни хамоса ҷаҳони дохилии инсон дарк карда мешавад. Дар хамоса рӯҳияи озодӣ ва ватандӯстӣ, муҳаббат ба ватан, инсондӯстӣ тараннум гардидааст, ки ҳамеша намунаи аслии тақомул ва зебоию покизагии ахлоқ аст:

Гурғулӣ аслоҳ кард, савор шуд таллон,
 Табли чанг зад, ларзид замину садо дод осмон.
 Найзабозӣ карданд дар майдон,
 Шикаст ёфт хунхор, қафо гашт гузерон.
 Аваза Гурғулӣ ба Чамбули мастон,
 Ағююнусу Ширмо парвариш карданд Аваза ба дилу ҷон... [59, 60].

Муносибатҳои неки инсонӣ дар хамоса то имрӯз омӯхташавандаанд ва аҳамияти ахлоқии худро гум накардаанд. Гурғулӣ ҳамеша ифшоғари беадолатӣ ва зулм аст. Ӯ образи халқӣ аст ва бузургии маънавӣ ва

ахлокии ӯ низ аз халқ аст. Қуввати сухани ӯ, аз рӯи мазмун мактаби тарбиявӣ аст. Дар образи ӯ маънавиёт ва ахлоқ тарбия карда мешавад.

Гурғулӣ инъикоси мураккаби шароитҳои сиёсӣ, анъанаҳои таърихӣ аст, ки тарбияи ватандӯстиро ба миён мегузорад. Образи Гурғулӣ барои наврасон ва ҷавонон як навъи аёнӣ дар тарбия аст. Ин образи бадеӣ онҳоро дар партави таърих ва фарҳанг тарбия менамояд, ки дар шароити истиқлоли миллӣ мавқеи он меафзояд.

Образи Гурғулӣ барои наврасон ва ҷавонон шароити бо ҳам алоқамандии ахлоқ ва тарбияро ба муҳити иҷтимоӣ муҳайё месозад. Гурғулӣ чунин обарзе мебошад, ки хусусиятҳои муҳим ва воқеии тарбиядиҳанда ва тарбияшавандаҳоро васеъ инъикос мекунад. Маҳз мазмун ва мундариҷаи тарбиявӣ-ахлокии ҳамоса дар мазмуни бадеии қаҳрамонҳо, аз ҷумла Гурғулӣ аст, ки дар арсаи таҷдиди кишвар (Чамбули мастон) саҳмгузори кардааст:

Фармонд Гурғулӣ, харҷ кард Аҳмадхон,
 Бино монд Чамбули мастон.
 Чил газ арк шуд дар осмон,
 Хар кунгураи тилло овезон.
 Ҳаҷдаҳ майхона сохтанд бари дар бар,
 Чил тахт шинонданд аз зар.
 Соқии чевар,
 Гурғулӣ, шоҳи сафдар... [59, 56].

Анъанаҳои тарбия дар бино намудани кишвар (Чамбули мастон), санъати сухан, муошират, муколамаи мардуми Чамбули мастон, дар санъат, суруд, эҷоди қиссаҳо ва қаҳрамониҳо ифода гардидааст. Гурғулӣ образе мебошад, ки марҳилаи тарбияи ватандӯстиро таҷассум менамояд. Ӯ манфиати мардумро ҳимоя менамояд ва баҳри ин қаҳрамониҳо мекунад ва аз ин рӯ, ҳамосаи «Гурғулӣ» асарест, ки дар як марҳилаи иҷтимоӣ-таърихӣ, дар шакли низомӣ-фидокорӣ, муҳаббат ба ватанро тарбия менамояд.

Аз ин рӯ, хамосаи «Гурғулӣ» чун мероси назмии тоҷик аҳамияти муҳими тарбиявӣ дошта, ҳоло ҳам хулосаи муосир дорад, аз ҷумла дар образи Гурғулӣ, ки образи ҷалбкунандаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик аст, дар заминаҳои ахлоқӣ-этникӣ эҷод гардидааст.

Асоси хамосаи «Гурғулӣ»-ро, чӣ тавре ки он ба дилхоҳ достони халқӣ хос аст, муҳорибаҳо ва корномаҳои баҳодурунаи ҳамроҳони Гурғулӣ, дар навбати аввал Аваз ва писарони ӯ – Нуралӣ ва Шералӣ ба муқобили подшоҳ ва қушунҳои истилогарон ташкил медиҳанд. То андозае эпизодҳои якхелаи ҷангҳо – муборизаҳои тан ба тани қаҳромонон-баҳодуруни алоҳида бо қушунҳои сершумор сужети аксари достонҳои «Гурғулӣ»-ро муайян менамоянд. Ҷасурӣ, диловарӣ, фаросати ҷангӣ, мардонагӣ дар муҳорибаҳо аломатҳои асосии қаҳрамонҳои хамоса мебошад. Образҳои, ки дар хамоса тасвир ёфтаанд, таҷассуми фикру эҳсосоти гуногуни инсонӣ, аломатҳои муқаррарии ҷамъияти гузашта мебошад. Дар он таҷрибаи ҳаёти коллектив, муносибатҳои байниҳамдигарии одамон, анъанаҳои гуногуни халқ ба таври васеъ инъикос меёбад. Ҳамаи ин ба «Гурғулӣ» арзиши муҳими тарбиявӣ медиҳад.

Хамосаи «Гурғулӣ» асари назмии асотирӣ аст, зеро хамосае аст, ки одоб мисли қисми аввали «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ тавзеҳ дода мешавад. Ин хамосаи паҳлавонӣ, ки ҷанбаи асотирӣ ҳам дорад, дар зиндагии Гурғулӣ ҷанбаҳои таъриҳӣ дорад, ки дар он шахсиятҳои хамоса дар амалу рафтор, чун дар набарди қаҳрамониҳо бо душман, рафтан ба сафарҳои дур, бо усулҳои гуногун, муҳаббат ба ватан, вафодорӣ ва сидку сафо суруда мешавад.

Муҳтавои хамосаи «Гурғулӣ» бо замону макон мурабтаб аст. Хамоса дар замоне ва дар маконе суруда мешавад, ки аз макони ҷуғрофие номбурда мешавад, ки «Чамбули мастон» ном дорад, ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Турон, Самангон, Мозандарон аст. Аммо амалу рафтори қаҳрамонони хамосаи «Гурғулӣ», дар

набардҳои тан ба тан баҳри ҳимояи ватан мантиқи тарбиявии ин хамоса аст:

Гурғулӣ ба дилаш кард ормон:

«Бино монӣ, мешавад ҷои хубон».

Фикраша пеш кард, бо гирияю фиғон,

Меҳнат кард, иморат сохт чил газ ба осмон.

Чил тахт шинонд аз зар,

Ном монд ба он ҷо Чамбули хайбар...[59, 56].

Дар хамосаи «Гурғулӣ» Чамбули мастон «деҳқон» номида мешавад, маънии кишвар ва барзгарро надорад, балки мафҳуми қадимии ин вожа маънии заминдор (молик)-ро дорад. Замини бузург, ки истилоҳи Чамбули мастон манзур аст, ин гурӯҳ аз мардуме мебошанд дар озодӣ ва тавонгарӣ мезистанд, ки ба таърих ва фарҳанги тоҷик лоиқ буданд. Мардуми ин мулк дар пайи эҳёи дубораи русуму оинҳои қабл аз ислом буданд ва худро масъул медонистанд, таърих ва фарҳанги худро эҳё кунанд. Ин аст, ки дар сурудҳои хамоса достонҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ бо мақсади муттаҳидгардидани қавм баҳри озодӣ ва истиқлолият гирд оварда шудаанд. Дар ин маврид, манбаи аслии хамосаи «Гурғулӣ» пандҳои тарбиявии китоби «Авесто», «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аст. Сухан аз Яздон ва аҳриман ва ривоятҳои рӯҷа ба Зардушт, достонҳои офариниш ва ҳикоятҳои пандомези Қаюмарс ва дигар қиссаи мардумӣ меравад. Дар баъзе достонҳои хамоса достонҳои қаҳрамоноҳои Кова ва Кайковус ва афсонаҳои муштараки тоҷикӣ бармегарданд. Ҳатто аз афсонаҳои муштараки Ҳинд сарчашма мегиранд. Мисли достони Зол, Исфандиёр, достони Ҳафтхон, ки ба афсонаҳои ахлоқӣ-тарбиявии ҷаҳон муштарак аст, қиссаҳои монанди Рустам дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва монанди инҳо гирифта шудааст. Ин матлаб дар хамосаи «Гурғулӣ» бо мақсади дарёфти ҳадафҳои тарбия гирифта шудааст.

Тазаккур дода мешавад, ки зимни таҳлили ин хамосаи эпикӣ, ки достонҳои сершуморро дар бар мегирад, дар аксари мавридҳо симои

таърихии қаҳрамонони марказии хамосаро ёфтан мумкин аст. Қаҳрамон, ки ба хамоса ном медиҳад, номи ӯ маҳакест, ки дар атрофаш ривоятҳо чарх мезананд, ҳаёту фаъолияти ӯ хати асосии сюжетро ташкил медиҳанд. Ин қаҳрамон дар аксари мавридҳо образи тарбиявӣ-ахлоқӣ доранд.

Вожаҳои тарбиявӣ-ахлоқии хамоса дар ҳавзаи ҷанг, тасвирҳои қаҳрамонон аст. Тасвир ва таҳайюл низ мвҷуд аст, ки дар ташбеҳи қаҳрамонҳо хусусияти хос дорад. Нуқтаи авҷ байни ду қувваи А. ва Б. аст. Б. намехоҳад ба А. таслим шавад. Ҷангу набард байни ин ду, ҳатмӣ ва қарибалвуқӯ аст. А. медонад, ки ҳар касе, ки Б.-ро бикушад дар ин дунё беранҷ аст ва дар ин дунё мукофот мегирад ва агар таслим шавад дар ёди тамоми зиндагии паҳлавонии гузаштаро барбод медиҳад. Бархурдории ин ду, дар воқеъ бархурдории озодӣ ва асорат, пириву ҷавонӣ, кӯҳна ва нав, сарнавишт ва ирода аст. Б. вақте, ки А.-ро дар байни ин ду роҳ қарор медиҳад, - банд ва оромиш ё озодӣ ва марг – авҷи хамосаро ташкил медиҳад. А. дар ҳайрати азим фурӯ меравад, ҳатто нерӯи паҳлавонии ӯро Б. медонад. Б. ночор ба чодугарӣ, ҳилаву найранг даст мезанад. Замоне, ки А. аз пояш дармеоварад, чашмони Б. кушода мешавад, ҳамаи қаҳрамониҳои худро ночиз медонад.

Муборизаи некӣ ва бадӣ боз ҳам мушаххастару воқеитар дар муборизаи Гурғулӣ бо Райҳон-араб, ки яке аз лаҳзаҳои асосии хамосаи «Гурғулӣ» мебошад, ифода меёбад. Райҳон-араб дорои тамоми аломатҳои воқеии хоин, бойи ҷабркунанда, муфтхӯр мебошад: модари Гурғулиро зада маъюб ва ғорат мекунад. Вақте, ки Гурғулӣ мамлакатро тарк намуд. Ӯ душманонро ба меҳмонӣ даъват карда барои истилогарони аҷнабӣ дарвозаро кушод. Ба мисли он ки Гурғулӣ намояндаи неки заминӣ мебошад, Райҳон-араб намояндаи мушаххаси қувваи бадӣ дар рӯи замин аст:

Аҳмад кард дастурхон...

«Пурсидан айбе нест, - гуфт, - меҳмонон,

Хафтодта паҳлавон ба чӣ ҳастед саргардон?»...

«Мора Райҳонараб кард равон,

Элчиём – гуфт, - ба ту Аҳмадхон,

Ту бахшӣ Ҳилол ба Райҳон...[59, 48].

Халқ некбини бузург аст, бинобар ин дар ҳамосаи «Гурғулӣ» дар интиҳо некӣ ғолиб меояд. Ин ғалабаи некӣ ба бадӣ ғояи асосии «Гурғулӣ»-ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, анъанаҳои тарбияи халқи тоҷикро дар ҳамосаи «Гурғулӣ», дар маҷмӯъ, бо анъанаҳои сершумори дигар баррасӣ кардан зарур аст ва инро хусусияти фалсафаи педагогикаи халқӣ талаб менамояд, чунки тарбия, ҳамчун яке аз категорияи асосии арзиши миллӣ ба шумор меравад. Асосҳои маънавии мероси тарбия ҳуди мероси тарбия ва арзишҳои онро дар бар мегирад. Анъанаи тарбия дар мероси халқии тоҷик «Гурғулӣ» энергияи мутамарказонида буда, дар тамоми давраи рушди тамадуни инсонӣ бо кӯшиши тамоми наслҳо истифодаи он муҳим аст.

Алоқаи байни наслҳо бо тарбия таъмин мегардад. Бинобар ин тарбия – маданияти педагогӣ, як навъ муҳарикест, ки ақли инсонӣ аз ин энергияи маънавии мутамарказонидашуда истифодабарандаро ба ҳаракат мебарорад. Ҳифз ва рушди анъанаи тарбияи халқи тоҷик бе ҷараёни мувофиқи педагогӣ имкон надорад. Ҳар қадар ин ҷараёни тарбия самараноктар гардад, пешрафти умумии маънавии шахсият, халқ, мамлакат ва инсоният баландтар мешавад [47, 37]. Яъне, ҳама он чизе, ки андӯхта, аз тарафи халқ ҷамъоварӣ шудааст – таҷриба, дониши ӯ – ҳамаи ин дар мероси анъанавии тарбия таҷассум ёфт.

Ҳикмати маънавии аҷдодони мо, ки таҷрибаи бойи ҳаётиро андӯхтаанд ва онро ба шакли мероси анъанавии тарбия интиқол додаанд, қисми ҷудонашавандаи тарбия ва таълими имрӯза мебошад. Вақте ки азнав-баҳодиҳии арзишҳои маънавий-ахлоқӣ дар ҷараёни демократисозии ҳаёти ҷамъиятӣ рӯй медиҳад, аҳамияти тоза барпо мекунад. Хусусан, дар соҳаи меросии маънавий, инчунин дар соҳаи

педагогикаи халқӣ ва методикаи тарбияву таълими насли наврас манфиати ногусастанӣ дорад.

Тоҷикон дар тули таърихи бисёрасраи худ таҷрибаи калони тарбияи насли наврасро ҷамъоварӣ кардаанд. Дар шароити гуногун сарчашмаи асосии тарбия – педагогикаи халқӣ буд, ки дар он на танҳо ҷаҳонбинӣ, балки махсусияти миллӣ, маданияти хос, меъёру принципҳои рафтори одамон, тарбияи меҳнатдӯстӣ, поквичдонӣ, ростқавлӣ, ҷавон-мардӣ ва сифатҳои дигари ахлоқӣ дар кӯдакон инъикоси худро ёфтаанд. Омилҳои тарбияи халқӣ инҳо буданд: бозӣ, табиат, анъанаҳо, идеал, санъат, дин намуна ва ғайра. Жанрҳои эҷодиёти шифоҳии халқ, ки дар онҳо афкори педагогии халқ мутамарказонида шудаанд, чун самти таъсиррасонии мақсадноки тарбиявӣ ба шуур, ҳиссиёт, рафтори кӯдакон хизмат мерасонанд. Пас, решаҳои педагогикаи халқии тоҷикиро дар чунин асари қадима, ки онро наслҳои сершумор эҷод кардаанд, ҷустуҷӯ кардан лозим аст, чунки ҳамосаи «Гурғулӣ» қомусномаи аслии ҳаёти таърихӣ ва мероси анъанаи тарбиявии халқи тоҷик мебошад.

Таҳлили ҳамосаи «Гурғулӣ» ва омӯзиши дигар дostonҳои халқӣ аз мавқеи самтҳои арзишноки тарбиявӣ баҳсспазир аст. Ҳоло он барои педагогикаи муосири тоҷик муҳим аст, зеро стратегияи тарбияи насли наврас, пеш аз ҳама, ба азхудкунии арзишҳои умумиинсонӣ равонааст: «Бе арзишҳои миллӣ арзишҳои умумибашарӣ вучуд надорад – арзишҳои миллӣ аввалиндараҷаанд» [47, 94].

Арзиш бо хусусиятҳои ҳамгирой забони модарӣ мебошад. Ташаккули андешаи арзишнок нисбати забони модарӣ, дарки аҳамиятнокии забон «чун феномени миллӣ» аввалин асоси самти ҳаёти ҷавонон мебошад. «Забон алоқаи аз ҳама зинда, аз ҳама фаровон ва устуворест, ки наслҳои ҳозира ва ояндаро ба як ҷузъи томи бузург, таърихӣ ва зинда пайваст менамояд» [68, 139]. Забон чун яке аз унсурҳои асосӣ, аломатҳои миллат, эътибори халқро ифода менамояд, ки ба ин забон гуфтугӯ мекунанд. Бинобар ин,

чараёни азхудкунии боигариҳои маънавӣ, ки онҳоро забон ҳифз менамояд, воридшавӣ ба фалсафаи халқ ҳисоб меёбад. «Этноси қадим маданияти бисёрасраест, ки бо забон ифода меёбад» [34, 91]. Барои он ки дар насли наврас ҳисси махсусияти забонӣ, эҳсоси соҳиб ва донандаи забони модарӣ будан, дарки масъулият барои нигоҳдорӣ ва рушди он хондан, омӯхтан, фаҳмидани ҳамосаи «Гурғулӣ» ба забони модарӣ зурур аст. Забони «Гурғулӣ», ки ба он замона ягон ҳел таъсири манфӣ нарасондааст, сарчашмаи зиндаи барқарорсозии забони тоҷикӣ чун адабӣ бо обурангии он ва хоссагии этникӣ мебошад. Ба ин маънӣ, яке аз васиятҳои марказии «Васиятҳои маънавӣ»-и педагоги машҳур И.Я.Яковлев ҷолиби диққат аст: «Забонро, ки аз модарони шумо идрок шудааст, фаромӯш накунад» [147, 15].

«Гурғулӣ» дар забони модарӣ тамоми нозуки ва шаҳомати афқору эҳсосоти халқро медиҳад. Ҳушоҳангӣ, соддагии эътимоднок тавассути ташбеҳот, муқоисоти ифоданок ва воситаи усулҳои дигар, типҳои қаҳрамонони дар ҳамосаи «Гурғулӣ» тасвиршаванда ба дараҷаи олии расонида шудаанд.

Ба забони «Гурғулӣ» чун забони ҳамоса, пеш аз ҳама мутантани хело баланд маҷмӯи калимаву ибороти махсус хос аст, он чун услуби баланд ташаккул ёфтааст. Агар дар забон услубҳои баланд, миёна, паст вучуддошта бошад, - пас услуби «Гурғулӣ» бо тантананокии ба он хос баланд ҳисоб меёбад. Ҳамосаи мазкур осори зиндагии давраҳои гузариш ва хусусиятҳои қадимаи забони тоҷикиро нигоҳ доштааст [34, 6]. Тамоми мундариҷа ва хусусияти ҳамосаи «Гурғулӣ», сужети афсонавии он, ҳолати маишӣ, забони зиндаву пуробуранг аҳамияти беандоза дорад. Қаҳрамонони асосии он Аваз ва пеш аз ҳама, ғояи марказии он, ки ба ғояи афсонаи қадимаи тоҷикӣ «Қишлоқи тиллоӣ»-и Мирсаид Миршакар наздик аст, мисли ҳар як асари миллии халқи тоҷик хос ва нотакрор мебошад.

Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» Аваз бо зебоии ғавқулода аз дигарон фарқ мекунад, аммо дар тафовут аз паҳлавонони афсонавӣ бо

хислатҳои муболиғаомез Аваз симои одии инсонӣ дорад: «... бо зебоии худ Аваз ба моҳи чаҳордаҳ монанд аст, ду гесӯ китфони ӯ аз ду тараф овезон аст, қомати ӯ – навдаи печон ...» [34, 21].

Воқеан, Авази тоҷик як симои паҳлавонии романтикии ҳамсони Рустаму Сӯҳроб, Исфандиёр, Хуршедшоҳу Фаррухрӯз, Ромин, Абумуслим ва ғайра мебошад. Ӯ таҷассуми орзуву ормонҳои мардуми ҷафокаш буда, дар симои ӯ халқ ҳомӣ ва муҳофизатгари Ватанро тасвир кардааст [65, 68].

Аломатҳои умумии «Гурғулӣ» дар низоми хусусияти тарбиявӣ назаррас аст. Дар ҳамоса дар бораи мамлакати Чамбули мастон суҳан рафта онро бо осори аввалини халқӣ-педагогӣ наздик месозанд. Вижагиҳои тарбиявии ин асарҳо бештар ба шакли махсус дар адабиёти хаттӣ, дар «Шоҳнома» ва асарҳои ба он наздики дидактикии асарҳои XI-XII («Барзунома», «Вис ва Ромин» ва ғ.) инъикос ёфтаанд. Дар «Шоҳнома» маҷмӯи ҳамосаҳо дар бораи паҳлавонони сиистонӣ, бештар хешовандони Рустами номдор (дар умқи асарҳо – падару бобо, баъдан – писарон, духтарон, набераву абераҳои ӯ) машҳур аст. Ҳамчунин, чун маҷмӯи ҳамосаҳо ҳамосаи алоҳидаро дар бораи падари Рустам – Зол баррасӣ ва чудо кардан мумкин аст ва онро шартан «Золнома» («Барзунома») бояд номид. Инчунин, ба ҳамосаҳои алоҳида, масалан, ҳамоса дар бораи Савсани ромишгар тақсим кардан мумкин аст.

Амалиёти тарбиявӣ дар ҳамоса дар бораи Чамбули мастон низ ба ҳамин минвол аст. Ин, амалан, маҷмӯи этикӣ дар бораи Гурғулӣ, писархонди Аваз – Нуралӣ, Шералӣ ва дигарон мебошад. Умуман, ҷараёни тарбиявӣ дар сохтори дostonҳои ҳамосаи байни худ алоқаманд ба шакли матлаъ, занҷири эпизодҳо ва мактаъ ифода меёбанд. Матлаъ духела аст. Ин ё андарзи кӯтоҳ дар бораи бебақои оламу ғалабаи адолат ва ё ахбороти муқаддимавӣ дар бораи Чамбул ва паҳлавонони он мебошад. Матлаи «Гурғулӣ» одатан хоссагии ахлокиро дорад.

Дар хамосаи «Гурғулӣ» ибтидои романтикӣ пурзӯр аст. Халқ ҳаётро тавре инъикос менамояд, ки онро ҳамин хел дидан меҳаҳад. Яъне, қахрамонона, ки аз корнома, хушбахтиву хурсандӣ пур аст. Қахрамонон аломатҳои мӯъчизанок доранд, тахайюлот фаровон аст ва аз кӯшишҳои халқ дар сукуткунии табиат, раҳошавӣ аз зулм ва ғайра шаҳодат медиҳад.

«Гурғулӣ» пораест, аз ҷаҳонбинии қадимтарини аҷдодони мо, аломатҳои устувори қабилавӣ ва психологияи он. Ва мисли ҳар як хамосаи қадим рамзе мебошад, ки мӯхтавои он маъноӣ тарбиявӣ дорад. Хамосаи халқии «Гурғулӣ» қулла ва синтези эҷодиёти назми халқии тоҷик ҳисоб меёбад. Мураккабият ва гуногунии хати сюжет, образҳои сершумор, пуробурангӣ дар тасвири қахрамонон ва муҳити атроф, ҳаҷми бузурги ҳодисоти рӯйдиханда дар хамоса бо мукаммалият ва латофати махсуси шакл ҳамроҳ мегардад. Ҳақ бар ҷониби Брагинский И.С. аст, ки «Гурғулӣ»-ро «дурдонаи эҷодиёти халқии тоҷикон, ифодакунандаи аҷиби рӯҳи мардум, орзую омили халқ номида, гуфтааст, ки он, дар ҳақиқат хамосаи миллӣ мебошад» [33, 21]. Аз давраи кӯдакӣ ҳар як тоҷик, маҳз тавассути «Гурғулӣ» бо маълумотҳои бойтарини ҳамқабилаҳои худ дар бораи тиб, меъморӣ, география, астрономия, қори ҳарбӣ, насабшиносӣ ва ғайра шинос мешавад. Хамосаи «Гурғулӣ» ба омӯзиши амиқ, дарки файласуфонаи ақоиди аҷдодони мо дар бораи табиат, ҷомеа, инсон, проблемаҳои ҳастӣ ва маъноӣ ҳаёт имкон медиҳад.

Умуман, ҳуди фикр дар бораи идроки хамоса чун асоси тамоми фарҳанги бадеии халқҳои олам аз тарафи файласуф-мутафаккири немис Гегел аниқу равшан тасвирот ёфтааст. «Чунин як чизи томи ибтидоӣ буда, - навиштааст ӯ, - эҷодиёти эпикӣ хамоса, яъне Китоб ё Инҷили халқ ҳисоб меёбад ва ҳар як миллати бузургу пуриқтидор чунин китобҳои аввалинро дорад, ки дар он чизе гуфта шудааст ва аз ибтидо рӯҳи халқро ташкил медиҳад» [55, 69].

Дарвоқеъ, шуури тоҷикона хамосаи «Гурғулӣ»-ро чун «Китоби бузурги ҳаёт» дарк менамояд. Дар хамоса «ҳикмати умумӣ» – пансофия (Я.А. Коменский)-и халқи тоҷик таҷассум ёфтааст. Ҳамзамон, хамосаи халқиро чун асоси пансофияи педагогии тоҷикон баррасӣ кардан мумкин аст, зеро ки генератсияи дохилӣ ва пайвасти ибтидоии маънавӣ-ахлоқӣ, моҳиятӣ-созандагӣ, ибтидои прогрессивӣ дар ҳаёти халқ тавассути хамосаи халқӣ таъмин мегаштанд. Он барои халқ доимӣ ва дастрас, нишони устувор ва фаҳмо дар гардиши беохири ҳаёт буд.

Қувваи дохилии ин хамосаи халқӣ ба халқи азияткашидаи тоҷик дар нигоҳдории худ дар рӯзҳои аз ҳама фочиабори мавҷудияти худ имкон меод. «Аваз меояд, Аваз озод мекунад!» - ин суханонро тоҷикон дар давоми садсолаҳои бисёре такрор мекарданд. Бо сурудҳои «Гурғулӣ» халқ ба ҷанг мерафт, ба қувваи худ боварӣ ҳосил менамуд, бо ин сурудҳо таваллуд мешуд, мефавтид, халқ бо сурудҳо пурқувват мегардид.

Дар паҳлӯи равони хамосаи «Гурғулӣ» тарбия чун арзиши миллӣ ба назм дароварда шудааст. Дар ин назми мардумии тоҷик шеваҳои дostonҳои хамоса дидгоҳи тарбиявӣ доранд. Маъмулан, дидгоҳи арзишманди хамоса, гоҳе дар ибтидои он чун пандномаи мардуми оварда мешавад ва мафҳумҳои ростгӯӣ, адолатхоҳӣ, ҷавонмардӣ ва амсоли инҳо таъкид мегардад. Баъд аз муқаддима, дар хамоса асли дostonҳо суруда мешаванд ва бо забону сабки хос дostonҳо интиҳо мешаванд:

Бозгашт карданд ба Чамбули мастон,
Соқӣ омад аз сар монд Чамбула бино.
Халқҳои гурехтаро овард аз ҳар кучо,
Дар тахт шиштак Гурғулишоҳ.
Хизмат кардак авазии сипоҳ.
Соқӣ навишта кард дoston,
Ба рӯи дунё шуд парешон... [59, 354].

Нуқтаи ҷолиб ин аст, ки дар тамоми лаҳзаҳои дostonҳо, далерӣ, шучоат ва ҳифзи ватан ҳузури барҷаста дорад ва дарди мардуми

Чамбули мастон бо ҳамнавой бо қахрамонҳои дostonҳо аст, ки хунари зебо ва истеъдоди фароҳам овардани ақидаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ аст.

Риояи одобу ахлоқ дар ҳамосаи «Гурғулӣ», васфи манзараи табиат, майдонҳои ҷанг, паҳлавонон, овардани панд ва ҳикмат, диққатпазир аст, ки мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Чи тавре ки Б.Т. Лихачев қайд мекунад: «арзишҳои тарбиявӣ, феноменҳои идеалии онҳо асоси маънавӣ, қисми базавии маънавии шахсиятро ташкил медиҳанд, моҳияти олами ботинии ӯ, самтнокии ӯро, ки дар ҷаҳонбинӣ, эътиқодот, донишҳо, маҳорату малакаҳо, қувваҳои моҳиятан рушдёрфта таҷассум меёбад ва дар муносибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ асоснокшуда, фаъолият ва муошират зоҳир мегардад, муайян мекунад» [95, 6]. Гуфтаи мумкин аст, ки тоҷикони асрҳои гузашта ду «донишгоҳ» доштанд, чунки ҳуди ҳаёт бо рӯҳияи ҳамосаҳои халқӣ пурра мегашту ҳамосаи халқӣ бошад ҳуди ҳаёт буд, ки тавассути мазмуни халқии назми он инъикос мегашт. Яке аз онҳо ҳаёт ва дигаре ҳамосаи халқӣ буд. Вале байни ин ду донишгоҳ ягон холиқӣ, ҷудой набуд. Ҳуди ҳаёт бо рӯҳияи ҳамосаҳои халқӣ пурра гардидасту ҳамосаи халқӣ бошад ҳаётест, ки тавассути мазмуни халқии назми он инъикос мегардад.

Барои сохтани ҳаёте, барои посдории хотираи неки аҷдодон, ки фалсафаи ҳаётии фавқулода, амиқу зебо, бузургу соддаро ба мо мерос гузоштаанд, арзишу идеалҳои муқаддасро эҳё намудан зарур аст.

Дарки мансубияти этникии худ, арзишнокии фарҳанги худ, муҳаббат ба Ватан – ҳамаи ин аз атрофиёни наздиктарин оғоз меёбад ва танҳо баъдан то умумибашарӣ паҳн мегардад, вале ҳеч гоҳ ба он намекуҷад. Дар ин бора ним аср пеш И.А. Илин хело хуб гуфтааст: «Ҳар як халқ ба таври худ ақди никоҳ мебандад, таваллуд мекунад, бемор мешавад, мефавтад; ба таври худ табобат мегирад, меҳнат, хоҷагидориву истироҳат мекунад; ба таври худ намоз меҳонад ва корнамоӣ мекунад ..., ҳисси муҳаббат ба Ватан аз давраи қадими бешуурии инсонӣ, майлу рағбатҳои инсонӣ оғоз мегардад» [74, 34].

Достонҳои хамосаи «Гурғулӣ» ба асоси концепсияи мукаммали эҳёи иқтидорӣ, маънавӣ-фарҳангии халқи тоҷик гузошта, мо бояд якҷоясозии тамоми қувваҳои солими ҷумҳуриро таъмин намоем. Бо така ба мазмуни баланди эстетикӣ, қаҳрамонӣ ва ватандӯстии хамосаи халқии «Гурғулӣ» аз он дар муассисаҳои таълимоти миёнаи умумӣ ба таври васеъ истифода бурдан мумкин аст. Достонҳои халқии «Гурғулӣ» он эҷоди нобиғаи бузурги халқӣ мебошад, ки аз он маданияти маънавии тоҷикон, чун аз чашмаи пуроби мусаффо ғизо мегирад.

Корномаҳои асосии қаҳрамон, аммо на бо бахти шахсии ӯ, балки бо мубориза ба муқобили зиштӣ, беадолатӣ, ки ба халқ зарари калон мерасонанд, алоқаманданд. Ҳар қаҳрамони хамоса пеш аз содир намудани корномаҳои хеш аз якчанд озмоиш мегузарад. Бо ин корнома як қатор амалиётҳои паҳлавонӣ, ки ба озодкунии халқ аз зулму истисмор ва ба манфиати халқ равона гаштааст, сар мезанад. Аз байни онҳо мубориза, хусусан бо Оқсоқ-подшоҳ, Хунхор-подшоҳ ва дигарон ҷолиби диққат аст.

Чӣ тавре ки дар боло қайд гашт, ғоя дар бораи мамлакати саодати халқӣ, ки ба он «шоҳи хуб», шоҳи одил ҳукмронӣ мекунад, ғояи васеъ паҳншудаи ин хамосаи халқӣ мебошад. Орзуи «шоҳи хуб» ба ҳаракатҳои деҳқонии асримиёнагӣ рӯҳи тоза мебахшид. Ин орзуи иҷронашаванда, ҳаёли буда, дар муҳити деҳқонони халқҳои гуногун ҷой дошт.

Ғайр аз ғояи асосии хамосаи «Гурғулӣ» ва самти умумии он, педагогикаи халқӣ дар аксари мақолу зарбулмасалҳо, панду андарзҳои дар хамоса сурудашуда зухур меёбад. Муҳаббат ба ватан дар суҳанони зерин хело хуб ифода шудааст: «Шахсе, ки ватан дорад, мехоҳад ба ватанаш баргардад, шахсе, ки об дорад, мехоҳад ба обаш баргардад» ё «Писари кӣ моли бегонаро медуздад ва мебарад? Кадом шахс бояд дуздиву бурданро таҳаммул кунад ва дар хона шинад» [17, 41]?

Хамосаи «Гурғулӣ» насли наврасро бо маълумотҳои бойтарин дар бораи қаҳрамонии халқ шинос мекунад ва ба омӯзиши амиқу

дарки ақоиди аҷдодон дар бораи табиат, ҷомеа, инсон, мушкилиҳои ҳаёти ва маъноӣ ҳаёт даъват мекунад.

Сурудҳои «Гурғулӣ» тамоми ганҷҳои ҳаёти халқи тоҷикро ташкил медиҳанд: андарзҳо ва таърих, ҳуқуқи ахлоқ, шодиҳои хурсандӣ, тасалло ва ғайра иборат аст. Сурудҳои «Гурғулӣ» маъноӣ диловарӣ ва шучоатро доранд, зеро ҳамоса аз қадимтарин усули адабии тарбия ва ахлоқ аст.

Ҳамосаи «Гурғулӣ» бунёдкунандаи нияту орзу ва ормонҳои миллати тоҷик аст. Мавзӯҳои ин ҳамосаи тоҷикӣ, шарҳи паҳлавонӣ ва ҳимматбаландиҳои асотирӣ ва миллӣ дар роҳи дифоъ аз қавм ва тамаддуни тоҷик аст, ки бо сабки рамзӣ суруда шудааст. ҳамосаи «Гурғулӣ» дар одоби тоҷикӣ ғанитарин мероси тарбиявӣ-ахлоқӣ аст, дар ахлоқ ва тарбияи иҷтимоии замон ва воқеияти тарбия бо эҷоди сурудҳо баён ёфтааст. Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» ҳаҷони атроф ба намоиш гузошта мешавад, ки дар он инсон бо баёни айни ва ҳаҷон бо баёни зеҳнӣ суруда мешавад. Паҳлавонӣ ва ҳасорати қаҳрамонони «Гурғулӣ» тавсифи тарбияи ватандорӣ ва дар ин маврид сурудҳои ӯ хусусиятҳои барҷастаи ахлоқӣ доранд, зеро мақсади ин ҳамоса ҷонсупорӣ ва ҳимояи ватан аст. Аз ин ҷо, ки ҳамосаи «Гурғулӣ» зиндагӣ ва қаҳрамониро тасвир менамояд, «шеърӣ паҳлавонӣ» ном гирифтааст. Ҳамосаи «Гурғулӣ», ки дар оғоз ба сурати шифоҳӣ суруда мешавад, аз лиҳози тарбияи ахлоқӣ беҳтарин асари назми мардумӣ аст. «Гурғулӣ» ҳамосаи суннатӣ аст, зеро аслитарин нави ҳамоса аст, ки онро инчунин ҳамосаи «шифоҳӣ» низ мегӯянд.

Ҳамосаи «Гурғулӣ» қувваи бузурги тарбиявии ҳудро то ҳол гум накардааст. Бинобар ин, омӯзиши ин асари бадеии қаҳрамонӣ чун ёдгории педагогикаи халқӣ, манбаи ғояҳои педагогикаи халқӣ дар ҳошияи ҷараёнҳои муосири эҳё ва рушди оғозёфтаи маданияти халқӣ дар ҷумҳурии мо қобили қабул маҳсуб меёбад. Вақти он расидааст, ки арзишҳои идеалҳои муқаддаси онро барои сохтани ҳаёт, барои посдории хотираи неки аҷдодон, ки фалсафаи ҳаётии фавқулода

амику зебо, бузургу соддаро ба мо мерос гузоштаанд, ҷовидон намоем. Аммо, мутаассифона, то ҳол педагогикаи халқӣ ва этникӣ дар системаи педагогикаи анъанавӣ мақоми худро касб накардааст. Ба ин чунин ақидаи В.А.Сухомлинский ҳам шаҳодат медиҳад, ки гуфта буд: «... дар бораи педагогикаи халқӣ то ҳол ягон кас ба таври ҷиддӣ фикр накардааст ва ин аз афташ ба педагогика таъсири манфӣ расонида истодааст» [122, 125].

Бузургии хамосаи «Гурғулӣ» на танҳо дар он аст, ки он дар маркази рушди шуури бадеии халқ қарор дорад, балки боз дар он ифода меёбад, ки таҷассумкунандаи ғояҳои афкори прогрессивӣ дар образҳои бадеӣ мебошад. Формулаҳои бадеӣ ба масоили асосии ҳаёти ахлоқӣ ва эстетикӣ халқ ҷавоб медиҳад. Ҳазорон сарчашмаҳои ба илм маълум ё номаълум халқҳои қадимро таҳлил карда, бо санъати баланди сухан хамосаи «Гурғулӣ»-ро то ба давраи мо бо нақҳати анъанаҳои қадим, хислати озодидӯстонаи аҷдодони мо, зебоии кӯҳсор ва водӣҳои зебоманзари кишвари идеалии Чамбули Мاستон оварда расонд.

Ҳамин тариқ, афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар хамосаи «Гурғулӣ»-ро дар доираи илми педагогикаи муосир, дар маҷмӯъ, бо анъанаҳои сершумори дигари тарбиявӣ баррасӣ кардан зарур аст ва инро хусусияти фалсафаи педагогикаи халқӣ талаб менамояд, чунки маънавиёт, чун яке аз категорияи асосии арзишҳо, асосгузор мебошад. Асосҳои маънавии мероси тарбиявӣ ахлоқӣ ҳуди мероси маданӣ ва арзишҳои маънавиро дар бар мегиранд. Маданияти маънавӣ қувваи мутамарказонида буда, дар тамоми давраи рушди тамадуни инсонӣ бо қӯшиши тамоми наслҳои аҷдодони мо андӯхта шудааст, ки дар алоқа ва иртиботи байни наслҳо бо тарбия таъмин мегардад. Бинобар ин анъанаҳои тарбия ва ахлоқ дар хамосаи «Гурғулӣ» як навъ муҳаррикест, ки ақли инсонӣ аз ин қувваи маънавии мутамарказонидашуда истифодабарандаро ба ҳаракат мебарорад. Ҳифз ва рушди ин маданияти маънавӣ бе ҷараёни мувофиқи

педагогӣ имкон надорад. Ҳар қадар ин чараёни тарбия самараноктар гардад, пешрафти умумии маънавии шахсият, халқ, мамлакат ва инсоният дар умум ҳамон қадар баландтар мешавад [52, 37]. Яъне, ҳама он чизе, ки андӯхта, аз тарафи халқ ҷамъоварӣ шудааст – таҷриба, дониши ӯ – ҳамаи ин дар маданияти анъанавии тарбия таҷассум ёфт.

Ҳикмати маънавии аҷдодон, ки таҷрибаи бойи ҳаётиро андӯхтаанд ва онро ба шакли маданияти анъанавии тарбия интиқол додаанд, қисми чудонашавандаи тарбия ва таълими имрӯза мебошад. Вақте ки азнав-баҳодиҳии арзишҳои маънавий-ахлоқӣ дар чараёни демократисозии ҳаёти ҷамъиятӣ рӯй медиҳад, аҳамияти тоза барпо мекунад. Хусусан, дар соҳаи маданияти маънавий, инчунин дар соҳаи педагогикаи халқ ва методикаи тарбияву таълими насли наврас манфиати ногусастанӣ дорад.

Тоҷикон дар тули таърихи бисёрасраи худ таҷрибаи калони тарбияи насли наврасро ҷамъоварӣ кардаанд. Дар шароити гуногун сарчашмаи асосии тарбия педагогикаи халқӣ буд, ки дар он на танҳо ҷаҳонбинӣ, балки махсусияти миллӣ, маданияти хос, меъёру принципҳои рафтори одамон, тарбияи меҳнатдӯстӣ, покқивдонӣ, ростқавлӣ, ҷавонмардӣ ва сифатҳои дигари ахлоқӣ дар кӯдакон инъикоси худро ёфтаанд. Омилҳои тарбияи халқӣ инҳо буданд: бозӣ, табиат, анъанаҳо, идеал, санъат, дин намуна ва ғайра. Жанрҳои эҷодиёти шифоҳии халқ, ки дар онҳо афкори педагогии халқ мутамарказонида шудаанд, чун самти таъсиррасонии мақсадноки тарбиявӣ ба шуур, ҳиссиёт, рафтори кӯдакон хизмат мерасонанд. Пас, решаҳои педагогикаи халқии тоҷикиро дар чунин асари қадима, ки онро наслҳои сершумор эҷод кардаанд, ҷустуҷӯ кардан лозим аст. Чунки ҳамосаи «Гурғулӣ» қомусномаи аслии ҳаёти таърихӣ ва маданияти халқи тоҷик мебошад.

Муҳаққиқони «Гурғулӣ» мекӯшиданд, ки ин асарро чун шакли махсуси жанрӣ тавсифу муайян созанд. Ба ақидаи баъзе муҳаққиқон

«Гурғулӣ» - «афсонаи халқӣ» мебошад, ба ақидаи муҳаққиқони дигар «хамосаи қаҳрамонӣ». Хамосаи «Гурғулӣ» яке аз дастовардҳои олии эҷодиёти эпикӣи халқи тоҷик буда, роҳи мушкул ва бисёрасраи рушдро аз архаикаи (усул) эпикӣ то хамосаи қаҳрамони «шакли классикӣ» тай кардааст.

Муносибати интихобкардаи мо ба таҳлили афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар хамосаи «Гурғулӣ» аз мавқеи самтҳои арзишнок баҳснопазир аст. Ҳоло он дар педагогикаи муосир муҳим аст, чунки дурнамои тарбияи насли наврас, пеш аз ҳама, ба азхудкунии арзишҳои умумиинсонӣ равонааст. Аммо онҳо арзишҳои маънавии мамлакат, халқро набояд инкор кунанд ва ба онҳо муқобил гузошта шаванд. «Бе арзишҳои миллӣ арзишҳои умумибашарӣ вучуд надорад – арзишҳои миллӣ аввалиндараҷаанд» [53, 94].

Арзиш бо хусусиятҳои ҳамгирӣ забони модарӣ мебошад. Ташаккули андешаи арзишнок нисбати забони модарӣ, дарки аҳамиятнокии забон «чун феномени миллӣ» аввалин асоси самти ҳаёти ҷавонон мебошад. «Забон алоқаи аз ҳама зинда, аз ҳама фаровонва устуворест, ки наслҳои ҳозира ва ояндаро ба як ҷузъи томи бузург, таърихӣ ва зинда пайваст менамояд» [68, 139]. Забон чун яке аз унсурҳои асосӣ, аломатҳои миллат, эътибори халқро ифода менамояд, ки ба ин забон гуфтугӯ мекунанд. Бинобар ин, ҷараёни азхудкунии боигарӣҳои маънавӣ, ки онҳоро забон ҳифз менамояд, воридшавӣ ба фалсафаи халқ ҳисоб меёбад. «Этноси қадим маданияти бисёрасраест, ки бо забон ифода меёбад» [38, 91]. Барои он ки дар насли наврас ҳисси махсусияти забонӣ, эҳсоси соҳиб ва донандаи забони модарӣ будан, дарки масъулият барои нигоҳдорӣ ва рушди он хондан, омӯختан, фаҳмидани хамосаи «Гурғулӣ» ба забони модарӣ зурур аст. Забони «Гурғулӣ», ки ба он замона ягон хел таъсири манфӣ нарасондааст, сарчашмаи зиндаи барқарорсозии забони тоҷикӣ чун адабӣ бо обурангии он ва хоссагии этникӣ мебошад.

Ба ин маънӣ, яке аз васиятҳои марказии «Васиятҳои маънавӣ»-и педагоги машҳур И.Я.Яковлев чолиби диққат аст: «Забонро, ки аз модарони шумо идрок шудааст, фаромӯш накунад» [147, 15].

Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» Аваз бо зебоии ғавқулода аз дигарон фарқ мекунад, аммо дар тафовут аз паҳлавонони афсонавӣ бо хислатҳои муҳолиғаомез Аваз симои одии инсонӣ дорад: «... бо зебоии худ Аваз ба моҳи чаҳордаҳ монанд аст, ду гесӯ китфони ӯ аз ду тараф овезон аст, қомати ӯ – наздаи печон ...» [34, 21].

Аломатҳои умумии «Гурғулӣ» дар низоми хусусияти тарбиявӣ назаррас аст. Дар ҳамоса дар бораи мамлакати Чамбул сухан рафта онро бо осори аввалини халқӣ-педагогӣ наздик месозанд. Вижагиҳои тарбиявии ин асарҳо бештар ба шакли махсус дар адабиёти хаттӣ, дар «Шоҳнома» ва асарҳои ба он наздики дидактикии асрҳои XI-XII («Барзунома», «Вис ва Ромин» ва ғ.) инъикос ёфтаанд. Дар «Шоҳнома» маҷмӯи дostonҳо дар бораи паҳлавонони сиистонӣ, бештар хешовандони Рустами номдор (дар умқи асрҳо – падару бобо, баъдан – писарон, духтарон, набераву абераҳои ӯ) машҳур аст. Ҳамчунин, чун маҷмӯи дostonҳо дostonи алоҳидаро дар бораи падари Рустам – Зол баррасӣ ва ҷудо кардан мумкин аст ва онро шартан «Золнома» («Барзунома») бояд номид. Инчунин, ба дostonҳои алоҳида, масалан, дoston дар бораи Савсани ромишгар тақсим кардан мумкин аст.

Амалиёти тарбиявӣ дар ҳамоса дар бораи Чамбул низ ба ҳамин минвол аст. Ин, амалан, маҷмӯи этикӣ дар бораи Гурғулӣ, писархонди Аваз – Нуралӣ, Шералӣ ва дигарон мебошад.

Ҷараёни тарбиявӣ дар сохтори дostonҳои алоҳидаи байни худ алоқаманд ба шакли матлаъ, занҷири эпизодҳо ва мақтаъ ифода меёбад. Матлаъ духела аст. Ин ё андарзи кӯтоҳ дар бораи бебақои оламу ғалабаи адолат ва ё ахбороти муқаддимавӣ дар бораи Чамбул ва паҳлавонони он мебошад. Матлаи «Гурғулӣ» одатан хоссагии ахлокиро дорад.

Дар хамосаи «Гурғулӣ» ибтидои романтикӣ пурзӯр аст. Халқ хаётро тавре инъикос менамояд, ки онро ҳамин хел дидан мехоҳад. Яъне, қахрамонона, ки аз корнома, хушбахтиву хурсандӣ пур аст. Қахрамонон аломатҳои мӯъҷизанок доранд, тахайюлот фаровон аст ва аз кӯшишҳои халқ дар сукуткунии табиат, раҳошавӣ аз зулм ва ғайра шаҳодат медиҳад.

«Гурғулӣ» пораест, аз ҷаҳонбинии қадимтарини аҷдодони мо, аломатҳои устувори қабилавӣ ва психологияи он. Ва мисли ҳар як хамосаи қадим рамзе мебошад, ки мифтоҳи он пайҳо боз гум ва аз нав бояд ёфта шавад. Хамосаи халқии «Гурғулӣ» қулла ва синтези эҷодиёти назмии халқии тоҷик ҳисоб меёбад. Мураккабият ва гуногунии хатти сюжет, образҳои сершумор, пуробурангӣ дар тасвири қахрамонон ва муҳити атроф, ҳаҷми бузурги ҳодисоти рӯйдиханда дар хамосаи «Гурғулӣ» бо мукаммалият ва латофати махсуси шакл ҳамроҳ мегардад. Ҳақ бар ҷониби И.С. Брагинский аст, ки «Гурғулӣ»-ро «дурдонаи эҷодиёти халқии тоҷикон, ифодакунандаи аҷибии рӯҳи мардум, орзую омоли халқ номида, гуфтааст, ки он, дар ҳақиқат хамосаи миллӣ мебошад» [34, 21]. Аз давраи кӯдакӣ ҳар як тоҷик, маҳз тавассути «Гурғулӣ» бо маълумотҳои бойтарини ҳамқабилаҳои худ дар бораи тиб, меъморӣ, география, астрономия, қори ҳарбӣ, насабшиносӣ ва ғайра шинос шуд. «Гурғулӣ» ба омӯзиши амиқ, дарки файласуфонаи ақоиди аҷдодони мо дар бораи табиат, ҷомеа, инсон, проблемаҳои ҳастӣ ва маъноӣ ҳаёт имкон медиҳад.

Умуман, ҳуди фикр дар бораи идроки хамоса чун асоси тамоми фарҳанги бадеии халқҳои олам аз тарафи файласуф-мутафаккири немис Гегел аниқу равшан тасвирот ёфтааст. «Чунин як чизи томи ибтидоӣ буда, - навиштааст ӯ, - эҷодиёти эпикӣ хамоса, яъне Китоб ё Инҷили халқ ҳисоб меёбад ва ҳар як миллати бузургу пуриқтидор чунин китобҳои аввалинро дорад, ки дар он чизе гуфта шудааст ва аз ибтидо рӯҳи халқро ташкил медиҳад» [60, 69].

Дарвоқеъ, шуури тоҷикона хамосаи «Гурғулӣ»-ро чун «Китоби бузурги ҳаёт» дарк менамояд. Дар хамоса «ҳикмати умумӣ» – пансофия (Я.А. Коменский)-и халқи тоҷик таҷассум ёфтааст. Ҳамзамон, хамосаи халқиро чун асоси пансофияи педагогии тоҷикон баррасӣ кардан мумкин аст, зеро ки генератсияи дохилӣ ва пайвасти ибтидоии маънавӣ-ахлоқӣ, моҳиятӣ-созандагӣ, ибтидои прогрессивӣ дар ҳаёти халқ тавассути хамосаи халқӣ таъмин мегаштанд. Он барои халқ доимӣ ва дастрас, нишони устувор ва фаҳмо дар гардиши беохири ҳаёт буд.

Қувваи дохилии хамосаи халқӣ ба халқи азияткашидаи тоҷик дар нигоҳдории худ дар рӯзҳои аз ҳама ғоҷибори мавҷудияти худ имкон меод. «Аваз меояд, Аваз озод мекунад!» - ин суханонро тоҷикон дар давоми садсолаҳои бисёре такрор мекарданд. Бо сурудҳои «Гурғулӣ» халқ ба ҷанг мерафт, ба қувваи худ боварӣ ҳосил менамуд, бо ин сурудҳо таваллуд мешуд, мефавтид, халқ бо сурудҳо пурқувват мегардид.

Чи тавре ки Б.Т. Лихачев қайд мекунад: «арзишҳои тарбиявӣ, феноменҳои идеалии онҳо асоси маънавӣ, қисми базавии маънавии шахсиятро ташкил медиҳанд, моҳияти олами ботинии ӯ, самтнокии ӯро, ки дар ҷаҳонбинӣ, эътиқодот, донишҳо, маҳорату малакаҳо, қувваҳои моҳиятан рушдёфта таҷассум меёбад ва дар муносибатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ асоснокшуда, фаъолият ва муошират зоҳир мегардад, муайян мекунанд» [97, 6]. Гуфтан мумкин аст, ки тоҷикони асрҳои гузашта ду «донишгоҳ» доштанд, чунки ҳуди ҳаёт бо рӯҳияи хамосаҳои халқӣ пурра мегашту хамосаи халқӣ бошад ҳуди ҳаёт буд, ки тавассути мазмуни халқии назми он инъикос мегашт. Яке аз онҳо ҳаёт ва дигаре хамосаи халқӣ буд. Вале байни ин ду донишгоҳ ягон холиқӣ, ҷудой набуд. Ҳуди ҳаёт бо рӯҳияи хамосаҳои халқӣ пурра гардидаасту хамосаи халқӣ бошад ҳаётест, ки тавассути мазмуни халқии назми он инъикос мегардад.

Барои сохтани ҳаёте, барои посдории хотираи неки аҷдодон, ки фалсафаи ҳаётии фавқулода, амиқу зебо, бузургу соддаро ба мо мерос гузоштаанд, арзишу идеалҳои муқаддасро эҳё намудан зарур аст.

Дарки мансубияти этникии худ, арзишнокии маданияти худ, муҳаббат ба Ватан – ҳамаи ин аз атрофиёни наздиктарин оғоз меёбад ва танҳо баъдан то умумибашарӣ паҳн мегардад, вале ҳеч гоҳ ба он намекуҷад. Дар ин бора ним аср пеш И.А. Илин хело хуб гуфтааст: «Ҳар як халқ ба таври худ ақди никоҳ мебандад, таваллуд мекунад, бемор мешавад, мефавтад; ба таври худ табобат мегирад, меҳнат, хоҷагидориву истироҳат мекунад; ба таври худ намоз мекунад ва корнамоӣ мекунад ..., ҳисси муҳаббат ба Ватан аз давраи қадими бешуурии инсонӣ, майлу рағбатҳои инсонӣ оғоз мегардад» [81, 34].

Ҳамосаи халқиро ба асоси консепсияи муқаммали эҳёи иқтидорӣ, маънавӣ-фарҳангии халқи тоҷик гузошта, мо бояд якҷоясозии тамоми қувваҳои солими ҷумҳуриро таъмин намоем. Бо тақия ба мазмуни баланди эстетикӣ, қаҳрамонӣ ва ватандӯстии ҳамосаи халқии «Гурғулӣ» аз он дар муассисаҳои таълимоти миёнаи умумӣ ба таври васеъ истифода бурдан мумкин аст. Ҳамосаи халқии «Гурғулӣ» он эҷоди нобиғаи бузурги халқӣ мебошад, ки аз он маданияти маънавии тоҷикон, чун аз чашмаи пуроби мусаффо ғизо мегирад.

Корномаҳои асосии қаҳрамон, аммо на бо бахти шахсии ӯ, балки бо мубориза ба муқобили деғу аждарҳои гуногун, ки ба халқ зарари қалон мерасонанд, алоқаманданд. Қаҳрамон пеш аз содир намудани корномаҳои хеш аз якҷанд озмоиш мегузарад. Бо ин корнома як қатор амалиётҳои паҳлавонӣ, ки ба озодкунии халқ аз зулму истисмор ва ба манфиати халқ равона гаштааст, сар мезанад. Аз байни онҳо мубориза бо девон, хусусан бо Оқсоқ-подшоҳ, Хунхор-подшоҳ ва дигарон ҷолиби диққат аст.

Чӣ тавре ки дар боло қайд гашт, ғоя дар бораи мамлакати саодати халқӣ, ки ба он «шоҳи хуб», шоҳи одил ҳукмронӣ мекунад, ғояи васеъ паҳншудаи ҳамосаи халқӣ мебошад. Орзуи «шоҳи хуб» ба

харакатҳои деҳқонии асримиёнагӣ рӯҳи тоза мебахшид. Ин орзуи иҷронашаванда, ҳаёли буда, дар муҳити деҳқонони халқҳои гуногун ҷой дошт.

Вақте ки Гурғулӣ ғалаба ба даст меорад, ӯ вазъиятро танҳо бо ёрии меҳнати вазнини одамон барқарор менамояд. Ӯ ба сохтани шаҳр шурӯъ мекунад. Бо ин халқ шаҳрро сохт. Китфҳои одамон, пушти молҳо ярадор ва хоку сангҳоро кашонида харобу лоғар шуд. Молумулки душманони мағлубшударо Гурғулӣ барои худ намегирад, балки ба халқ медиҳад. «Акнун дороии шоҳҳо ба Чамбул пайваस्त шуд ва Чамбул бой мегардад». Бо меҳнат ва ғалаба бар истилогарон Чамбул ободу зебо мешавад.

Ғайр аз ғояи асосии хамоса ва самти умумии он, педагогикаи халқӣ дар аксари мақолу зарбулмасалҳо, панду андарзҳои дар хамоса сурудашуда зухур меёбад. Муҳаббат ба ватан дар суҳанони зерин хело хуб ифода шудааст: «Шаҳсе, ки ватан дорад, меҳоҳад ба ватанаш баргардад, шаҳсе, ки об дорад, меҳоҳад ба обаш баргардад» ё «Писари кӣ моли бегонро медуздад ва мебаррад? Кадом шаҳс бояд дудиву бурданро таҳаммул кунад ва дар хона шинад?».

Хамосаи «Гӯруғлӣ» насли наврасро бо маълумотҳои бойтарин дар бораи қаҳрамонии халқ шинос мекунад ва ба омӯзиши амиқу дарки ақоиди аҷдодон дар бораи табиат, ҷомеа, инсон, мушкилиҳои ҳаёти ва маъноӣ ҳаёт даъват мекунад.

Сурудҳои «Гурғулӣ»-ро ровиёни машҳур ё иҷрокунандаҳои сершуморе дар идҳо, дар ғаму шодӣ иҷро мекарданд. Сурудҳои «Гурғулӣ» тамоми ганҷҳои ҳаёти халқи тоҷикро ташкил медиҳанд: андарзҳо ва таърих, ҳуқуқу ахлоқ, шодию хурсандӣ, тасалло ва ғайра.

Хамосаи «Гурғулӣ» қувваи бузурги тарбиявии худро то ҳол гум накардааст. Бинобар ин, омӯзиши хамосаи халқии қаҳрамонӣ чун ёдгории педагогикаи халқӣ, манбаи ғояҳои педагогикаи халқӣ дар хошияи ҷараёнҳои муосири эҳё ва рушди оғозёфтаи маданияти халқӣ дар ҷумҳурии мо қобили қабул маҳсуб меёбад. Вақти он расидааст,

ки арзишҳову идеалҳои муқаддаси онро барои сохтани ҳаёт, барои посдории хотираи неки аҷдодон, ки фалсафаи ҳаётии Ҷавқулода амиқу зебо, бузургу соддаро ба мо мерос гузоштаанд, ҷовидон намоем. Аммо, мутаассифона, то ҳол педагогикаи халқӣ ва этникӣ дар системаи педагогикаи анъанавӣ мақоми худро касб накардааст. Ба ин чунин ақидаи В.А.Сухомлинский ҳам шаҳодат медиҳад, ки гуфта буд: «... дар бораи педагогикаи халқӣ то ҳол ягон кас ба таври ҷиддӣ фикр накардааст ва ин аз афташ ба педагогика таъсири манфӣ расонида истодааст» [122, 125].

Бузургии ҳамосаи «Гурғулӣ» на танҳо дар он аст, ки ин ҳамоса дар маркази рушди шуури бадеии халқ қарор дорад, балки боз дар он ифода меёбад, ки таҷассумкунандаи ғояҳову афкори прогрессивӣ дар образҳои бадеӣ мебошад. Формулаҳои бадеӣ ба масоили асосии ҳаёти ахлоқӣ ва эстетикӣ халқ ҷавоб медиҳад. Ҳазорон сарчашмаҳои ба илм маълум ё номаълум халқҳои қадимаро таҳлил карда, бо санъати баланди суҳан ҳамосаи «Гурғулӣ»-ро то ба даврони мо бо наҳати анъанаҳои қадим, ҳислати озодидӯстонаи аҷдодони мо, зебоии кӯҳсор ва водихои зебоманзари мамлақати идеалии Чамбули Мастон оварда расонд.

Хулосаи боби 1

Дар боби якуми рисола, ки назария ва амалияи тарбия дар эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик, аз ҷумла дар ҳамосаи «Гурғулӣ» таҳлил ёфта, нақш ва аҳамияти эҷодиёти шифоҳии халқӣ дар тарбияи ахлоқии насли наврас нишон дода шудааст. Гуфта мешавад, ки педагогикаи халқӣ тоҷик анъанаҳои бисёрасраро оид ба тарбия ва ахлоқ дар худ гирифта, ташаккул додааст, ки имрӯзҳо ба ин восита комил кардани тарбияи ҷавонону наврасон муфидтар аст. Тоҷикони қадим ривоёту афсонаҳо, достонҳои устуравии сершуморро дар бораи пайдоиши ҳаёт дар замин, ҳодисоти табиат, дин, қаҳрамонони

афсонавӣ, ки дар худ дину тасаввуроти ибтидоиро инъикос менамуданд, таълиф кардаанд. Дар хамосаи «Гурғулӣ» анъанаҳои педагогии халқи тоҷик бо тамоми арзишҳои милли таҷассум ёфтаанд. Образҳои қаҳрамонони хамосаи «Гурғулӣ» аз он шаҳодат медиҳад, ки барои инсон, пеш аз ҳама, саломатӣ, обӯтоби ҷисмонӣ, далерӣ, ҷолоқӣ ва ғайра заруранд. Ин сифатҳо дар кӯдак бо роҳи воситаҳои гуногун аз рӯзҳои аввали ҳаёташ тарбия карда мешавад.

Аз ин лиҳоз, омӯзиши он барои миллати тоҷик дар тарбияи насли наврас ва бедор намудани худшиносии онҳо хело ғоидаовар аст. Педагогикаи халқӣ анъанаҳои ташаккулёфтаре мустаҳкам намуда, дар анъанаҳо ва одатҳои ахлоқӣ зоҳир мегардад. Таҷрибаҳои иҷтимоӣ, меъёрҳои рафтор, системаи методу усулҳои аз тарафи халқ қабул-шудаи тарбия аз як насл ба насли дигар мегузашт ва аз тарафи онҳо, пеш аз ҳама, чун донишу маҳорат ва малакаи ҳосилнамудаи наслҳои пешина аз худ карда мешуд. Дар ин боби рисола оид ба паҳлӯҳои гуногуни эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик адабиёти илмӣ дар соҳаҳои гуногун – фалсафа, адабиётшиносӣ, педагогика, психология ва дигар илмҳо таҳлил карда шудаанд, ки ба педагогикаи мардумӣ тааллуқ доранд. Маълум карда шуд, ки аксари «қолабҳо»-и тарбиявии ин хамосаи халқӣ реалистӣ мебошанд. Ин, хусусан ба тасвири қаландар, ки муҳолиғанок бошад ҳам, тамоми ҷузъиётҳои зинкунии асп, тайёри барои ҳифзи Ватан ва ғайраро равшан нишон додааст, мансуб мебошад. Ҳамзамон, «қолабҳо»-и тарбиявии набард, муҳориба, мурочиат ба асп барои кӯмак ва баъзе дигарон шартинд.

Ҳамин тариқ, афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар «Гурғулӣ» шоистаи диққати махсус аст, вале барои давраи дертари асрҳои миёна аллакай намунаҳои на танҳо унсурҳои тарбиявии назми хаттӣ, балки ҳуди асарҳои назми халқӣ (хусусан фолклори пешазинқилобии тоҷик дар охири асри XIX-ибтидои асри XX) мавҷуданд. Чунин аст, маънои хамосаи тоҷикӣ дар бораи мамлакати Чамбул ва паҳлавонони он. Образи Гурғулӣ ва Аваз, ки дар охири асри XVIII-ибтидои асри XIX

ташаккул ёфтааст, дар аксари ғазалу рубоихои халқӣ, афсонаву масалҳои халқӣ нақши худро ёфтаанд.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарине, ки эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик мавқеи намоён дорад, дарк кардани ҳисси худшиносию худогоҳии миллӣ мебошад. Яъне, танҳо шахсе метавонад, анъанаҳои миллии хешро ба наслҳои оянда интиқол намояд, ки аз гузаштаи худ огоҳбуда, ифтихори миллидошта бошад. Ҷанбаҳои мухталифи афкори педагогӣ-ахлоқии ҳамосаи «Гурӯҳӣ», ки дар мақола зарбулмасалҳо, афсонаҳо, достонҳо, ривоятҳо, чистонҳо ва дигар анъанаҳои миллии халқ то ин замон наслҳои гузаштаи моро тарбия карда омада расидаанд, асоси тарбияи миллӣ ба ҳисоб мераванд. Дар онҳо хиради педагогии мардуми меҳнаткаш, васияти аҷдодони мо доир ба таълиму тарбия ифода ёфтааст. Тибқи ин воситаҳо, волидайн бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, то ки кӯдакон тарбияи хуб гиранд, шаҳрванди арзандаи кишвар гарданд ва ҷисману рӯҳан солим ба камол расанд, чунки ҷомеаи солим ба наслҳои солим ниёз дорад ва пайваста ба солимии миллат талош меварзад.

Аз ин нуқтаи назар, педагогикаи халқи тоҷик аҳамияти худро нигоҳ доштааст ва дорои арзишҳои таърихӣ-педагогӣ мебошад.

БОБИ 2. ТАРБИЯИ ИНСОН, ШАХСИЯТ, ИФТИХОРИ МИЛЛӢ ВА ВАТАНУ ВАТАНДОРӢ ДАР СИМОИ ҚАҲРАМОНОНИ ХАМОСАИ «ГУРҒУЛӢ»

2.1. Идеали тоҷиконаи «инсони комил» дар хамосаи «Гурғулӣ»

Қувваи ҷисмонии паҳлавонони хамосаи «Гурғулӣ» бо ақлу фаросат пайваст аст. Ақл, ҳикмати халқ ва паҳлавонӣ ба мартабаи накӯкориҳои олии инсонӣ расидаанд. Таҷассумгари чунин сифатҳо писархонди Аваз Ҳасан мебошад. Ӯ ҳамаи он чизеро, ки баъд аз наваду нӯҳ сол ба вучуд меояд, пешгӯӣ мекунад ва он чизеро, ки наваду нӯҳ сол пеш рӯй дода буд, ба хотири мардум меорад.

Ҳасан зимни қабули қарор аз рӯи дилхоҳ масъала маслиҳати ӯ аҳамияти ҳалқунанда дорад. Ҳамзамон, ӯ на танҳо ҷанговар, балки донандаи усулҳои ҷангӣ мебошад. Гулинор дар хамосаи «Гурғулӣ» бо қувваи азими худ фарқ мекунад. Ӯ дар мубориза бо Назар-паҳлавон ба осонӣ ғалабаро ба даст меорад. Дар ҳолатҳои зарурӣ Гулинор айёриро ба қор мебарад.

Намояндаи дигари машҳури паҳлавонон Шодмон мебошад. Шодмон аз ҷиҳати ҷисмонӣ марди зебост, вале ӯ на танҳо зоҳиран, балки ботинан низ зебо мебошад, дар ӯ мо намунаи ягонагии зебоии ҷисмонӣ ва маънавиро мебинем. Шодмон, ки шахси оқилу доно буд, ба таври ихтиёрӣ ба дастаи Аваз даромад. Ӯ дорои маҷмӯи маҳорату малақаҳои гуногун буда, бо доштани табиӣ хосса дар либоспӯшӣ, донишмандии қоидаҳои одоб, маҳорат дар навохтани асбобҳои мусиқӣ, бо овози мӯъҷизанокӣ худ, ки дар тамоми олам нодир аст (ҳатто душманон аз сурудҳои Шодмон, суҳандонӣ ва маълумотнокии ӯ ба ваҷд меоянд), дигаронро мафтун мекунад. Ҷанговари зебо натиҷаҳои тарбия ва таълими этникӣ мебошад. Илова ба ин, Шодмон – яке аз ҷанговарони беҳтарини Чамбули Мастон буд. Ӯ аз қаҳрамонони дигар бо чунин сифатҳо, амсоли ҳалимӣ, хушмуомилағӣ, боадабӣ,

меҳрубонӣ фарқ мекунад, вале ҳамзамон, ӯ далеру часур, оштинопазир бо душманон ва мисли паҳлавонони дигар ватандӯст мебошад.

Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» идеологияи қаҳрамон чун шахсият таҷассум ёфтааст, ки таҷассуми халқ, идеали ӯ мегардад. «ман – ин мо, мо – ин ман». Дар ин ҷо принсипи этикаи қаҳрамонӣ, ки интиқоли ғояи ягонагии умумӣ ба ҷомеа мебошад, ҳукмрон аст. «Ҳама дар як, як дар ҳама». Бо шарофати фардият ҷомеаи тоҷик бо эҳтиром ба шахсияти инсон, ба худпарастии ӯ фарқ мекунад. Дар ҷомеаи тоҷик фардияти шахси алоҳида ҳеҷ гоҳ паҳш намегашт, ҳамзамон ҳар як тоҷик худро таҷассумгари инфиродии манфиатҳои коллектив, яъне манфиатҳои оилаи худ ва халқи худ дар умум ҳис мекард.

Намунаи комили паҳлавон Нуралӣ мебошад. Ӯ фидокору ҷавонмард аст, аввалин шуда дар набард бо душманон иштирок мекунаду худро зеро хавфу хатар мегузорад. Нигоҳдории шарафу номус, иҷрои қарз барои Нуралӣ паҳлавон аз ҳама болост ва бо ин мақсад ӯ омода аст, ки ҷони худро фидо намояд. Ӯ манзалати калон дораду дар қарори қабулкардааш гузаштнакунандаву устувор аст. Дарки қувваи баҳодуронои худ дар аксари мавридҳо ба тундмизочӣ, азнавбаҳоидихӣ ба қувваҳои худ оварда мерасонад, вале часуриву далерии ӯ, ки интиҳо надорад, асоси хислати қаҳрамононаро ташкил медиҳад. Муҳаққиқ И.С.Брагинский барҳақ қайд менамояд, ки «образи Нуралӣ паҳлавон маҳсули тахайюли бойи халқ буда, дарки қаҳрамониву мардонагиро инъикос менамояд» [41, 255].

Ҳамосаи «Гурғулӣ» нишон медиҳад, ки халқ киро ва барои кадом кораш қаҳрамон меҳисобад. Тасвири рафтори паҳлавон шунавандаро ба вачд меорад, чунки корномаҳои ӯ барои ҳифзи манфиатҳои умумихалқӣ содир мегарданд.

Ҳар як паҳлавон бо хислатҳои худ нақши қаҳрамони асосӣ – Авазро пурра месозад. Аваз чун шахсияти комил дар меҳнат, ғаъолият, мубориза ташаккул меёбад. Ӯ сифатҳои бузурги паҳлавон, доҳии хирадмандро дорад. Ӯ бегараз ва некӯахлоқ, шахси аз ҳама

хирадманди кишвар аст, фикру суханони ӯ беғалату амиқанд. Фарқи байни Авази ҳоким ва паҳлавонони ӯ на танҳо функционалист, балки боз дар он аст, ки ин шахсият истеъдоди барҷаста дорад. Аваз чун ягона (ба ӯ касе баробар нест), бо ҳукми Осмон таваллуд ёфта, муайян мегардад. Зери таъсири афканишоти офтобӣ-кайҳонӣ дар ҷомеаи инсонӣ одамоне таваллуд меёбанд, ки онҳоро олимон «пассионарӣ» меноманд. Одамони пассионарӣ бо партавафкании пуриқтидори энергетикӣ худ ба атрофиён ташаббус мебахшанд, одамонро ба фаъолияти корномаҳо ва ба пешрафти маданият ҳидоят мекунанд.

Дар образи Аваз орзуи чандинасраи халқ дар бораи ҳокими идеалӣ, ки ҳокимиятгари халқ, ҳомии сулҳ, озодӣ ва адолат мебошад, таҷассум ёфтааст. Барои ба дараҷаи ахлоқии қудсиён расидан доштани ахлоқи баланду рӯҳан тоза будан зарур аст. Танҳо шахси комил беҳтарин ҳуқуқи маънавӣ дорад, ки ба халқ роҳбарӣ кунад. Дар назари қаҳрамонон – паҳлавонони кишвари Чамбул ҳокимияти Аваз такаҷоҳи ягона мебошад. Ин ҳокимият на бо қувва, балки ба адолат асосмеёбад. Образи қаҳрамони дохӣ аз доираи ҳаёти реалӣ берун мебарояду идеалӣ мегардад, хон пуробуранг тасвир менамояд. Образи Аваз – арзиши асосии тарбиявии хамоса аст.

Дар он давраи таърихӣ, вақте ки хамосаи «Гурғулӣ» офарида мешуд, идеали рафтор шахсе буд, ки дар ташаббуси инфиродӣ озод ҳисоб меёфт, вале ҳамзамон, барои манфиатҳои тамоми коллектив мезист. Дар ин масъала хамосаи тоҷикӣ ба дostonҳои халқҳои дигар мушобеҳ аст. Муҳақиқи дostonи гурҷии Шота Руставели «Паҳлавони пӯстини палангпӯш» Саргис Сашивили қайд мекунад, ки идеал дар тасаввуроти халқи гурҷӣ паҳлавони ҷавонмард мебошад. Паҳлавони ҷавонмард намунаи марди идеалӣ дар хамоса ҳисоб меёбад: «Паҳлавони ҷавонмард – на танҳо қаҳрамон, паҳлавоне, ки хоҳиши аз дигарон фарқ карданро дорад, бидуни қаҳрамонӣ паҳлавонӣ аз шахс хоксорӣ, садоқат, худфидоӣ дар дӯстиро талаб мекунад. Қаҳрамонҳои идеалии хамоса ба ҳисси амиқи муҳаббат ва дӯстӣ така

менамоянд» [71, 96]. Шота Руставели ин адолатхоро ба мадди аввал гузошт ва бо қувваи бузурги шоирона идеали баланди паҳлавони чавонмардро тасвир намуд.

Дар бораи одамони давраи таърихӣ Гегел навиштааст, ки онҳо «... бо нокифоягии идеалии манфиатҳои рӯхӣ қонеъ намегарданд, балки бо майлу рағбатҳои амиқ ба ҳаяҷон меоянд, дар назди худ мақсадҳои калон мегузоранд: ҳамзамон, муҳити наздиктарини фардҳо, қонеъгардонии талаботҳои бевоситаи онҳо боз натиҷаи ғаъолияти шахсии онҳо мебошад» [56, 172]. Идеале, ки ба он дар ҳаёти худ қаҳрамонон-паҳлавонҳои мамлакати Чамбул меқӯшиданд, чун иҷроии қарзи қаҳрамонӣ, майл ба ҳаёти зебои қаҳрамонона, ки шоистаи эҳтиром мебошад, муайян кардан мумкин аст. Ба ҳамаи онҳо дарки озодии амалҳои худ хос буда, масъулият барои ҳар як амали худро дорад. қобилияти бартарафсозии бадӣ, ба пешвоии душман баромада, дар мубориза бо ӯ ғолиб омадан аз ҳама зарур ҳисоб меёбад. Тоҷикон, пеш аз ҳама халқи қанговар буданд. Онҳо бо ривоятҳои хеш ғолиб мебаромаданд, худро чунин дарк мекарданд. Ин ба хотираи таърихии халқ ворид шуд ва дарҷодиёти шифоии халқ маҳфуз монд, ки Муҳориба, набард – иштиёқи асосии паҳлавонии мамлакати Чамбулро дар бар мегирифт. Илова ба ин, онҳо нисбати душманони мағлубшуда раҳм доранд, замини онҳоро ба хок яксон намекунанд, одамонро асир намегиранд, яъне инсондӯстӣ зоҳир менамоянд.

Бояд қайд кард, ки дар ҳамоҳангӣ на танҳо қаҳрамонони калонсол ба сифати намунаи шахсиятҳои комил хизмат мерасонанд, балки дар фарзандон низ (Нуралӣ, Шералӣ, Гулиноҳ, Ҳасан) аз кӯдакӣ идеали инсонии комил пайгирӣ мешавад. Дар ҳамоҳангӣ дӯстдорӣ оддӣ кӯдакон мушоҳида намегардад, бо онҳо ояндаи муайяни таърихӣ алоқаманд аст. Қаҳрамонони хурдсол далерона ватани худро ҳифз мекунанд, супоришҳои ба онҳо додашударо бо сари баланд иҷро менамоянд. Онҳо моҳирона аз яроқ истифода мебаранд, мисли

падарони худ шуҷоъ, далер, часур ва қавиירוодаанд. Бояд гуфт, ки баҳодурони Чамбул ҳатто дар сафарҳои худ ҳам вазифаҳои муҳими давлатӣ, ҳам ҳимояи манфиатҳо, маъмул ва машҳур кардани сарзамини худ – Чамбулро ба зима мегиранд. Барои ин кор хунарнамоӣ кардани онҳо зарур аст [4, 14].

Ҳамин тариқ, халқи тоҷик худро дар ҳамосаи «Гурғулӣ», дар паҳлавоне, ки ҳаётро ба пеш бурдан мехост, сурудааст ва бо тобоварии ғавқулодааш худро машҳур карда, ба он номи Авази паҳлавон, часорати Ширмо, зарофати Гулиноҳ, хирадмандии Оғоюнус ва истеъдоди суҳандонии Гурғулиро нисбат додаст. Номи кӯдак бо табиноти ӯ бояд тавҳам бошад. Чунин ҳисоб мешуд, ки аз интиҳоби дурусти ном ҳаёти ояндаи кӯдак, тақдири ӯ вобастааст. Номи дуруст интиҳобшуда кӯдакро мебоист аз бадбахтиҳо ҳифз мекард, ба ӯ дар ҳаёт кӯмак мерасонд. Афзалият ба номҳое дода мешуд, ки падидаҳои мусбӣ, сифатҳои хуби инсон, хусусиятҳои ашҳоро тавсиф мекунанд.

Дар образҳои ҳамосаи «Гурғулӣ», пеш аз ҳама, он тарафҳои табиати инсон, ки дар назари халқ аҳамияти тарбиявӣ доштанд ваписандидаву нек арзёбӣ мегаштанд, инъикос ёфтаанд. Ҳақ бар ҷониби В.Д. Шадринов аст, ки «ғояи Ватан» ва ҳисси ватандӯстиро асоснок кардааст, ки мо онро сарфи назар карда метавонем. Дар қаҳрамони халқӣ, нобиға он чизе зоҳир мегардад, ки дар якҷанд насл рушд меёбад. Аҷдоди умумӣ ибтидои маънавии қавмро таҷассум додааст. Барои миллат ин нақшо қаҳрамонони миллӣ мебозанд. Бе қаҳрамонон миллат вучуд надорад, мисли он ки бе аҷдод қавм нест» [144, 169]. Тасаввуроти халқӣ дар бораи шахси комили идеалӣ ба тарбияи чунин ашҳоси комил мусоидат намуданд. Образи идеалии паҳлавонони ҳамосаи «Гурғулӣ» барои худтакмилдиҳӣ сабабгори асосӣ ва боэътимод мемонд.

Аҷдодони мо дар ҳамосаи «Гурғулӣ» образи нодири «зебосанами олам»-ро офаридаанд, вале қувваи бештари бадеии тарбиявӣ ва

ҷозибияти бештарареро ба ҳар тасвири эҳсосот, фикру ақоид, амалу намуди зоҳирии онҳо ба даст меоранд. Хамосаи халқии тоҷикӣ ин мадҳияи покдоманӣ, покқичдонӣ, покизагии маънавӣ, олиҳиммати, ахлоқи баланди инсон мебошад.

Рӯоварӣ ба хамосаи халқӣ чун ба қомуси тоҷикони қадим ба пайғирӣ кардани он, ки чӣ тавр дар ин ҷо персонажҳои истеъдоднок арзёбӣ мегарданд ва соҳиби меҳру муҳаббати хосанд, имкон медиҳад. Онҳо дастовардҳои арзишноктарини мамлакати Чамбул ҳисобида мешаванд, зеро ки сурудхони ҷавон Соқӣ берун аз қаламрави мамлакат машҳур ва паҳлавони ҷасур Аваз сароянда ва навозандаи нотакрор буд.

Шаҳси комил – шаҳси оқил, ҷасур ва боистеъдод аст. Дар тоҷикон навохтани асбобҳои мусиқӣ аз қадиммулайём ба номгӯи малакаҳои ҳатмие, ки дар ҷараёни тарбияи оилавӣ, хусусан тарбияи духтарон дарк мегарданд, дохил мешуд. Тақсимои анъанавии нақшо дар мусиқӣ то дер боз маҳфуз мемонад: занҳо омоҷанобона ракс мекарданд. «Суруд хонда натавониستاني духтар» ба «бофтани дӯхта натавонистан» монанд буд.

Чӣ тавре ки дар боло гуфта шуда буд, дар хамосаи «Гурғулӣ», гоҷаи халқӣ – ҳаёлпарастии иҷтимоии деҳқонӣ дар бораи Чамбули мӯъҷизанок вучуд дорад. Вақте ки Аваз бар подшоҳи золим ғолиб мебарояд, ҳазинаи ӯро мекушояд, тамоми дороияшро ба ғуҷаро тақсим мекунад ва ба халқ пешниҳод менамояд, ки аз дохили худ шоҳи одилро интихоб кунанд. Гурғулӣ ба Аҳмадхон мегӯяд: «Бе меҳнат нишоту шодмонӣ нест». Паҳлавонони Гурғулӣ намояндагони халқҳои гуногунанд ва барои ҳамаи онҳо Чамбул ватан мебошад. Қаҳрамонон бо шарофати қувва ва ҷасурати шахсӣ, ки ба кори ҳақ равонааст, пирӯз мегарданд. Зан дар хамоса нақши маслиҳатчӣ, дӯст, баъзан ҷанговари далер (масалан, мисли духтари Аваз)-ро мебозад.

Масъалаи афкори педагогии халқӣ дар хамоса чун намунаи ҳоси жанри эпикӣ омӯзиши васеъро талаб мекунад. Пеш аз ҳама,

бояд қайд намуд, ки фолклори пешазинқилобии тоҷик тамоми жанрҳои асосии адабиёти халқӣ (хамоса, лирика, драмаи шакли насрӣ)-ро, ки тамоми жанрҳои гуногун ба он хос буд, медонист. Гуногунии жанру намудҳои эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, боигарии воситаҳои бадеӣ-тасвирии он ҳайратангезанд. Ғайр аз ҳамаи ин, алоқаи зичи бисёрасраи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик бо назми хаттӣ, ҳамдигарғанигардонии онҳо ҷой дошт [35, 100].

Тавсифи вижагиҳои тарбиявии хамосаи «Гурғулӣ»-ро дар атрофи ду масъала гурӯҳбандӣ кардан мувофиқи мақсад мебошад: а) анъанайи хамосаи тоҷикӣ, он гуна, ки дар дostonҳои «Гурғулӣ» инъикос ёфтааст; б) ошкор намудани баъзе аломатҳои тарбиявӣ, ки маҳз ба хамосаи «Гурғулӣ» хос аст. Вобаста ба ин тазаккур дода мешавад, ки дostonҳои «Гурғулӣ» матлаъ ва мактаъ доранд. Матлаъ дар «Гурғулӣ» ин одатан панду андарз дар бораи ҳаёт ва ғалабаи ногузири адолат ё хабари муқаддимавӣ дар бораи мамлакати Чамбул ва паҳлавонони он чунин аст:

Ба мисли Авази кокулдор,
 Дар дунё кам будай қирсувор.
 Не дар Кулобу не дар Фархор,
 Не дар Самарқанду дар Ҳисор
 Сифат кунем аз Авазхон,
 Ай ҳаму давраи чил чувон [59, 114].

Баъзан чунин матлаъҳо дар дохили хамоса зимни гузариш аз як эпизод ба эпизоди дигар пайдо мешаванд. Ин матлаъ дар хамосаи «Гурғулӣ» одатан дидактика, ахлоқ мебошад, вале баёни он мисли матлаъҳои афсона хеле кӯтоҳ аст: «ҳамин тавр онҳо ба мақсадшон расиданд, шумо ҳам ба мақсадатон расед». Баъзан ин хотимаи нақлӣ ҳисоб меёбад ва онҳо хушу хуррамона зиндагӣ карданд, Соқӣ-бобо бошад ҳаёти онҳоро сурудааст».

Дар хамосаи «Гурғулӣ» тавсифи усулҳои анъанавии тарбиявӣ ба анъанайи ҳафт корнома («ҳафт хон»)-и қаҳрамони асосӣ омадааст.

Масалан, дар «Шохнома» ҳафт хони Рустам ва баъдан ҳафт хони Исфандиёр чой дорад.

Инчунин, дар бораи ҳафт хон (корнома)-и Гуруғулишоҳ чунин гуфта мешавад:

- 1) Нигохубини аспҳо;
- 2) Тарбияи аспи муъчизадори Қирот;
- 3) Озодкунии хешованди худ аз дасти Райҳон-араб;
- 4) Сохтани Чамбул ва муҳочирати камбағалон ба он чо;
- 5) Писархондкунии қаҳрамононаи Ҳасанхон ва Шодмон;
- 6) Дуздидани Аваз ва писархондкунии ӯ;
- 7) Торумори шоҳ Хунхор ва озод кардани Аваз аз асорат ва ғайра.

Илова ба ин корномаҳои аввалини Гуруғулишоҳ на бо ҷанг, балки бо меҳнат алоқаманд аст. Ин хосагии эҷодиёти шифоҳии халқ, қаҳрамонони он мебошад. Тамоми асарҳои эпикӣ тоҷикӣ тариқи шеър навишта шудаанд. Вазни «мутақориб» бештар истифода мегардад ва он, бешубҳа, ёздаҳ ҳаҷми қадимро, ки бо рукни баъд аз ҳиҷои шашум (6+5), дар чунин ёдгории қадима, мисли Авесто чой дорад, таҷдид месозад. Бо боварии бештаре тахмин кардан мумкин аст, ки асари эпикӣ суруда мешуд ва ин вазн (бахр), ҳамин тариқ, аз вазни ҳиҷоӣ бо ин задаи вазнӣ сарчашма мегирад ва танҳо баъдан ба назарияи арабигардонидашудаи шеър (арӯз) ба вазни ивантативӣ бо ивазшавии овозҳои дарозу кӯтоҳ зимни задаи вазнӣ дар ҳиҷои дуҷуми банд, ки задаи грамматикиро инкор мекунад, «рӯгардон» баста шуд.

Тазаккур дода мешавад, ки айёми эҷоди хамосаи «Гуруғули» сухан на аз муайян намудани воситаи техникийи мафҳумҳои муайяни адабӣ, ки пайванд бо ахлоқ тарбия аст, балки нақши айнияти тарбия ва ахлоқ аст, ки хусусияти он дар предметҳои дидашаванда ва мафҳумҳо аст. Аз ин чо, зарурияти бо ҳамтавҷам намудани сухан, ки хусусиятҳои фарқкунандаи як ва якчанд предмет аст, ки бо ин тартиб паҳлӯҳои гуногуни тарбия ва ахлоқ дар ҳодисаҳо гуфта мешавад: майли бо ҳам наздик намудани предмети дидашаванда ва мафҳумҳо, ки аз

рӯи нишонаҳои умумии онҳо ба миён меоянд, ки як предмет тавассути предмети дигар шарҳу эзоҳ дода мешавад. Дар ин ҳолат, обурани равшани он бо назм ба вучуд меояд. Ҳар предмет (ҳодиса) аз рӯи хусусиятҳои характернок, ҳамчун образи зинда тасвир карда мешавад.

Забони тарбия маҷозӣ аст, ки забони беҳтар ва дастраси назм аст. Аз ин ҷост, ки дар дostonҳои хамоса истиораи «буд набуд» маъноӣ ҳаёли ва муаммоиро дорад.

Дар хамоса, атроф, муҳити атроф – табиати зинда дар шакли назми тарбиявӣ тасвир карда мешавад. Ин тасвир бидуни тамсил ғайри имкон аст. Забони тамсил, ки дар хамоса, дар мадди аввал айён аст, вале танҳо бо тамсили дигар муйян карда мешавад.

Хамосаи «Гурғули» мазмуни васеи тарбиявӣ дорад, ки дар назм ва асотир дар шакли маводи ғанӣ тасвир ёфтааст.

Пеш аз ҳама, дар бораи забони хамосаи «Гурғули» бояд гуфт, ки андешаҳо бисёранд. Дostonҳои халқии шифоҳӣ дар шакли шева низ вучуд дорад. Сарфи назар аз кӯшишҳои ровиёни вилоятҳои гуногуни Тоҷикистон дар риоя кардани баъзе меъёрҳои забони адабӣ, зимни мавҷудияти «ҷойҳои умумӣ» ва «қолабҳо» хамосаҳоро ҳар як Гурғулихон (назар ба сурудҳо-ғазалҳои кӯтоҳи лирикӣ бештар) ба шеваи худ иҷро мекунад.

Тарзи иҷрои «Гурғули» дар ҳама ҷо як хел аст. Хамосаи халқии қаҳрамони «Гурғули» ё «Гуруғли» муҳаббати беандозаи халқи тоҷикро соҳиб шудааст, - менависад А.Н.Болдирев. Ин хамоса ба шакли нақли ниммадкашӣ, ки ба мадкашӣ дар хамосаҳои русназдик аст, вале ба услуби махсуси суруд – бо нимовоз дар регистри пасту миёна иҷро мегардад [31, 16].

Тамоми персонажҳои хамоса бавосита ва бевосита ба мусбӣ ва манфӣ ҷудо мешаванд. Зимни он ду гурӯҳи образҳои манфӣ мавҷуд аст: берун аз Чамбул – золимони истилогари ба он ҳучумкунанда ва атрофиёни онҳо; дар дохили Чамбул – Аҳмад ва шарикони ҷиноятии ӯ. Ба ин ду хатти низоъ дар хамоса, ки дар боло ишора шуда буд,

мувофиқ аст. Чунончӣ, ба шакли махсус халқ дар эҷодиёти худ ҳақиқати таърихро дар бораи муборизаи қатънашавандаи аҳолии меҳнаткаши тоҷик ба муқобили ситамгарони аҷнабӣ ва маҳаллӣ инъикос намудааст.

Дар образи марказии хамоса, қаҳрамони асосӣ паҳлавон Аваз мебошад. Моҳиятан, тамоми муборизаи нақшҳои боқимонда дар атрофи ӯ чараён мегирад. Дар яке аз хамосаҳо чун тасвир ҷой дорад: вақте ки Аваз ба юриши хатарнок ба муқобили Бағлон равон мегардад:

Сифат кунем ай Авази тугён,
 Як саҳар хесту андохт фиғон...
 «Бухез, - гуфт, - турки Балғон»,
 Сарта ба сарм бмон...
 Хамбид дар майдон Авазхон,
 Найзаи Бағлона кард талқон...
 Бағлон Аваза дид тори сар,
 Гуфт: - Аваз ба ма бошӣ додар [59, 46].

Чунин аст тасвири ӯ дар Қурбони Ҷалил: «Ҳусни Аваз – моҳи осмон, ду ҳайдар ба ду бар овезон, қад химчаи ларзон».

Нақли ҷодугар дар барои Аваз ҷолиби диққат аст:
 Гапи мара бгирӣ фарзанди ҷон,
 Ман дидам, - гуфт, - ҷанги Авазхон.
 Хатбукун ба подшоҳат равон,
 Ҳаждаҳ ҳазор аскар бухамбон,
 Тури пулод ба осмон бидавон,
 Баъд ба Аваз бикун ту армон [59, 269].

Образи Гурғулӣ танҳо дар аввали хамоса, ки чун матлаи тамоми хамоса хизмат мерасонанд, ба сифати қаҳрамонона дода шудааст. Аммо бо ҳафт корномаи дар боло ишорашуда фаъолияти қаҳрамононаи Гурғулӣ ба охир мерасад.

Баъдтар, вақте ки \bar{y} ба тахти шоҳӣ мешинад ва ҳарчанде ки шоҳи одили Чамбул мегардад, дар \bar{y} тамоми хислатҳои дар назари мардум манфии шоҳ зохир меёбанд: бечуръатӣ, сабукфикрӣ, зудбоварӣ. Нақши муҳофизи Чамбул аз шоҳ ба паҳлавони далеру ҷавонмард Аваз мегузарад. Дар ин дигаргуншавии образи Гурғулӣ муносибати интиқодонаи халқ нисбати шоҳ таъсири худро мерасонад.

Тақягоҳи асосии Аваз занон, аз ҷумла Ширмо – дояи Аваз ва Оғоюнус, инчунин рафиқони ҷанговари Аваз Ҳасан Шодмон ва оилаи Аваз мебошанд. Дар ҳамоса симои зан мавриди тасвир аст. Ҳамоса нисбат ба зан, ҷимоягари ватан, суҳан мегӯяд. Зимни офаридани образи Гулиноҳ, зани саропо пур аз нанг ва номуси ватандорӣ аст. Гулиноҳ хангоми шикаст хурдани паҳлавонони тоҷик ба майдон мебарояд бо душман дар набард мегардад. \bar{y} мафтунӣ паҳлавонии Аваз аст, аммо барояш муҳофизати марзу буми ватан болотар меистад. \bar{y} соҳиби меҳри модариест, ки фарзандашро дар рӯҳияи ватандустӣ ва меҳру муҳаббат ба соқинони Чамбули мастон тарбия мекунад. \bar{y} зани оқилу бофаросат аст.

Аслан дар ҳамоса занон дар образҳои халқӣ бо софдилию раҳмдилӣ ва ҷасурӣ тасвир ёфтаанд.

Ватандорӣ дар образи занони ҳамосаи «Гурғулӣ» ғояи тараққи-парваронаи замонашро дар бар мегирад, зеро зарурати тарғиби ин ғоя суст шудани пояи давлату давлатдорӣ буд. «Ватан» дар фаҳмиши ҳамоса Чамбул аст, ки ҷимояи он муҳим аст. Ин ҳолат – ҳолати тақдири ватан дар образи занон баён ёфтааст.

Ватану ватанхоҳӣ ҷӣ марду зан, ҷӣ хурду калон ва ҷӣ сағиру кабирро муттаҳид мекард, зеро онҳо ватанашонро дӯст медоштанд ва ба обу хоку куҳу водияшон ифтихор мекарданд. Дар ҷимояи ватан мардҳо ва занҳо пешдастӣ мекарданд ва барои дифои ватану модару зану фарзандони худ камар мебастанд. Занҳо аз мардҳо ақиб намонданд, балки иддае аз онҳо ҷои чанд мардро гирифта, дар майдони ҳарбу зарб ба хотири ҷимояи мулк қорнамоӣ мекарданд.

Гулино́р зани зебо, хирадманд ва нотарс аст. ӯ мулки худро дифоъ намуда, дар мисоли қаҳрамонӣ ва диловариӣ худ садҳо тоҷик-духтарони дигарро тарбия менамояд, ки яке аз онҳо Ширмои шуҷо мебошад. Ширмои шуҷоъ ва хирадманд, мулк ва халқашро аз ҳучуми бегонагон нигоҳ дошта, барои ободию ормии он мекӯшад. ӯ ҳамчун занҳои дигар зиндагии осударо интихоб мекунад.

Дар достонҳои хамоса ғояи ватану ватандӯстӣ волотар аст. Ҳимояи ватан дар хамосаи «Гурғули» муҳим аст, зеро боигарӣ, сарватҳои зеризаминӣ ва маънавии ин кишвар ҳамонро иштиҳои аҷнабиёнро меовард. Бинобар ин, мардуми ин сарзамин ҳимояи ватанро муқаддас мешуморанд, зеро дар дили зану мард ишқи ватан саршор буд.

Дар ҷомеаи тоҷик зан низ соҳиби иззату иқром, эҳтиром, ҳатто озодии баён буд, бинобар ин дар бораи зани тоҷик чун зани худсаре, ки ба ҳамсар таъсири калон мерасонад, тасаввуроти анъанавӣ ба вуҷуд омад. Аз рӯи тасаввуроти тоҷикон, зан бо тарзу воситаҳои гуногун зебо буда метавонад. Зани тоҷик ба идеали зебоӣ намекушид. Аз зан талаб карда намешуд, ки ба намунаи муайян монанд бошад, яъне фардияти пурра таъмин мегашт. Тоҷикон мегуфтанд, ки ҳар як зан аз рӯзи таваллуд як қисми Осмонро гирифтааст ва вазифаи зан дар худ ёфтани ин паҳлуи илоҳӣ, ошкор кардану моҳирона, истифодабарии он мебошад.

Образи дӯсти вафодори Аваз – Ҳасан хело аҷиб аст. Ҳасан писари бофандаи Исфаҳон мебошад. Гурғули ӯро дар овони кӯдакиаш гирифта, писархонди худ мекунад. Баъдтар ба паҳлавони бузургҷусса табдил меёбад. ӯ худро «тағо»-и Аваз меномад. Дар ин ҷо, бешубҳа, сифатҳои бузургҷуссаи афсонавӣ аз афсонаҳои тоҷикӣ дар образи Ҳасан аст. Дар Бобоюнус, ки ӯ «Ҳасани девона» ном дорад, гуфта мешавад:

Таноб дар гарданут кардум, ба ҷаллод мешавӣ дастгир,
Ба куртуқ мезанам ханҷар, танат дар хун ғарқ охир.

Ҳасандебона номи ман, ба доми ман шавӣ охир,

Гирифтор гар шавӣ бар доми ман, аз худ шавӣ дилгир [59, 114].

Дар хамосаи «Гурғулӣ» образи паҳлавондухтар Гулинор – духтари Аваз бештар пуробуранг аст. ӯ барои химояи Чамбул бо хамроҳии падари худ ба ҷанг меҳезад. Гулинор бо қувваи паҳлавононааш фарқ мекунад. ӯ ба осонӣ бар паҳлавони аҷнабӣ Назарпаҳлавон ғолиб меояд. Дар баъзе мавридҳо Гулинор айёрони рафтор мекунад. Вақте, ки дӯсти Аҳмадхон – Юсуфхон меҳаҳад, ки бо ӯ ишқбозӣ кунад, Гулинор бо гуфтани суханони меҳрубона Юсуфхонро ба рағбат меорад:

Аваз рафтаст ба кадом шаҳри калон,

Гулоиму Гулинор ба Юсуф доданд салом.

Бардор-бардор кардан, шинондан болои товадон,

Пеши Юсуф кардак ката дастархон [59, 119].

Юсуфхон аз ҷояш ҷаста хеста, бо ханда гуфт:

Гулоим гуфт: баро болои товадон,

Дурбина бимон ба Чамбули Мастон.

Ҳеҷ ҷо нақунӣ, - гуфт: - атата гумон [59, 112].

Дар хамоса тамоюл ва даврабандии дар боло қайдшуда бо роҳи ҷудокунии хамосаҳои махсус, ки ба писари Аваз, хусусан Нуралӣ бахшида шудаанд, зоҳир мегардад. Нуралӣ аз дигарон бо он фарқ мекунад, ки ӯ на танҳо қувва, балки ақли расо низ дорад. Нуралӣ, мисли Аваз паҳлавони зебост. Зоҳиран ӯ хушандом, вале дар асл паҳлавон мебошад. ӯ дар мамлақати дурдаст ба ҳокими одил табдил меёбад.

Агар Райҳонараб, бешубҳа, образи истилогари араб бошад, пас истилогарони боқимонда низ – душманони Чамбул – ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ ва ба таври худ хотираи халқро дар бораи истилогарони аҷнабӣ, ҳам асотирӣ ва ҳам таърихӣ инъикос менамояд. Туроб образест, ки дар он, эҳтимол, тасаввуроти умумӣ дар бораи турониён ва Афросиёб пайваст шудааст. Оқсоқ – образи истилогарони муғул, Хунхор – образи шохони форс, пешвоёни қизилбоширо дар бар

мегиранд. Дар аксари мавридҳо образҳои ин истилогарон ягон тимсоли таърихӣ надоранд, балки ҷамъбасти умумӣ ва бадеии истилогарони золими феодали мебошад.

Пуробурангии иҷтимоии ин низоҳо дар луқмапартоиҳои сершумори Аҳмад ва атрофиёни ӯ нисбати бе аслу насаб будани Гурғулӣ ва Аваз машғулияти меҳнати онҳо (чӯпон) ва ҳ.к. зоҳир мегардад.

Ҳамосаи «Гурғулӣ» аломатҳои сершумори назми романтикиро дорад. Халқ ҳаётро тавре инъикос менамояд, ки онро ҳамон гуна дидан меҳаҳад: қаҳрамонона, пур аз корномаҳо, шодию хурсандӣ ва саодат. Қаҳрамонони дӯстдоштаи халқ сифатҳои мӯъҷизаноки тахайюлотӣ доранд. Яъне, халқ мекӯшад, ки қувваҳои табиатро аз худ кунад, аз зулми иҷтимоӣ халос шавад. Ҳар қадар ки ин дар ҳаёти воқеӣ камтар муяссар гардад, ҳамон қадар ин манзараҳоро мардум дар ҳаёли худ тасаввур мекард. Ин на орзуи ғуломонаест дар бораи бахти охират (ондунёӣ), балки орзуи афсонавӣ ва ҳаёлпарастона буда, ба пеш мебарад. Халқ хело хуб ва фаъолона орзу мекунад ва ҳаётӣ будани орзу, сарфи назар аз афсонавӣ ва ҳаёлпарастии онҳо, бо аносири реализм, ки дар ҳамоса бо тахайюлот ҳамбастагӣ доранд, равшантар таъкид мегардад.

Ҳамин тариқ, шахсияти ҳамаҷониба рушдкарда, яъне ҷисман солим, ахлоқи пок ва рӯҳан ғанӣ дар ҳамоса бо номи инсонӣ комил ёд мешавад. Инсонӣ комил дорои ахлоқи ҳамида аст. Инсонӣ комил соҳиби ақлу хирад, офарандаи неъматҳои моддӣ, тағйирдиҳандаи табиати рӯи замин аст, ӯ ягона мавҷудотест, ки аз муҳити хеш берун омада, ба хоҳири пайдо кардани макон ва тамаддуни нав сайъ менамояд, вале ягона воситаи ҳалли оқилонаи масъалаҳои зиндагӣ ин маҳз ахлоқ, одоби нек аст.

Инсон одобу ахлоқро дар ҳамосаи «Гурғулӣ» дар ҳамин муҳити иҷтимоӣ Чамбули мастон мегирад. Иззату ҳурмат, ситоишу мазаммат, сипосу хушнудӣ, риояи қоидаҳои муомила ва ғайра сифатҳои онд, ки дар муносибатҳои ҳамдигарӣ ташаккул ёфтаанд.

Вақте, ки инсони комил мавриди таҳқиқ қарор мегирад, паҳлӯҳои мухталифи тарбиявӣ-ахлоқии хамоса ба инобат гирифта мешавад ва образҳои мусбати ин асари суннатӣ-педагогии тоҷик ва қаҳрамонҳои он дар дидгоҳи шуҷоат, далерӣ таҳқиқ карда мешавад. Ҳангоме, ки инсони комил чун идеали тоҷикии инсон таҳлил карда мешавад, истеъдоду қобилиятҳо, иқтидори қаҳрамонон дар муқоиса ба эътибор гирифта мешавад, зеро қаҳрамонҳои ин асар инсонҳое мебошанд, ки бо тавачҷӯҳи саршор ватанро ҳифз менамоянд, бо қудрати ибратсози худ баҳрааманданд, ҳамаи далерӣ ва шуҷоатро доранд ва кӯшиш менамоянд, ки ҳамаи атрофиён чунин бошанд.

Мақсад аз муайян намудани манзалат ва ҷойгоҳи инсони комил дар хамоса ин эҳёи арзишҳои маънавию ахлоқии инсон аст, зеро ин гуна инсон аз камолот бархурдор аст ва фазилату камолоти ӯ арзишҳои ахлоқӣ дорад. Инсон дар ин маврид имтиёзи хос дорад, одаме аст, ки бартариҳои физикӣ (нотарсӣ, ҷасорат)-ро дорад, ки печида ба ахлоқ аст, ки ба инсон арзиши маънавии бештар медиҳад. Қувваи ҷисмонӣ, яъне бартариҳои физикӣ ин шакли фазилат ва каромати инсон аст. Аз ин рӯ, ба эътибор гирифтани арзишҳои физикӣ барои инсон, ин шакли инсонест, ки дар пайи истиқлол ва озодӣ аст.

Дар хамосаи «Гурғулӣ» камоли инсон ин расидан ба фаъолият ва вазъияте аст, ки ба он созгор аст. Инсони комил дар ҳар ҳолат истеъдодҳо ва усули фаъолиятҳоеро дорад, ки мутаносиби ӯ аст. Камол аст, ки инсон ҳадаф ва ғояҳои пурмехри худро ҳифз менамояд, зеро маҳз барои иҷрои онҳо офарида шудааст.

Дар хамосаи «Гурғулӣ» инсони комил том аст, зероки дасту бозӯи тавоно дорад, қатбаланду ҷасур аст. Дар муқоиса бо дигарон фазилат дорад, инсоне, ки зоҳирназари мардум аст. Дар камол нуқсе надорад ва фақат дар пайи маънии зиндагӣ аст. Ӯ дорои қувва, истеъдодҳои гуногун аст. Гурғулӣ бо қувваи идроки бештар дар муқобили душман аст. Ӯ бо ин қувва ба камоли худ расидааст. Бинобар ин, ӯ чун инсони том ба истеъдодҳои шуқуфонаш ба камол

расидааст. Истеъдоди Гурғулӣ ба истеъдодҳои таърихӣ робита дорад, яъне дар комёбӣ ҳарчи бештар ба бештар дар ҷустуҷӯи зиндагии беҳтари мардум аст. Саодат ва камолӣ ӯ дар ақл, қувва, тафаккур ва андеша аст. Ӯ чунин инсонӣ комил аст, ки дар дарки саҳеҳи воқеаҳо аст. Образи Гурғулӣ инсон ва инсониятро ташкил медиҳад. Тамоилот ва гароишҳои ӯ ҳама дар сарнавишти ӯ пайванд аст. Ин нуқтаҳо раҳнамои хубе барои тарбияи инсон аст.

Дар ҳар як достони ҳамосаи «Гурғулӣ» тарбияи инсон дар мадди аввал аст. Ҳамон гуфтори нек, рости ростгӯии «Авесто» дар ҷои аввал аст. Дар масъалаи некӣ ва муборизаи он ба бадӣ ҳамосаи «Гурғулӣ» бо китоби «Авесто» ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар як радифанд. Ин бесабаб нест, зеро «Авесто» воқеаҳоеро тасвир мекунад, ки ду қувваи бо ҳам муқобил дар симои Аҳрамаздо ва Аҳриман мубориза мекунанд. Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» ин ду қувва дар образи Аваз ва Аҳмадхон таҷассум ёфтааст:

Аҳмад доим буд дар ваҳми ҷон,
 Аз дӯсту душман буд гурезон.
 Дар умраш надошт роҳати ҷон,
 Дурӯя буд монанди шайтон... [59, 301].

Беҳуда нест, ки Авази далеру шучоъ ба ҳоли ӯ меҳандад:

Хандаи Аваз дар зери лаб,
 Ба ҳоли Аҳмад буд рӯзу шаб [59, 301].

«Гурғулӣ» аз боғи пурбори «Авесто» ва «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ пояи некӣ мегирад. Ин аст, ки сартосари ҳамоса ҳастии қаҳрамонҳо ва паҳлавониҳо аст. Қаҳрамонони ҳамоса дар арсаи муборизаҳои тулонӣ некиро пойдор мекунанд.

Лутфуллоев М. чунин менависад: «чун ба пандномаҳои аҳди қадим ва андарзҳои бузургони гузашта нек назар кунем, мебинем, ки бештар пиромуни чор чиз сухан меравад: чаҳор чиз подшоҳиро нигоҳ дорад, чаҳор чизи кори ҳаррӯзаро бояд донист, чаҳор чиз бар

хама равост, чаҳор чиз бе чаҳор чиз натавон кард, чаҳор чизро аз чаҳор чиз эҳтиёҷ аст, чаҳор чиз боиси бадбахтӣ аст» [98, 101].

Моҳияти ин чор чиз дар хамосаи «Гурғулӣ»: адолат ва ростӣ; ақлу хирад; сабру суқун; шарм ва ҳаё аст, ки имрӯз ҳам дар тарбияи насли наврас муҳим аст. Аз ин рӯ, дар шароити истиқлолияти кишвар муҳимтарин вазифаи муҳаққиқони соҳаи педагогӣ аз он иборат аст, ки андешаҳои тарбиявии гузаштаре, ки то ҳол аҳамияти худро гум накардаанд, баррасӣ карда шавад.

Хамосаи «Гурғулӣ» то ҳол аҳамияти гуманистии худро дорад, ки дар маънои одамгарӣ, инсон, инсонигарӣ аз рӯи меъёрҳои бародарӣ баробарӣ, адлу инсоф, шафқат, муомила ва муносибати инсонӣ, муҳаббат ба одамон, ғамхорӣ дар ҳақи инсон эҳтироми шаъну шарафи инсон, қадру қимат ва арзишҳои инсонӣ, ҳаққу ҳуқуқи инсон дар рушду камол, истеъдод ва шарафи инсон тарғиб карда мешавад. Ҳамаи ин сифатҳо ва арзишҳо дар образҳои қаҳрамонҳои хамоса ҷои худро ёфтааст. Ин ҳама гуманизм дар дostonҳои педагогии «Гурғулӣ» омадааст, аз ҷумла ростӣ ва дурустӣ, ниҳоди нек, иқтидори муқаддас, ишқу муҳаббат, камоли маънавию ҷисмонӣ, ҷавонӣ ва беморӣ баҳрамондона тарғиб ёфтааст, сифати барҷастаи худшиносӣ аст, ки инсон қобилияти истеъдоди худро ошкор месозад. Ин сарвати маънавии инсон аз иззату эҳтиром, ваъдаю вафо, дӯстию бародарӣ, ақлу хирад ва амсоли инҳо иборат аст. Орзую умеди аҳли Чамбули мастон ҳам нур ва кишвари хуршед офаридан аст. Чамбули мастон чун кишвари гуманизм, сарзамини фаррохдоману офтобӣ аст, ки замина ва шароитҳои зиндагиро фароҳам меоварад. Мардуми Чамбули мастон табиатан ва рӯҳан ба бунёдкорӣ, созандагӣ машғуланд, нияти ғасби мулки дигарро надоранд, барои онҳо сулҳу оштии чун офтоб, модар ва ватан азизу мӯътабар аст.

Аммо аҷнабиён, шароит ва имконият намедоданд, ки мардуми табиатан гуманисти Чамбули мастон аз зиндагии оқилонаи худ

баҳра бигиранд. Мардум ба ободони ватан мекушиданд, аммо душманон истиқлолияти онҳоро халалдор менамуданд:

Дар яке аз достон гуфта мешавад, ки подшоҳи золим Кишвар аз хиёнати тоҷир Аҳмадхон истифода бурда, ба Чамбул ҳучум карда, паҳлавонони Чамбулро асир гирифт:

Хуруҷ кард ба Чамбули мастон,
 Ҳафтадга паҳлавон дар миён,
 Аваз ҳамбид дид лашкари бекарон,
 Афсус, - гуфт: Чамбул мешава вайрон.
 Подшоҳи Кишвар ба Чамбул омад часпон,
 Чодир зад ба гирди Чамбули мастон,
 Пайконзан шишту камонпарон,
 Ҳафт қир ҷав печидан гирди султон.
 Низоъи ҷанга кардан гардон,
 Шикаст хӯрд и Гурғулисултон.
 Кишвар ғун кард бурд хурду калон,
 Халқи бегуноҳра кард зиндон [59, 141].

Зарур аст, ки дар партави педагогикии мардумӣ, нақшаҳои таълимӣ ва барнома саршори гуманизм гардонида шаванд ва ҷабҳаи инсонгароии фанҳои гуманитарӣ сайқал дода шуда, самти инсонии фанҳои дақиқ пурқувват карда шаванд. Муҳим аст, ки тамоми чараҳои таълиму тарбия дар таълимгоҳҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олии, мазмуни таҳсилот, корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ тарҳи гуманистӣ дода шаванд. Ҳама воситаи ахбори омма дар роҳи татбиқи ташвиқи инсонгароӣ бояд сахм дошта бошанд. Инсондӯстӣ чун мактаби бузурги ҳаёт, маҳз дар таҷрибаи зиндагии гузашта, яъне омӯхтани мазмуну мундариҷаи одаму одамгарӣ, ифтихори миллӣ, муомила ва муносибат, некӣ ва некӯкорӣ, ҳештаншиносӣ ва ватандорӣ ва амсоли инҳо иборат аст.

Ватан, ҳимоя ва ободии он дар ҳамосаи «Гурғули» мавқеи муҳим дорад. Олими барҷаста Сайид Нафисӣ навиштааст: «Дар шимоли шарқи

Эрони имрӯза сарзамини ҳосилхезе воқеъ аст, ким о дилбастагии махсусе дорем. Бисёре аз уламои бузург ақида доранд, ки нажоди ориёӣ дар он сарзамин ... дар канори руди Ҷайхун ва Сайхун нахустин рӯзҳои зиндагии ҳешро гузаронида аст. Китоби осмонӣ, яъне «Авесто» кишвареро нишон медиҳад, ки обу ҳавои он хулдзамин буд ва аҷдоди мо нахуст дар он ҷо парвариш ёфтаанд ва ба қарина метавон ёфт мурод ҳамон арз... хитаи дилкаш соҳили Ҷайхун ва Сайхун аст» [98, 94]. Ин гӯшаи хулдзамин, ки Тоҷикистон аст, ба ин ватани маҳбуб ифтихор дорем. Ин ватани маҳбуб болу пари мо, сарфарозиву сарбаландии мо, бахту иқбол, орзую умеди мо аст. Ватан, дар ҳамоса ҳамон Чамбули мастон, ҳамон сарзаминест, ки оғӯши он оғӯши модар аст. Сокинони Чамбули мастон, дар оғӯши гарми ватан, онро ҳифз мекунанд. Ҷамин хок ва ҷамин порчаи ватан, ҷамин меросро азиз мешуморанд. Мардуми ин хита худро соҳиби ин кишвар медонанд, онро обод мекунанд ва онро дифоъ мекунанд. Намегузоранд, ки душманон ин мулкро хароб кунанд, молу мулк, маҳсули меҳнати онҳоро ба яғмо баран два онҳоро ба ғуломӣ табдил диҳанд.

Муҳофизати ватан дар ҳамосаи қаҳрамонии «Гурғулӣ» гаштаю баргашта таъкид меёбад. Ватанхоҳию муҳофизат дар образҳои Нуралӣ, Шералӣ ва дигарон аст. Ҷимояи ватан, бунёдкорӣ, образи сифатии онҳо аст, ки онҳо хонаи худро, мулки худро, сарзамини худро, ватани худро обод ва ҳифз мекунанд:

Шикор хамбид Гурғулисултон,
 Чил чашма диду оби равон,
 Тарҳи иморат ҳама вайрон,
 Гурғулӣ ба дилуш кард армон,
 «Бино монӣ, мешава ҷои хубон»
 Фикроша кард ба оҳу фиғон.
 Меҳнат кард, иморат сохт чил газ дар осмон.
 Чил тахт шинонд, дар ҷои фасон,
 Ном монд ба он ҷо «Чамбули Хайбар»

Замину замон шид гул-гулафшон,

Хамбид пеши Аҳмадхон:

Бино мондам, - гуфт, - «Чамбули мастон» [59, 128].

Душмани ягона ва хунхори мардуми Чамбули мастон золимон ва шоҳони бегона мебошанд, ки ба минтақаҳои ин сарзамин ҳучум мекарданд, зулму ҷабр карда боғоту ғаллазорҳоро харобу валангор мекарданд. Сокинони Чамбули мастон маҷбур буданд, ки ба муқобили онҳо бичанганд. Диёри худро ғимоя намоянд. Дар ин муборизаҳо қаҳрамонҳои ҳамоса далерию шучоат доштанд ва халқу ватани худро зери ғимояи худ гирифтанд.

Гурғулӣ аз ҳамин гуна паҳлавони ҷасур, далер ва нотарсе аст, ки дар ғимояи ватан заҳмат кашидааст. Ӯ ба муқобилизолимону шоҳони бегона мечангад. Аз шунидани номи Гурғулӣ душман меларзад ва дар заду хурд аслаш ба ӯ кӯмак мерасонад.

Гурғулӣ ҳамчун паҳлавон ва ҳомии халқу ватан дар байни-мардуми Чамбули мастон машҳур аст ва ҳамчун қаҳрамони ватандӯсти ин кишвар аст. Гурғулӣ ғимоятгари ватанаш аст, ки барои ватан Нуралию Шералиро тарбия мекунад, ба онҳо далерию ҷасурӣ меомӯзонад. Гурғулӣ устод ва падари ин паҳлавонон ва қаҳрамонони мардумӣ аст.

Ҳарчанд, ки Гурғулӣ лашкару қувваи тавоно дошт «бо фитрату бо ақли мунаввар» бегонагону аҷнабиёнро ба сулҳу гуфтугӯ даъват мекард, ин амали номӣ дар дostonҳои қаҳрамонии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аст. Гурғулӣ соҳиби ақлу хирад аст, ӯ ҷангро бад мебинад. Чун бо душман рӯ ба рӯ мешавад, мекушад, ки ӯро ба сулҳ даъват намояд. Гурғулӣ бе хунрезии ба лонаи душман меравад ва бо ақлу заковат онро таслим созад ва сулҳу амонӣ бунед кунад. Чунон, ки борҳо ҳамин тавр шуд, аммо замона, ки хунрез буд, масъала на ҳамеша ба коми ин паҳлавон адолатҷӯ меанҷомид.

Гурғулӣ барои ғимояи ватан ба муқобили аҷнабиён мечангид ва намехост ба золимону шоҳони бегона тобеъ бошад. Ӯ қаҳрамон

ва пахлавоне аст, ки ба ҳар кор шитоб намекард, саросема намешуд. Аввал хуб фикр мекард ва баъд ба иҷрои он шурӯъ менамуд ва маҳз аз хислаташ мардум ӯро дӯст медошт. Аваз ҷавони далеру нотарс барои ҳимояи ватан аз ғоратгарони аҷнабӣ ки ба талаю торочи мардум даст мезаданд, даштҳою боғҳои сабзу хуррамро вайрон мекарданд ва мардумро мекуштанд, ӯ ба муқобили онҳо далерию шуҷоат нишон медод.

Хамбид Авазу қири бепар,
 Турҳора кардан дангал.
 Алмос кашиду ханҷар,
 Аз турҳо кард гузар.
 Хӯй додан пайкона аз камон,
 Ҷаҳид чанг гаҳ ба осмон,
 Тоziён кашид аз чапдар,
 Ҷаҳид монанди кафтар,
 Аз чил чоҳ кард гузар,
 Гашта найза монд дар дарёи Кишвар [59, 52].

Дар дostonҳои халқии хамосаи «Гурғулӣ» самти романтикӣ пурзӯр аст. Халқ ҳаётро тавре тасвир мекунад, ки онро чунин дидан меҳаҳад, яъне, қаҳрамонона, пур аз корномаҳо, бо хушбахтӣ ва шодию хурсандӣ. Ӯ қаҳрамонҳои дӯстдоштаашро бо хислатҳои аҷиб доро месозад, нақро бо тахайюлоте, ки аз кӯшишҳои халқ дар азхудкунии қувваҳои табиат ва раҳой аз зулм гувоҳӣ медиҳад, пурра мекунад. Ҳар қадаре, ки дар ҳаёти воқеӣ ин камтар муяссар гардад, халқ ҳамон қадар дар тахайюлоти худ чунин манзараҳоро баръалотар тасвир мекард. Ин орзу, ҳарчанд ки афсонавӣ ва ҳаёлпарастона бошад ҳам, вале на орзуи ғуломона дар бораи охират ё рафтани аз ин олам ба олами дигар, балки орзуи ба пеш ҳаракаткунанда мебошад. Халқ солимона ва ғаёлона орзу мекунад. Ин солимӣ, ҳаётӣ будани орзу, сарфи назар аз афсонавӣ ва тахайюлоти он, реалистӣ (то

табиияти пурра мерасад)-и амиқ, ки бо хаёл ҳамбаста мегардад, баръалотар намоён мешавад.

Аксари «қолабҳо»-и тарбиявии дostonҳои халқии ҳамоса реалистӣ мебошанд. Ин, хусусан ба тасвири қаландар, ки муболиғанок бошад ҳам, тамоми ҷузъиётҳои зинкунии асп, тайёри ба юриш ва ғайраро равшан нишон додааст, мансуб мебошад. Ҳамзамон, «қолабҳо»-и тарбиявии набард, муҳориба, мурочиат ба асп барои кӯмак ва баъзе дигарон беҳад шартланд.

Ҳамин тариқ, афкори педагогикаи халқӣ дар ҳамосаи «Гурғулӣ» шоистаи диққати махсус аст, вале барои давраи дертари асрҳои миёна аллакай намунаҳои на танҳо унсурҳои тарбиявии назми хаттӣ, балки ҳуди асарҳои назми халқӣ (хусусан фолклори пешазинқилобии тоҷик дар охири асри XIX – ибтидои асри XX) мавҷуданд. Чунин аст, ҳамосаи тоҷикӣ дар бораи мамлакати Чамбул ва паҳлавонони он. Образи Гурғулӣ ва Аваз, ки дар охири асри XVIII – ибтидои асри XIX ташаккул ёфтааст, дар аксари ғазалу рубоиҳои халқӣ, афсонаву масалҳои халқӣ нақши худро ёфтаанд.

Аз ду ғоя дар боло қайдшуда (хаёлпарастии иҷтимоии деҳқонӣ ва ғояи «шоҳи одил») дар ҳамосаи «Гурғулӣ», ғояи аввал мавқеи асосиро ишғол менамояд ва он дар образи мамлакати мӯъҷизаноки деҳқонии адолат ва файзу баракат, серию пурӣ - Чамбули Мастон таҷассум ёфтааст.

Ҳамосаи «Гурғулӣ» асари классикии педагогикаи халқӣ аст, зеро дар он анъанаҳои пешқадами халқӣ чун воситаи пурзӯр ва таъсирноки тарбияи насли наврас тасвир ёфтааст. Азхудкунии анъанаҳои тарбияи халқӣ хусусияти ҷаҳонбиниро доро буда, табъ, муқаррароти ахлоқӣ ва эътимоднокии шахсиятро ташаккул медиҳад. Таҳлили ҳамоса нишон дод, ки анъанаҳои тарбия аз насл ба насл пеш аз ҳама ба воситаи эҷодиёти шифоҳии халқ таъсири педагогӣ дорад. Эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик дар асоси чунин гуфтаҳо мавқеъ дорад: 1) пандҳое, ки насиҳати амиқ даркшавандаанд, вале на иҷбориро дар

бар мегиранд; 2) мақолу зарбулмасалҳое, ки тамоми паҳлӯҳои таҷрибаи ҳаёти халқро инъикос менамоянд, қобилияти муқоисакунӣ, ёфтани ҷавобҳо ва баровардани хулосаҳоро тарбия мекунанд; 3) чистонҳое, ки вазифаи асосии онҳо рушди тафаккур ва хотир, самтнокии эстетикӣ мебошад; 4) таманноӣ некӯаҳволӣ, ки хоссагиҳои ибратомӯзу ахлоқӣ ва нерӯи ахлоқӣ барои муваффақиятҳо доранд; 5) эҷодиёти суруди халқӣ, ки ба оммагардонӣ ва пурзӯрсозии таъсири тарбиявии муқаррароти педагогикаи халқ, принсипҳои этикаи ҷамъиятӣ мусоидат менамояд; б) рақсе, ки таълими он ба рушди бобарортари ҷисмонӣ ва эстетикӣ кӯмак мерасонад; 7) идҳое, ки касро бо маданият, анъанаҳо, забон шинос мекунанд. Бо тақия ба маводи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, ба сатҳи нави дарки ҳамосаи «Гуруғлӣ», ки таъсири педагогии ҳар яке аз шаклҳои эҷодиёти шифоҳии халқро ба худ мегирад, расидан мумкин аст. Забони «Гуруғлӣ», ки тули солҳо гум нашудаасту таҳриф наёфтааст, манбаи зиндаи эҳёи забони адабии тоҷик бо обурангӣ ва хушоҳангии халқии он мебошад.

Дар хусуси самти педагогикаи халқии ҳамоса гуфтан ҷоиз аст, ки дар мазмуни он фалсафаи халқӣ дар бораи табиати инсон, мавқеи ӯ дар олами атроф, вижагиҳои этнопсихологии идрок ва услуби тафаккури халқ ба ҳисоб гирифта шудаанд. Ҳамосаи халқии «Гуруғлӣ» ба ҳалли масъалаи якҷоясозии муносиби арзишҳои умумибашарӣ ва халқӣ, фалсафаи халқӣ, педагогикаи халқӣ, тиббу мусиқии халқӣ дар рушди шахсият равона аст ва ба бартарафсозии бешахсиятиву этникӣ мусоидат менамояд. Бинобар ин, омӯзиши ин достони халқии қаҳрамонӣ чун манбаи ғояҳои педагогикаи халқӣ қобили қабул аст.

2.2. Шаклҳои мардумии тарбияи ахлоқӣ дар симои қаҳрамонони ҳамосаи «Гуруғлӣ»

Таҳлили ҳамосаи «Гуруғлӣ» чун достони халқии тоҷикӣ – мундариҷаи ғоявӣ, образнокии шеърӣ, дарки бадеии анъанаҳои мардумии тарбиявӣ дорад. Чунин тавсифнома ҳам вижагиҳои жанрии

хамосаи «Гурғулӣ» ва ҳам зинаҳои таърихии бо онҳо алоқамандро, ки чараёни ташаккул ва рушди эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷикро инъикос менамоянд, дар бар мегирад.

Хамосаи халқии қаҳрамони «Гурғулӣ» аз тарафи халқ ва барои халқ эҷод гардидааст. Офарандагон ва иҷрокунандагони он – одамони оддӣ аз халқ, ки аз рӯи баромади иҷтимоӣ, таҷрибаи ҷамъиятӣ, ҷаҳонбинӣ бо халқ алоқаманд буданд. Ҳамзамон халқ он шунавандаест, ки барои ӯ, пеш аз ҳама, суруди халқӣ эҷод ва иҷро карда мешавад.

Достонҳои халқии хамоса шакли анъанавии зиндаи шифоҳии наслҳои сершумор интиқол ёфтааст ва ин асари эҷодиёти шифоҳии халқ, суруди халқӣ муаллифи худ – сарояндаи мардумро дорад. Ин сароянда, одатан шахси нимқасб аз халқ буда, истеъдод дорад. Аммо ин истеъдод ҳамеша ба анъанавии қадиму устувори коллективӣ таъяс мекунад. Хамосаи қаҳрамони «Гурғулӣ» ҳамчун машҳуртарин ва ҷаззобтарин асари тарбиявӣ-бадеист, ки дар замонҳои қадим, дар давраи муборизаи шадиди некӣ ба зиштӣ барои ташкили оила ва мустаҳкамӣ барқарор кардани ватан эҷод гардидааст. Инчунин қорнамоиҳои фарзандони беҳтарини халқро барои зиндагии озод ва ҳимояи ватан инъикос кардааст. Хамоса қаҳрамони аҳли меҳнатро эҷод карда дар он муроду мақсади халқ ва орзуву умеди худро ифода намудааст [3, 12]. Қаҳрамониҳои Гурғулӣ характери стихиявӣ дорад, аммо барои бедории фикрӣ ва адолати иҷтимоӣ муҳим аст.

Дар хамоса васфи қаҳрамонӣ – ба дараҷаи олии тасвир ёфтааст. Қаҳрамонӣ ва қорнамоҳои бе мислу монанд дар қору кирдори қаҳрамонҳо-пахлавонҳои хамоса мушоҳида мегардад. Зимни васфи қаҳрамониҳо, мавзӯҳои ҷавонмардӣ, халқпарварӣ, меҳнатдӯстӣ ва неки тарғиб карда мешавад.

Саховатмандӣ, некӣ қардан, омӯхтани илму ҳунар аз ҳислатҳои беҳтарини қаҳрамонҳои хамоса аст. Дар хамоса барои қушодани руҳия ва характери қаҳрамонҳо санъати диалог моҳира истифода

мегардад. Ин ҳолат, махсусан дар вақти рӯ ба рӯ шудани ду образ намудор мегардад. Паҳлавонҳо сифатҳои худро таъриф карда, тарафи муқобилро пас мезананд:

Аҳмад гун кард хурду калон,
«Чангӣ» шуд қатии Гурғулихон.
«Бар падарат лаънат» - гуфт, ей ғулом,
Нонталабӣ бачаш нотавон [59, 98].

Дар ин хамосаи халқӣ чанбаи анъанавии тарбияи мардумии ба инфиродӣ бартарӣ дорад. Хамосаи халқӣ ҷаҳонбинии коллективи мардумро дар шаклҳои бадеӣ-тарбиявӣ ва анъанавӣ, ки ба дарки халқ дастрас аст, ифода мекунад.

Хамосаи халқӣ ривоят, нақлест дар бораи анъанаҳои мардумии тарбия дар замонҳои қадим, ки дар доираи идеалисозии қаҳрамонӣ эҷод гардидааст. Хусусияти ин идеалисозиро ҷаҳонбинии коллективона муайян мекунад. Қаҳрамонӣ дар хамоса бо ҳуди халқ алоқаи зич дорад. Қаҳрамонони хамоса намояндагони одии халқи худ буда, меъёри талаботҳои идеалии коллективро ба аъзои худ таҷассум месозанд. Шахсият бо коллектив алоқаи зич дорад, зеро ин шахсият маҳз дар коллектив рушд меёбад. Хамосаи халқӣ дар бораи корномаҳо, ки аз одамон, қаҳрамонони наҷиби гузашта содир мегарданд, нақл мекунад, аммо умуман корномаҳои қаҳрамон барои ҳар як узви коллектив меъёри идеалӣ мебошанд, ҳуди қаҳрамон бошад образи типии тарбиявианд. Паҳлавон, духтари зебо, душмани халқ ё ҳарифи қаҳрамон, дӯст ва ёвари ӯ, ҳокими хамоса, ки ба ӯ хизмат мекунад. Ҳар кас дар ҷойи худ таҷассумсозии образии меъёри типии тарбиявӣ, ки дар шуури халқ ба вучуд омадааст.

Бинобар ин, дар ин хамосаи халқӣ идеал бо ҳақиқат алоқаи ногусатанӣ дорад. Идеалҳои халқӣ дар хамосаи қаҳрамонӣ берун аз таҷассуму амалигардонии мушаххас, образии онҳо вучуд надоранд. Идеалогияи хамоса дар образи нақшаҳои анъанавӣ ошкор мегардад.

Ин хамосаи қаҳрамонӣ меъёри инсониро дар образи паҳлавони идеалӣ, ки бо шучоату мардонагӣ ва қувваи азими ҷисмонӣ халқу ватанро муҳофизат мекунад, мебинад. Қаҳрамон дар набард ба душмане, ки аз ҷиҳати ҷисмонӣ пурқувват аст, инчунин ба қӯшуни калони истилогарони қабилаҳои дигар ё бар ҳарифони афсонавӣ – деу аждарҳо, чодугарони маккор ғалаба мекунанд. Онҳо барои ба даст овардани духтари соҳибҷамол дар мусобиқоти ниҳой бар ҳарифони худ ғолиб меоянд, ё онҳо баъд аз як қатор корномаҳои паҳлавонӣ дар сафари пурмашаққат аз кишвари дури душман бармегарданд. Романтикаи ишқии хамосаи халқии қадимтарин дар эҷодиёти халқӣ нақши қаҳрамониро, ки ба хамосаи қадимаи паҳлавонӣ хос аст, ҳамеша нигоҳ медорад. Муборизаи байни некию бадӣ – ғояи пешбарандаи хамоса аст, ки решаи қадимӣ дошта, ба асотирҳо рафта мерасад. Олами рӯҳи нек – Гурғулӣ, бо рӯҳи бад – Хунхорподшоҳ зид меистад. Байни ин ҳарду ҳамеша мубориза меравад. Аз ин рӯ, хамосаи «Гурғулӣ» ғояҳои тараққипарваронаи замонашро дар бар гирифтааст, мисли ватанпарварӣ, тарғиби шоҳи одил, муборизаи адолату хирад ба муқобили бадӣ, қаҳрамонӣ ва мардонагӣ, инсонпарварӣ ва панду ахлоқ.

Ин корномаҳои таърихӣ ё афсонавӣ-фантастикӣ мундариҷаи асосии қаҳрамонияти дostonҳои халқии хамоса ва образи қаҳрамони халқиро, ки дар он мавқеи марказиро ишғол мекунад, муайян менамоянд.

Сифатҳои идеалии ҷангии қаҳрамони хамосаи халқӣ дар он образҳову муқоисаҳое, ки аз онҳо ровӣ зимни тавсифот ва баҳодихӣ ба қаҳрамон истифода мебарад, бараъло баромад мекунанд. Мардонагӣ, часорат, қувваи ҷисмонии паҳлавони идеалӣ дар як қатор муқоисот бо ҳайвоноти даранда, ки дар тасаввуроти мардум дараҷаи баланди ин сифатҳои ҷангиро доранд, инъикос ёфтаанд.

Образи паҳлавони идеалӣ дар набарди Аваз ва Райҳонподшоҳ пурратар ошкор мегардад. Дар аввал ин эпизод вохурии Аваз бо

Райҳон, чанчоли паҳлавонон, ки яке ба дигаре барангехта мекард, худи набарди паҳлавононро дар бар мегирад. Дар ин набард гуфта мешавад, ки чӣ тавр Аваз ба ин душмани ватанаш ғалаба мекунад:

Райҳон Аваза дид шид хандон,
 Гапои ноҷо гуфт ба Авазхон.
 Райҳон гуфт: «Авази қинчоқӣ,
 Дар болои аспӣ тупчоқӣ,
 Ту зебаки кучуқӣ!»...
 Дар гапои Райҳонподшоҳ,
 Аваз хандид қоҳу қоҳ,
 Аваз гуфт: «Э Райҳон,
 Номи ма Авази Туғён.
 Найзам гузаштай санги кон,
 Дорум насиҳати калон,
 Сад мушт ба худ мегирум дар майдон,
 Як мушт мезанумут, эй Райҳон,
 Мешавӣ ту ба замин яксон» [59, 16-17].

Қисми охири ситоиши ин набард аллакай унсурхоеро дар бар мегирад, ки идеали нозуктари зебоии хамосаи романтикиро, ки дар ниҳоят адабиёти классикии Шарқ талқин кардааст, инъикос менамоянд: «Зебоии ту мисли моҳ дар осмон аст, абруёни туро ба камони хам монанд мекунам». Дар Нуралӣ ин аломати нав баръалотар намоён аст: зебой ва латифии қаҳрамони ҷавон мувофиқи табъи нозуки ҷомеаи феодалӣ, ки зери таъсири романи тоҷик ва адабиёти классикӣ тарбия гирифтааст, таъкид мегардад. Сифати қаҳрамони Нуралӣ чунин аст:

Гули ҳамешабахор Нуралихон,
 Ту кӯдаки дӯсдоштаи дилу ҷон.
 Аз ту мепурсам уштурбачаи ҷон,
 Дар Чамбул бачаи кадом хонадон [59, 20].

Нуралӣ бо ҳамон вожаҳо ҷавоб медихад:

Ман гули наврустаи боғи ҷаҳон,
 Дар дили падару модар ҳамчу ҷон.
 Писари Авазхон дар Чамбулистон,
 Зинсаворум болои ами талон [59, 22].

Ин формулаи тасвири диалогӣ – ба таври саволу ҷавоб – дар тамоми эпизодҳои хамосаи «Гурғулӣ» ба таври васеъ паҳн шудааст.

Сифатҳои ҷангии паҳлавон дар ҷанг бо душманон бештар зоҳир мегарданд. Дар тамоми хамосаҳо, ҳам худи қаҳрамонӣ ва ҳам романӣ эпизодҳои ҷангӣ мавқеи калон доранд. Фарқият танҳо дар он аст, ки дар хамосаи паҳлавонӣ ва нақли ҷангӣ онҳо сюжети асосии мундариҷаи хамоса (масалан, хамосаҳои «Райҳонараб» ва ғайра)-ро муайян месозанд.

Паҳлавон дар набардҳо ё муҳорибаҳои оммавӣ бо душманон вомехурад. Барои он ки қаҳрамон дар набард андозаи шучоату қувваи худро нишон дода тавонад, зарур аст, ки ҳарфи *ӯ* аз ҷиҳати ҷисмонӣ бартарӣ дошта, дев ё девпайкар бошад. Масалан, Авазро бо мурча ва аспӣ *ӯ*ро ба малах баробар мекунанд. Девпайкаро ро шоҳи мамлакатаи дигар бо қушуни калон барои истилои мамлакатаи Гурғулӣ – Чамбулро ғорат намудан, равона месозад. Аваз аз таҳдидҳои девпайкар натарсида, бо *ӯ* ба ҷанг мебарояд. «Ин, эҳтимол, душмани ашадист, - мегӯяд *ӯ*. - Агар ман садди роҳи *ӯ* нашоам, *ӯ* ба Чамбул омада, ҳаёти осоиштаи мардумро халалдор месозад, бесарусомонӣ дар мамлакат ба вучуд меояд, бо кӯмаки Худо номи худро гуфта, ин балоро ба мамлакат роҳ намедиҳам».

Чунин навъи корномаҳо – бо шамшер ду ним кардани душман, баъзан якҷоя бо асп – дар хамосаҳои халқӣ машхуранд, аз ҷумла онҳо дар анъанави хамосаҳои халқии асримиёнагии франсуз ва немис маъмуланд ва бо хусусияти муҳолиғавии худ, аллақай дар асрҳои миёна борҳо мавриди тавачҷӯҳ гардидаанд.

Бо як қатор набардҳо дар хамосаи «Гурғулӣ», масалан, ҷанги байни Гурғулӣ ва *ӯ*рдуи ғоратгари Хунхорподшоҳ оғоз мегардад.

Азбаски Аваз дар чанг ҳозир набуд, лашкарро Шералӣ ба пеш мебурд. Ӯ бо Хунхорподшоҳ ба чанг даромада, бо гурзи вазнини худ ба ӯ зарба мезанад. Чунин набардҳо, ки қабл аз чанги оммавӣ рӯй медоданд, падидаи ҳаёти буда, бо оинҳои қадимаи чангӣ муқаддас гардонида шудааст. Оини дигаре, ки дар хамосаи «Гурғулӣ» маҳфуз мондааст, ки тибқи он зарбаи аввалро навпахлавон мезанад. Дар хамосаи халқии паҳлавононаи тоҷик ин оинро паҳлавони ҷавон Шералӣ дар набард бо таъқибкунандагони худ ба ҷой меорад.

Ҳамин тариқ, ғояи пешбарандаи тарбиявӣ дар хамосаи «Гурғулӣ» муборизаи байни некию бадӣ аст. Ин ғоя решаи қадимӣ дошта, ба асотирҳои тоҷикӣ омада расидааст. Дар хамоса зикр мешавад, ки дар олами рӯҳи нек Гурғулӣ подшоҳӣ мекунад. Тамоми осмон, рушноӣ, одамҳо ва ҳайвонот ба ӯ итоат мекунанд. Ба рӯҳи бад – Хунхорподшоҳ зид меистад. Байни ин ду гурӯҳ ҳамеша мубориза меравад, аммо Хунхорподшоҳро кушта наметавонанд. Дар хамоса зимни истифодаи образҳо, мавзӯҳои ҷавонмардӣ, халқпарварӣ ва некӣ тарғиб карда мешавад. Беҳтарин хислат дар хамоса саховатмандии қаҳрамонҳо аст.

Ватанпарварӣ – ғояи муҳими хамосаи «Гурғулӣ» аст. Чабули мастон мардумро ба ҳимояи ватан даъват мекунад, ки муттаҳид шаванд. Дар хамоса хоки ватан ҳамчун сарчашмаи қувва ҷанговарон, ватандустон-мардумони он ҳамчун ёрдамчӣ ва дустони содиқ тасвир ёфтааст.

Қабл аз набард гуфтугӯи байни қаҳрамон ва душмане, ки дар роҳ бо ӯ вохурдааст, рӯй медиҳад. Пеш аз чанг ҳарифон мекӯшанд, ки якдигарро тарсонанду бо ифодаҳои муболиғавӣ сифатҳои чангии худро таъриф кунанду душманро паст зананд ва мавриди ҳаҷву истехзо қарор диҳанд. Чунин худситоӣ дар оғози набарди паҳлавонон бо мақсади тарсонидани ҳариф, - инчунин, бешубҳа, падидаи ҳаёти буда, дар адабиёти халқҳои ҷаҳон, ба таври васеъ инъикос меёбад.

Анъанаи худситоӣ дар хамоса хаёлнигорӣ низ якҷоя бо худшиносии қаҳрамонон, ки онро ба вучуд меоранд, нигоҳ дошта мешавад. Масалан, зимни набарди байни Аваз бо Харчангподшоҳ шакли худситоии беандоза зиёд, ки баъзан ба муболиға наздик мегардад, тасвир меёбад, ки он ба ҳар ҳол идеали халқии қувваи паҳлавонон ва шуҷоати онҳоро дар муҳориба бо душмани хавфнок инъикос менамояд.

Агар дар набард бо душман паҳлавон бо мақсади тарсонидани хариф бо ному корномаҳои пуршарафаш номи худро гӯяд, пас дар ҳолатҳои дигар ӯ, баръакс, номашро пинҳон карда, ба саволи душман дар бораи қавму қабилааш ҷавоб медиҳад: «Ман танҳо бародари хурдӣ (ё рафиқи ҷангӣ, ё шогирд)-и фалон паҳлавонам. Пеш аз набард бо ӯ, ту бояд бар ман ғолиб оӣ». Ин далел дар афсона низ воҷӯрад. Он, эҳтимол, дар ибтидо бо манъ бо номҳо, бо тасаввуроти васеъ паҳншудаи халқӣ дар хусуси он ки номи шахсро доништа, душман бо роҳи ҷодугарӣ метавонад ба худ ӯ зарар расонад.

Шуҷоати қаҳрамоние, ки онро паҳлавон нишон медиҳад, чунин аст: вақте ки яроқ ба даст гирифта, ба муқобили лашкари душман мечангад, вале ба озмоиши вазнин дучор мегардад ё вақте ки асиру беяроқ ба дасти душманон меафтад, дар ин маврид ӯ қатро интиҳоб мекунад ва аз ватан рӯ намегардонад. Хамосаи халқии «Гурғулӣ» қаҳрамонони худро якҷанд маротиба мавриди чунин санҷишҳо қарор медиҳад.

Рӯҳияи қаҳрамонии хамосаи халқии тоҷикӣ бо мавзӯи муҳаббат ба ватан алоқаи зич дорад. Хотираҳо дар бораи ватан, дар бораи хешовандон, ёди хонаи худ, оилаи худ қисмҳои хамосаи халқиро фаро мегирад. Ин далел дар асарҳои баъдинаи халқӣ ба таври васеъ паҳн мегардад.

Маҳз аз ин нуқтаи назар хамосаи «Гурғулӣ» як навъ энциклопедияи зиндагии мардуми Чамбули мастон аст, ки дар он муносибатҳо, рафторҳо ва муоширати ибратомези қаҳрамонҳои он

гуфта шудааст. Ин хамосаи мардумӣ чун эҷодиёти шифоҳи, инчунин бо лаҳҷаҳои гуворо ва сурудҳои халқии озодаандешӣ, муборизаи зидди зулмарӣ буда, ҳамчун ёдгории таърихӣ-ахлоқӣ, то ҳол аҳамияти тарбиявӣ дорад. Хамосаи «Гурғулӣ» мероси педагогии мардуми тоҷик аст, ки якҷо эҷод кардани нақшу ривоятҳои шифоҳии мардумӣ ва пандномаҳо андарзномаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ шаҳодат медиҳад. Хамоса муҳаббати мардум ба ватан, эҳтироми анъанаҳои миллӣ аст, ки софдилона ва муқаддасона эҷод гардидааст, зеро таърихи халқи тоҷик, афғори педагогии он дар чунин ташаббуси бадеӣ арзёбӣ гардидааст.

Дар аксар маврид қаҳрамонҳои хамоса дар диёри бегона (ғарибӣ) ба духтари зебои афсонавие хонадор шуда, дар мамлакати падарарӯси худ мемонад. Пас аз чанд вақт мамлакати худро дар хоб мебинад, дур аз ватан азоб мекашад ва, ниҳоят, барои ба ватан баргаштан иҷозат меҷӯрад. Завҷаи ҷавони ӯ, бошад, одатан аз қафои ӯ меравад. «Ман падару модар, хоҳару бародар, мамлакат ва халқи худро ёд надорам, - мегӯяд ӯ дар чунин ҳолат: халқи ман – ҳаёти ман, халқ – ҷони ман, шод бош!» [26, 45]. Ин тасвири бадеии ватандӯстӣ дар «Гурғулӣ» бештар дида мешавад. Онҳо ба ватани худ ба Чамбули Мастон бармегарданд.

Дар хамосаи «Гурғулӣ» Чамбул ватани идеалист. Кишвари Чамбули мастон бо як навъ ҳаёлпарастии иҷтимоӣ офарида шудааст; орзуи ватандӯстонаро дар бораи ватани зебо, бузург ва пуршарафро дорад. Ин таҳаюли халқӣ, ки дар образи идеалии қаҳрамон, сардори қабила ва ҳомии ватан инъикос ёфтааст. Дар аксари мавридҳо ба қаҳрамонҳо таваллуди мӯъҷизанокеро, ки дар ҳолатҳои фавқулода рӯй медиҳанд ва барои роҳи ҳаёти ояндаи ӯ аҳамиятнок аст, нисбат дода мешавад, ки ин таваллуд мотивҳои қадимтарини мӯъҷизанок хамосаи халқӣ ва афсонаро ба ҳамдигар муттаҳид месозанд ва аз тасаввуроти халқии дар ҳама ҷо паҳншуда, ки дар давраҳои аввали рушди ҷомеаи инсон ташаккул ёфтаанд, ибтидо мегиранд. Чунончӣ,

шаклҳои гуногуни нақши қаҳрамонҳои хамосаи ба давраи модаршоҳӣ алоқаманд аст. Қаҳрамон падар надорад ва аз духтар (модар) хамчун мӯъчиза ба воситаи равшани офтоб мисли (Даной дар асоири антиқӣ) ё бо об (Давид Сасунский), («Калевала»), аз хурдани гизои мӯъчизанок, масалан, себ (дар аксари афсонаҳо), аз бӯи гул ва хоказо ба дунё меояд. Чунин навъи тасаввурот чун эътимод, ки дар он замон умумӣ буд, дар ин хамосаи халқӣ шоирона идеалисозӣ карда шудааст, ки қаҳрамони асосиро бо рӯҳияи ғайриоддӣ, ҳодисаи мӯъчизаноки аз тартиби муқаррарӣ берунбаромада ихота мекунад, тасвир карда шудаанд. Дар ин хусус Г.Н. Волков қайд кардааст: «эътимоди умумии дар давраи модаршоҳӣ рушдёфта ба «обистани бикрӣ» нисбати таваллуди қаҳрамон баъдтар мутобиқ мегардад. Ӯ ба таври ғавқулода таваллуд шудааст, муқоиса бо падар ӯро паст мезанад» [47, 451]. Маҳз дар ин давра типӣ нави дostonҳо дар бораи таваллуди қаҳрамон офарида шудааст, ки дар онҳо унсури архаистӣ, афсонавӣ ва ба маънои асли мӯъчизанок бо ҳолатҳои истисноии хусусияти нодир ё ғавқулодадошта, ки бо вохурии ошиқонаи волидайн ё тавлиди ӯ ҳамроҳ мегардад, иваз карда мешавад. Масалан, барои паҳлавони асримиёнагии Аврупои Ғарбӣ навъи Роланд ё Сид тавлиди афсонавӣ аз бод ё об натавонҳо ғайривоқеъ ҳисоб меёфт, балки обрӯи онҳоро баланд мекард. Партави ғавқулодагиро, ки аллакай аз рӯзи таваллуд қаҳрамонро ихота мекунад, нигоҳ дошта, хамосаи халқии франсузӣ шакли дигари матлаи шарҳиҳои эпикӣ ӯро меофарад. Қаҳрамон «дар ғаму андӯх» таваллуд мешавад ва (романи франсузӣ номи Тристанро чунин шарҳ медиҳад: аз калимаи «trieste» - андӯхгин), яъне падари қаҳрамони асосии роман дар давраи низоъҳои феодалӣ ва ё зӯрозмоӣ ба таври фочианок ҳалок мегардад. Модар, ки дар шикамаш кӯдак дошт, гурехта дар бешазор пинҳон мешавад ва ё ихтиёри худ он чоеро, ки азоби бисёр кашидааст, тарк мекунад. Ҳамин тариқ, бо вариантҳои гуногун дар романҳои паҳлавонии франсуз бо номи

«давраи бретонӣ» шарҳи ҳоли эпикии Тристан, Ланселот, Персевал оғоз меёбад. Аммо дар шарҳи ҳоли ривоятии «Гурғулӣ» фоҷиае, ки пеш аз таваллуди қаҳрамон рӯй медиҳад, шакли дигареро дорад, ки он низ ба ин давра хос аст:

Оқсақол мондаст ба Ҳилолҷон,
 «Медиҳӣ ин ағо ё мекунӣ ғазо».
 Сар бардошт халқи туркманон,
 Ҳастем мо халқи нотавон,
 Ба чӣ чанг мекунем мо ба Райҳон,
 Дузидид ақли Аҳмадхон.
 Гурехт Ҳилол ба чули калон,
 Ҳилол гашт кард чулу биёбон.
 Аз гушнагӣ не хангаш монд, не дармон
 Ба ҳақ супурд дод ӯ чон,
 Мурдара ёфт уштурбон [59, 361].

Падари қаҳрамон қурбонии худсарии золимон мегардад. Ривоят бо факти аслии шарҳиҳолӣ метавонист асос ёбад; ба ҳар ҳол он ба зулми феодалии Шарқ хос аст. Ин ҳодисаи фоҷиавӣ тақдири Гурғулиро чун интиқомгирандаи ояндаи мардумӣ муайян менамояд. Гурғулии ҷавон метавонад аз золим қасоси падарашро гирад. Тибқи кавоиди ҳамоса ин ҳодисаро ба лаҳзаи тавлиди қаҳрамон гузаронида, бо ин ба ҳаёт чашм кушодани ӯро бо партави азобкашии фоҷиавӣ ва унсури мӯъҷизанок (тавлидӣби қаҳрамон дар гур аз модари мурда) ихота мекунанд.

Дар ҳамоса, итоат ба падару модар, калонсолон яке аз амрҳои муҳими тарбиявӣ аст. Падару модар дар ҳамоса чун ҳуқумрони хонаи хеш (Чамбули мастон) буданд, яъне падар подшоҳ ва модар маликаи хона (Чамбули мастон) буд. Аз ин ҷиҳат, кӯдакон маҷбур дар итоати малик ва малика буданд. Итоати кӯдак ба падару модар дар хона (Чамбули мастон) кӯдакро водор ба итоат ва лаёқати ин мақомот мекард. Ба ин тартиб, кӯдак дар ҳолати воқеии ватан

тарбия мегирифт. Яке аз баракате, ки дар хона (Чамбули мастон) вуҷуд дошт, муҳолифат ба душман буд. Сулҳ нерӯи бахшиш дар ин хона (Чамбули мастон) буд.

Тарбияи кӯдак дар ин хонавода (Чамбули мастон) далолати он аст, ки тарбия ҳусни ахлоқ ва рафтор ва муҳаббат ба ватанро дорад.

Оид ба паҳлӯҳои ҳаёти иҷтимоии Чамбули Мастон чунин қайд кардан зарур аст: Барои тамоюлҳои демократии хамосаи халқӣ хос он аст, ки подшоҳ хатман одил тасвир гардида, хешовандони ӯ – қурбонии зулм мебошанд. Қаҳрамони ояндаи халқӣ дар натиҷаи офатҳои, ки ба сари оила омадааст, дар шароити ғайриодии камбағалӣ, дар байни одамони оддӣ, ки ҳаёти ӯро муҳофизат кардаанд, ба воя мерасад: масалан, Гурғулиро наҷотдиҳандааш Аҳмадхон тарбия мекунад.

Нақши дӯстии қаҳрамонон, рафоқати ҷангӣ, дар ин хамосаи халқии ҷаҳонӣ ба таври васеъ пешниҳод гаштааст. Дар ин шакли анъанавӣ дар ин дostonҳои халқии тоҷикӣ, танҳо Гурғули намуна буда метавонад. Дар хамосаи «Гурғули» Аваз бо паҳлавони аз кишвари бегона омадагӣ қувваозмоӣ мекунад ва дар натиҷа ӯ бо хариф ва душман дӯстӣ пайдо мекунад. Умуман, бародархондӣ дар хамоса нақши калонро намебозад. Эҳтимол дорад, ки худи оини бародархондӣ, ба андешаи Волков Г.Н. аз маросимҳои қадимаи қабулкунӣ ба авлод ибтидо мегирад, дар ҳаёт ба таври васеъ паҳн нашуда буд [46, 112]. Шакли рафоқати ҷангӣ, ки барои ин хамосаи халқӣ хос аст, алоқаи байни ду қаҳрамон аст, ки ба бародархондӣ аз рӯи хун ё шири модар (бародаршир) асос меёбад. Чунин қаҳрамонҳои ҷуфт, масалан, писархондҳои Гурғули Ҳасан ва Шодмон ё Нуралӣ ва Шералӣ, писарони Аваз мебошанд. Аз забони Гулоим, ки барои бародари гумшудааш навҳа мекард ва суруди муассире дар бораи дӯстии бародарона ва муҳаббати меҳрубононаро, ки бо он ҷавон бо 40 дарвешқаландар ба сайриолам мебарояд, гуфта мешавад: «Азизи ман, ҷони ман, бародаркалони ман, ту дар ҳамин ҷойӣ?», «Азизи

ман, гавҳараки чашми ман, ту дар ҳамин ҷойӣ?», «Азизи ман, бародаршири ман, ту дар ҳамин ҷойӣ?».

Дар доираи чунин муносибатҳо образи бародархонди Аваз – Ҳасан низ ҷолиби диққат аст. Ҳасан – писари бофандаест аз Исфохон. Гурғулӣ ўро дар овони кўдакиаш писархонд мекунад. Баъдан Ҳасан ба паҳлавони азимҷусса табдил меёбад ва худро «тағо»-и Аваз меномад.

Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» паҳлавонро падар, баъзан модар ё хоҳар бо дуои хайр ва маслиҳатҳои ҳакимона дода (насихатҳои судманд) ба сафар гусел мекунанд. Насихати анъанавӣ, ки дар вариантҳои гуногун қариб дар ҳамаи дostonҳои ҳамоса, вомехӯрад, ки маҷмӯи қоидаҳои ахлоқӣ буда, як навъ кодекси қаҳрамонӣ ва рафтори ҷамъиятиро дар бар мегирад. Падар ба писари паҳлавонаш дуои хайр дода, (Ҳасан) нигоҳдории шарафу номус ва шучоати ҷангиро меомӯзонад: «Дар майдони ҷанг асп бояд резачорпо (ҷорхез) давад писарам! Душманро ба ду қисм бурида парто, писарам!». Ё: «Якҷоя бо ашхоси ношоиста ба роҳ набаро, писарам!». Ҳамзамон, ба суханони паҳлавони пир, ки писарро пеш аз ба ҳаёт баромадан насихат мекунад, ровӣ идеали шахсии халқии шафқату некиро нисбати мардуми оддӣ ҳамроҳ менамояд: «Агар дар сафар мусофири беҳонаро бинӣ, ўро озор мадеҳ», «Афтидаро, писарам, поймол макун», «Ашки чашмони камбағалонро ҳеҷ гоҳ марезон», «Ба кибру гурур ҳеҷ гоҳ роҳ мадеҳ», «Мағӯ, нури чашмонам, зоти ман баланд аст», «Бо шахсони бад дўсти ҷонӣ машав», «Хубӣ кун, писарам, ба бадӣ роҳ мадеҳ». Чун формулаҳои ҳикмати халқ, ки дар афоризмҳои шеърӣ мустаҳакам гаштаанд, гуфторҳои алоҳида, ки ба зарбулмасалҳо шаклан наздиканд, такрор мешаванд. Масалан, насихати Гурғулӣ ба Аваз чунин аст: «Дар роҳ бо тарсу ҳамсафар нашав», «Шахси бадро ба зини асп наздикшавӣ намон», «Дар вақти қаҳру ғазаб ба сари асп назан» ва ғайра.

Ҳамин тариқ, муҳаббат ва ҳурмат ин итоат ва фармонбардориро таъкид мекунад ва ҷое, ки муҳаббат ва эҳтиром аст, ҷои

сулҳу саодат аст; модар барои писари хеш дуо мекунад, то писараш дорои фаросат бошад, камол ёбад, то шоистаи замонаш гардад. Одати неки хамосаи «Гурғулӣ» одоби нек аст, ки ҳусну маънавиётро меафзояд, худшиносӣ аст: «Касе, ки хайри худро мехоҳад, бояд хайри чамъро бихоҳад то худ низ аз ҷумлаи онҳо бошад» [98, 94] ва ин усул эҳтирому муҳаббат анҷом мегирад.

Нақши падару модар дар хамоса дар тарбияи ахлоқӣ муҳим аст, аз ин ҷиҳат, ки инсон ҳаёти худро бештар дар хона мегузаронад ва ҷисму ҷонаш дар он ҷо рушд меёбад ва шахсияташ дар он ҷо ташаккул меёбад. Маҳз падару модар пояҳои мустақили ахлоқиро дар кӯдак тарбия мекунад. Барои пойдории зеҳн ва фикр, қаҳрамониҳо барои ҳифзи ватан, ки падару модар, ки афроди огоҳ мебошанд, мақоми муҳими тарбиявӣ доранд.

Дар хамосаи «Гурғулӣ» мактаби тарбияи ахлоқӣ оила аст, падару модаре, ки бо яқдигар тафохум доранд, бо эҳтиром бо яқдигар робиташон самимона ва дустона аст. Маҳз меёрҳои ахлоқии падару модар сабаби рушди кӯдак ва ҷомеа аст. Ҷанбаҳои, ки кӯдакро бо саодат мерасонад, тарбияи арзишҳои миллӣ аст.

Мутобиқи хамоса ҳар кори нек, ки аз фарзандон оғоз гардад, падару модар дар савоби он баҳра мебаранд ва ин аст, ки тарбияи фарзандон муҳим аст ва баръакс агар падару модар дар тарбия дар ғафлат бошанд, дар ҳолу аҳволи падару модар костагӣ дар тарбия пайдо мешавад. Агар падару модар дар ҳусни ахлоқ ва амали нерӯманд тарбия намоянд, ҳар фасоди ахлоқӣ аз байн меравад. Бинобар ин, падару модар вазифадор аст, ки тарбияро дар ростию дустии фарзанд ба роҳ монад ва аз ин ҷиҳат аз ин ғоизаш маънавии комил мегирад.

Дар хамосаи «Гурғулӣ», бешак манзараи васеи ҳаёти оилавӣ намудор аст. Дар баробари ҳокими Ҷамбул дар тамоми қорҳои оилавӣ ҳамсари калонии ӯ Оғоюнуси парӣ, ки нисбати дугонаи худ Мисқолпарӣ, инчунин тамоми қаҳрамонзанони «Гурғулӣ» бартарӣ

дорад, фаълоне иштирок мекунад. Ҳарчанде, ки \bar{u} парӣ бошад ҳам, \bar{u} сифати инсонӣ дорад. Ин парӣ меҳру муҳаббати хоссаро нисбати писархондҳо, набераву аберагонаш зоҳир менамояд. Онҳоро бо дуои хайру насихатҳои худ ба сафар гусел карда, дар ташвиш меафтад. Вақте ки аз онҳо хабаре намешунавад, шавҳарашро ба ҷустуҷӯи гумшудагон равона месозаду, ҳудаш ба озодкунии писари дӯстдори худ Аваз, ки асири душман гаштааст, омодагӣ мебинад.

Тасвири ҳаёти оилавӣ дар «Гурғулӣ», манзараи воқеии муносибатҳои он давраро инъикос менамояд. Дасиссаҳои оилавӣ, ки гунаҳгори асосии онҳо тағои ҳоким – Аҳмадсардор мебошад, вазъияти иҷтимоии оиларо тезутунд месозад. Аваз бошад, чун дӯстдоштаи Гурғулӣ ва вориси эҳтимолии \bar{u} мегардад ва рақобат байни писарони ҳоким – Аваз ва Ҳасан, авҷ мегираду рашк ва бадбинии дутарафа зиёд мешавад. Ин паҳлӯи ҳаёти оилавӣ ва дарбории Шарқи асримиёнагӣ дар ҳамосаи «Гурғулӣ» нақши асосӣ дорад. Онҳо ба манзараи воқеии ҳаёт ва муносибатҳои иҷтимоии он давра, ки қариб дар тамоми «ҳамосаҳои халқӣ» мушоҳида мегардад, сарфи назар аз хусусияти афсонавӣ-романтики ба сюжети онҳо ворид мешаванд.

Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» ишқ духтари соҳибчамолро ба корномаҳои қаҳрамонӣ ҳидоят менамояд. Нақши романтикии озодкунии қаҳрамон аз асорат аз тарафи духтари дӯстдоштааш – духтари шоҳе, ки паҳлавонро ба зиндон андохтааст ва ё духтари зиндонбони \bar{u} ба таври васеъ таҷассум ёфтааст. Ин матлаъ дар вариантҳои гуногуни ҳамоса дар бораи “Суғдун ва духтари \bar{u} Заррина”, “Набарди Аваз бо Говдоршоҳ, ва паҳлавон Салмонподшоҳ» ва ғайра ҷой дорад. Ҳамзамон, на дар ҳама мавридҳо қаҳрамонзани асосии ҳамоса озодкунандаи қаҳрамон мебошад. Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» паҳлавони тоҷикро духтари Ормоншоҳ, ки баъдтар \bar{u} ро паҳлавон ба никоҳи яке аз дӯстони худ медарорад, аз зиндон халос мекунад. Дар ҳамоса паҳлавони тоҷик бо духтари подшоҳ Суюнафшар хонадор мешавад. Ойтоли – духтари лашкаркаши душман – шоҳзодаи асирро озод

мекунад ва ин шоҳзода ба падари ӯ голиб омада, озодкунандаи худро ба занӣ мегирад. Қадимӣ будани ин матлаъро хамоса «Дар бораи хоби Гурғулӣ ва омадани Бағлон», ки дар он қаҳрамони асирро духтари дӯстдоштаи ӯ, озод менамояд, собит месозад. Чунин вазъияти иҷтимоӣ дар ин романи паҳлавонӣ хело васеъ тасвир ёфтааст. Аммо, дар ҳар маврид, дар хамоса ҳаёти иҷтимоӣ дар партави ҳифз ва риояи ахлоқ ва арзишҳои ҷомеа аст, ҳамчунин, ки меъёри ахлоқ сабаби рушд ва фазилати оила мегардад. Тасвирҳои ҳаёти иҷтимоии хамосаи «Гурғулӣ» чанбаи тарбия ва ахлоқ доранд, зеро манбаи шинохти воқеаҳо ва таъқиби ҳадафи андеша, ошноӣ бо фазилатҳо ҳидоятҳо ба сӯи рафторро дорад. Дар хамоса меъёри тарбияи ахлоқӣ тафҳим мегардад, зеро ҳаёти иҷтимоӣ наметавонад, тобеи суботе бошад, ки арзиш надорад. Масъалаи тафовути рафтор нисбат ба амали инсон дар ҳаёти иҷтимоӣ, дар «Гурғулӣ» амре аст, ки вучуд дорад.

Ишқи қаҳрамонона ва садоқат ба шахси дӯстдоштаи худ қаҳрамонзани зеборо ба рафиқи чангии паҳлавон табдил медиҳад. Дар чунин вазъи дostonҳо қаҳрамонзан дар корномаҳои чангии дӯстдоштаи худ ширкат меварзад. Душманон қаҳрамонро таъқиб карда, бо ӯ ба чанг медароянд. Қаҳрамон баъд аз чанги дурудароз бо лашкари душман, ки дар онҳо ӯ ҷасурона рафтор мекунад, ярадор мешавад ва аспӣ вафодор ӯро сӯи кӯҳ, ба ғор, ки дар он ҷо дӯстдоштаи худро монда буд, мебарад. Қаҳрамонзан захмҳои ӯро мебандад ва либоси ӯро пӯшида, аслиҳаи чангии ӯро бо худ гирифта, ба аспӣ ӯ мешинад ва бо таъқибгарон ба чанг медарояд. Вақте ки ба душман ғалаба мекунад, душман фирор менамояд. Яъне, ҳуҷуми душманро зада мегардонад ва то омадани ёрӣ муборизаро давом медиҳад. Ин эпизоди типӣ дар хамосаи «Гурғулӣ» такрор мегардад.

Дар як қатор хамосаҳо («Холдорхон» ва «Темур-хонподшоҳ» ё «Муҳосираи Чамбул») дар лаҳзаи ҳозир набудани Гурғулӣ ва паҳлавонони ӯ, вақте ки Чамбулро малика Оғоюнуспарӣ идора мекард, душманони махфии Аҳмад-сардор ба шаҳр наздик мешуданд. Он гоҳ

Оғоюнус-парӣ занҳои шаҳро чамъ карда, ба онҳо яроқ медиҳаду бо суханони оташин ба муқобили душман равона месозад. Ӯ мегӯяд, ки душман ватани азизи моро ба харобазор табдил медиҳад, боигариҳои онро ғорат мекунад, кӯдаконро мекушад, занонро асир гирифта, бо худ мебарад. «Муйҳои саратонро ба тугунча сахт бандед, симои занонаи худро як тараф гузошта, либоси ҷангӣ пӯшед ва далерии худро нишон диҳед, занон! ... Шамшери қачро ба миён бандед. Бигзор душман асрори шуморо надонад, ба кишвари мо наздик нашавад. Либоси ҷангӣ ба бар карда, ба деворҳои шаҳр бароед! Занҳо, то омадани Гурғулӣ, далерии худро нишон диҳед». Ба муҳофизати қаҳрамони Чамбул бо роҳбарии Юнуспарӣ муяссар мегардад, ки то бозгашти Гурғулӣ ва паҳлавонони ӯ шаҳро муҳофизат карда тавонистанд [68, 48]. Ин иқтибос, шаҳодати он аст, ки қаҳрамони хамоса, ки дар рӯҳияи ахлоқи муайян тарбия ёфтаанд, вазифаи ахлоқии хешро дарк менамоянд, бо гуфтори хеш баҳо дода метавонанд ва масъулияти хешро дар дифоъи кишвар медонанд.

Нияти ботинии фаъолияти қаҳрамони хамоса, дар амалиёт ва рафтори онҳо дар баҳои маънавии ҳуди онҳо таҷассум ёфтааст.

Дар хамоса меъёрҳои маъмурӣ, ҳуқуқӣ, ки мақсадашон барпо ва мустаҳкам намудани пояи давлатдорӣ аст, ахлоқ, аввалинтарин ҷаҳони ботинии қаҳрамонҳои хамоса аст. Маҳз ахлоқ нақши танзимкунандаи рафтору кирдори қаҳрамон аст, ки дар эҷоди муносибатҳои иҷтимоии Чамбули мастон нақши муҳим дорад.

Ҳамин тариқ, дар «Гурғулӣ» ахлоқ мафҳуми этикии қоида, меъёрҳои рафтор, муносибат ва муомилаи байни қаҳрамонҳоро ифода мекунад. Ахлоқи қаҳрамон дар хамоса хислати синфӣ дорад, вале сарфи назар аз ин меъёрҳои ахлоқи умумиинсонӣ монанди муҳаббат, саховат, шучоат, ростӣ, адолат, покӣ ва амсоли инҳоро дар бар мегирад.

Образи қаҳрамонзан дар ин хамосаи романтикӣ аз «паҳлавонзан»-и

навъи Оғоюнус ва Ширмо ба куллӣ фарқ мекунад. Дар хамосаи паҳлавонӣ анъанаи сюжете, ки таърихи қадима дорад ва бо боқимондаҳои муносибатҳои модаршоҳӣ дар ҷомеаи падаршоҳии авлодӣ алоқаманд аст, нигоҳ дошта шудааст. Дар дostonҳои халқии хамоса анъанаи тарбиявии образи зани идеалӣ, ки бо пайванди романтикии зебоии зан ва шучоати ҷангӣ бунёд мегардад, ба ҳаёти иҷтимоии Ҷамбули мастан, бевосита алоқаманд аст. Фарқияти муҳими қаҳрамонҳо дар тарзи идрок ва тасвири тарбиявии воқеияти иҷтимоӣ, ки ба ҷаҳонбинии мардумӣ чун ифодакунандагони типии ин ҷаҳонбинӣ асос ёфтааст, мушоҳида мегардад. Реализми пурмазмуни ин хамосаи халқӣ ҳаёти иҷтимоиро дар шаклҳои сохташудаи идеали қаҳрамонӣ инъикос менамояд. Илова ба ин, образҳои қаҳрамонон ва корнамоиҳои онҳо аз доираи табиӣ берун мебарояд ва мӯъҷиза чун унсури асотирӣ тасвир карда мешавад. Масалан, чунин тасвир дар «Илиада» ва «Эда»-и скандинавӣ ё асотири зардуштӣ ва исломӣ (дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ) ё ин ки чун маҷмӯи асотире, ки ҳодисоти табиат ва ҳаёти инсонро аз чунин нуқтаи назар мефаҳмонанд, ҳузур дорад [66, 49]. Бинобар ин, хамосаи паҳлавонии халқӣ тоҷик «Гурғулӣ», дар ин ҷода асари қаҳрамонии инсонӣ аст, ки дар мавзуоти ҷангӣ-қаҳрамонии он тахайюлот кам дида мешавад.

Хамосаи халқии «Гурғулӣ» унсури асосии сюжет ва усули асосии идеалисозии образҳои қаҳрамонӣ аст, ки худи қаҳрамон, қаҳрамонзан, муносибатҳо (байни онҳо, қувваҳои ба ҳам муҳолиф ва монеаҳо дар роҳи онҳо, корномаҳои, ки барои бартарафсозии ин монеаҳо содир мегардад) дар фазои афсонавӣ-мӯъҷизавӣ қарор доранд. Аз тарафи дигар, дар хамосаи халқии «Гурғулӣ» аввалин маротиба манзари маишии муфассал тасвир карда мешавад, ки ҳаёти мураккаби иҷтимоиро дар муфассалияту ихтилофот инъикос менамояд. Ин манзара бо майлу рағбат ба ҷузъиёте, ки ҳам барои нақл дар жанрҳои маишӣ, новеллии он ва ҳам барои расм ё минетури рассоми асримиёнагӣ хос аст, тасвир меёбад. Дар хамосаи «Гурғулӣ» бо мавзӯи

маишии реалистӣ, одатан аломатҳои ҳаҷви халқӣ ва дидактикаи ахлоқӣ алоқаманд аст. Ин таносуби ҳаёли афсонавӣ бо реализми маишӣ фарқи асосии аломати тарбиявии ин ҳамосаи халқиро аз реализми пурмазмуни ҳамосаи паҳлавонӣ ташкил медиҳад, зеро дар «Гурғулӣ» ҷиҳати хоси одат, таомул ва расму оин (этика), ки дар мақсадҳои иҷтимоӣ дар шакли идеяҳо дар бораи неку бад, дар шакли идеал, усулҳои ахлоқи, қоидаҳои рафтор, дар таълимот дар бораи вазифаю моҳияти зиндагии қаҳрамонҳо инъикос мегардад.

Дар образи қаҳрамонҳои ҳамоса ахлоқ ва тарбия, дар шакли аёнӣ чун ҳақиқати таърихӣ таҷассум ёфтааст. Агарчи образҳои бадеии қаҳрамонҳои ҳамоса бо ҳам муқобил, дар шакли тазод офарида шуда бошанд ҳам, имкон медиҳад, ки дар образҳои мусбат насли наврас тарбия карда шаванд. Гурғулӣ образи қаҳрамонест, ки меҳнатдуст аст ва қобилияти ёрирасонданро ба муҳтоҷон, дармондагон дорад. Ӯ худ ватанашро дуст медорад ва мардумро даъват мекунад, ки шоистаи кишвари худ бошанд.

Ҳамосаи «Гурғулӣ» дар партави ватандустӣ, муҳаббат ба ватан эҷод гардидааст, ҳамеша чун минбари тарбиявӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ боқӣ мемонад.

Тахайюлотҳои афсонавӣ дар ҳамосаи тоҷикии «Гурғулӣ» зери таъсири бевосита ва бавоситаи эҷодиёти тарбиявӣ-ахлоқии шифоӣ рушд ёфтааст. Таъсири афсонаи халқӣ ба ҳамосаи халқӣ хело бузург аст. Тахайюли бой ва пуробуранги ин асари назми тоҷик аз сарчашмаи бевоситаи тоисломӣ, аз унсурҳои алоҳидаи асотирҳо, маросимҳо ё омилҳои қадим, ва ҳамчунин аз образҳои мундариҷавии дostonҳои халқӣ, ки дар урфу одат (таомул)-и халқӣ мавзӯи эътиқоданд ва нақши шавқовар доранд, ибтидо мегирад. Ин ба он шаҳодат медиҳад, ки халқи тоҷик дорои фарҳанги бостонӣ аст. Тартибу қоидаҳои тарбия ҳазорон сол дар байни мардуми мо маълуманд. Дар давраи пеш аз ислом мавзӯҳои тарбия дар «Авесто», «Пирӯзнома»-и Бузургмехр, «Панднома»-и Анушервон дар шакли

панду ҳикмат баён шуда буданд. Афкори тарбиявӣ пас аз истилои араб ҳам бо суръат инкишоф ёфт ва китобҳои хеле зиёде навишта шуданд, ба монанди «Адаб-ал кабир ва адаб-ас-сағир»-и Ибни Муқаффаъ, «Таҳчиб-ул-ахлоқ»-и Ибни Мискавейҳ, «Кобуснома»-и Унсурмаоми Кайковус, «Китоб-ул-ахлоқ»-и Ибни Сино, «Ахлоқи носир»-и Насриддини Тусӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва ғайра. Алалхусус дар китоби «Авесто» даъватҳои фаровони тарбиявӣ омадааст, гуфта мешавад: «Эй Аҳурамаздо! Маро фарзанде ато фармо, ки тарбияю доно бошад, дар ҳаёти иҷтимоӣ дохил шавад ва ба некӣ рафтор кунад, фарзанди муҳтараме, ки ҳоҷати дигаронро бароварад. Фарзанде, ки битавонад дар тараққӣ ва саодати хонавода ва шаҳр ва кишвари худ бикишад» [17, 121].

Дар ин сарзамини ориёҳо қабл аз ҷаҳор ҳазор сол пеш одоб ва тарбия дар шакли одобу русум, дар суннатҳо, афсонаҳои халқӣ, дар таълимоти дигари оини зардушти ба роҳ монда шудааст. Олими даниягӣ Рапп А. гуфтааст: «Машҳуртарин ва зеботарин вазъи тараққиёти эронинаждо ҳеч боис нашуд, магар пай бурдан ба маърифат ва ҳақиқати руҳ одоб ва тарбия аст» [98, 113].

Хусусияти типии қаҳрамонон дар ҳамосаи «Гурғулӣ» меъёр, арзёбии ташаккулёфта ва устувору мустаҳкамшудаи шуури халқро на ба маъноии муқаррарии маишӣ, яъне одӣ, миёнаи типӣ, балки ба маъноии идеали дилхоҳ мефаҳмонад. Он чизеро, ки Г.Н. Волков дар бораи «эпитети ородиханда»-и ҳамоса, («агар шоҳ аст, бояд шоҳи поквичдон бошад, агар миз булутист, бояд мустаҳкам бошад») овардааст, ба тамоми унсурҳои ҳамоса ба таври баробар мувофиқ аст [43, 221]. Қаҳрамони ҳамосаи халқӣ дорандаи типии идеалҳои халқии қувваи паҳлавонӣ, шуҷоати ҷангӣ мебошад. Қаҳрамонзан ба идеали типии зебогии зан, садоқату вафодорӣ дар ишқ дар зинаи маълуми рушди таърихӣ – ҳамчунин мардонагию қаҳрамонӣ – мувофиқат мекунад. Аз тарафи дигар, сифатҳои душман ё золими қаҳрамон низ типӣ буда метавонанд. Образҳои онҳо идеалӣ, ҷамъбасти

ҳисоб ёфта, аз сатҳи миёна болотар меистанд ва бо «меъёр»-е, ки ба баҳодихии халқ асос меёбад, мувофиқанд. Корномаҳои қаҳрамон ба ин маънӣ хусусияти типӣ доранд. Онҳо ба меъёри қаҳрамоние, ки шуури халқӣ муқаррар намудааст, мувофиқат мекунанд, бинобар ин аз ҷиҳати бадеӣ дар мотивҳои анъанавӣ ва нақшаҳои сюжетӣ мустаҳкам гаштаанд.

Барои ҳамин, вижагиҳои анъанавии тарбияи мардумӣ дар ин ҳамоҳанги услуби халқӣ дар навиҳои гуногуни миллии таърихан ташаккулёфта, ба таҷдиди такрорӣ ва тасдиқ баръало намоёнд. Анъана унсурҳои доимӣ ва такроршавандагии ин вижагиҳои тарбиявиро, ки дар онҳо идрокӯ фаҳмиш ва баҳодихӣ ба воқеияти иҷтимоӣ, ки ба коллективи халқӣ хосбударо инъикос менамояд, ба вучуд меорад. Ҳама вақт, тарбия анъанавӣ доимӣ дар «Гурӯҳӣ» мавзӯе мебошад, ки воқеияти таърихӣ дорад. Масалан, муҳофизати ватан аз тарафи паҳлавон ва ғайра. Ҳамоҳанги «Гурӯҳӣ» аз захираи бойи мавзӯҳои тарбияи анъанавӣ, ки аксари онҳо хоссагиҳои халқиро дороянд, вале ба таҷдиди эҷодӣ дучор мегарданд, иборат мебошад: таваллуди мӯъҷизаноки қаҳрамон, пайдо кардани асп, рафиқии ҷангии қаҳрамонон, ҳарифи сохта (дар сюжетҳои афсонавии ҷанг бо аждаҳо ва деве, ки зебодухтарро медуздад), аз тарафи асп озодшавии қаҳрамон ва ҳ.к. Ғайр аз образҳои марказӣ – қаҳрамон ва маҳбӯбаи ӯ – образҳои душманони қаҳрамон, паҳлавонони азимҷусса ё подшоҳ низ тасвир ёфтааст. Дар охири доимияти сюжету мавзӯҳо ноғузир ба вазъиятҳои каму беш устувори сюжетӣ оварда мерасонад. Воҳурии қаҳрамон бо зебодухтар ва хизматгорзанони ӯ дар боғи дарбор, набарди паҳлавонон қабл аз муҳорибаҳои оммавӣ ва ғайра. Асоси иҷтимоии ҷунин эпизодҳо мисли ҳаёти қадимаи иҷтимоӣ устувор буда, дар шаклҳои «муқаррар»-и типӣ, ки асоси анъанавии устувори тарбиявии ҳамоҳанго ташкил медиҳад, бо эҷодиёти халқӣ мустаҳкам мегардад.

Ҳамин тариқ, аломатҳои қаҳрамони типии тарбиявии ин хамосаи халқии тоҷикӣ чуни насту: 1) зинкунии асп; 2) ситоиши асп (тасвир); 3) пойгаи паҳлавонон; 4) тасвири чанг; 5) гуселкунии паҳлавонон ба сафар (насихат); 6) вохӯрӣ дар роҳ (симои қаҳрамон дар шакли диалог бо роҳгузар, савол дар бораи авлоду қабила ва ҷавоби қаҳрамон); 7) таърифи худ пеш аз чанг ва ғайра. Илова аз ин, дар хамосаи «Гурғулӣ» чунин услуби тарбиявӣ ҷой дорад. Масалан, дар сикли Гурғулӣ – ситоиши Аваз, тарбияи Аваз, «бозӣ»-и Аваз ва ғайра. Онҳо якҷоя бо хамосаи эпикӣ, яъне нисбатан якҷанд вақт пеш дар доираи ин маҷмӯи образҳои анъанавӣ ва мавзӯёҳое, ки дар сухани шеърӣ мустаҳкам карда шудаанд, ташаккул ёфтаанд. Ба ин восита онҳо чун намунаи ташаккули шаклҳои нави типии услуби эпикӣ хизмат расонида метавонанд.

Дар хамосаи «Гурғулӣ» як қатор порчаҳои шеърӣ тасвиркунандае, ки якҷоя бо пайдоиши насри рушдёфтаи ҳикоягӣ ба вучуд омадаанд, ва аҳамияти тарбиявӣ ва ахлоқӣ доранд, ошкор аст. Ба онҳо мансубанд: 1) тасвири боғе, ки дар он ҷо ошиқон вомехуранд; 2) симои қаҳрамонзан; 3) симои хизматгорзани ӯ; 4) симои шахси кӯса; 5) образи маккорзан ва тасвирҳои дигари пиразан ва ҳ.к. ба унсурҳои анъанавии услуби эпикӣ хамосаи ташбеҳу муқоисаҳои доимӣ инҳо дохил мешаванд. Волков Г.Н. барҳақ қайд кардааст, ки ин аломати типӣ арзёбӣ, ишора ба мувофиқати ашё бо меъёри идеалӣ, ки дар шуури халқӣ ташаккул ёфтааст, дар бар мегирад. «Тасвирҳои ородиҳанда»-и доимиро дар хамосаи русӣ муқоиса кунед: «удалый добрый молодец» (ҷавонмарди неку далер), «красна девица»-«красивая девица» (духтари зебо), «столы белодубовые» (мизҳои сафеди булутӣ), «стрелично шёлковое» (рикоби абрешимӣ), «ножки резвые» (пойҳои чобук) ва ҳ.к. [47, 49].

Ҳамин тариқ, муқоисаи услуби хамосаи паҳлавонӣ ва романи халқӣ дар хамосаи «Гурғулӣ» нишон медиҳад, ки зимни нигоҳдории анъанаҳои ҷойҳои умумии типӣ, сифатҳо, ташбеҳҳо, ибораҳои рехта,

навовариҳои калон дар образҳо, дар сохтани бандҳо ва қофия, дар истифода ва коркарди ҳиссаҳои насри маҳорати инфиродии қаҳрамонҳо нақши асосиро мебошад. Мавзӯи ин ҳамосаи халқии романи, ки бо намунаҳои классикии адаби алоқаманданд, дар симои қаҳрамонон сифатҳоеро мегиранд, ки барои идроки халқии қаҳрамони ва зебоӣ хос аст, ба шакли бадеии тарбиявӣ ифода меёбад.

Ҳамосаи «Гурғулӣ» дарки халқии идеали инсонии комило ифода ва онро чун мақсади тарбия муайян мекунад. Қаҳрамонони «Гурғулӣ» «ҷавононе мебошанд, ки наваду нӯҳ ҷазилату шуҷоат доранд» ва дар қатори онҳо риояи ҳатмии урфу одатҳо, қонуну маросимҳои тоҷикӣ, иштирок дар мусобиқаҳои паҳлавонон ва ғайра асосӣ буд, замон бошанд покдоману хушахлоқ ҳисобида мешуданд. Дар ин давра аҷдодони мо зебогии ноаён, зебогии рӯҳ, зебогии ахлоқ аҳамият меоданд ва маҳз онро ба шакли формулаи калимагӣ – «зани покахлоқ» ифода намуданд. Зебогии ҷисмонӣ, қувва дар образҳои ҳамоса бо ақлу зарофат, фидокорӣ ва меҳнатдӯстӣ, истеъдоду хирад, ки сифатҳои олии инсон мебошанд, тавъаманд. Илова ба ин, дар ҳамоса ба сифати «намуна»-и шахсиятҳои комил на танҳо қаҳрамонони калонсол баромад мекунанд, балки дар кӯдакон низ (Нуралӣ, Шералӣ, Миралӣ) «дар батн» идеали инсонии комил пайгирӣ карда мешавад. Ҳар як нақш зан ва мард дар ҳамосаи «Гурғулӣ» инфиродист, вале дар умум онҳо идеали инсонро, ки дорони чунин сифатҳои ахлоқӣ-психологӣ мебошад, ташкил медиҳанд: некбинӣ, ифтихор, поквичдонӣ, инфиродият, серфаъолӣ, хушмуомилагӣ, идеализм (кӯшиши дар инсон дидани танҳо ҳислатҳои мусбӣ), раціонализм (дӯст доштани мантиқ) эҷодкорӣ, зиракӣ, олиҳимматӣ, омодагӣ дар расонидани кӯмак ба атрофиён, ҷавонмардӣ ва ғайра.

Дар ҳамоса арзишҳои тарбиявӣ инҳоянд: 1) парастии шаҷара ва авлод, ки ҳисси ифтихорро барои аҷдодон ва масъулиятро барои корд рафтори худ дар назди аҷдодон ва ворисон ташаккул медиҳад;

2) оила, кӯдакон, ки қисми чудонашавандаи ҳаёти одам мебошанд; 3) дӯстӣ, бародарӣ, ёрӣ (дастгирӣ)-и ҳамдигарӣ, ки чун асоси нигоҳдории давлат ва сулҳу субот дар он. Рӯҳияи адолат, ки дар мамлакати Чамбул ҳукмрон буд, қадр қимати инсонро баланд мебардошт; 4) ватандӯстии қаҳрамонон ва хизмати фидокоронаи онҳо ба Ватан; 5) тасаввуроти экологии халқ, ки дар парастии чирмҳои осмонӣ, дарахти сулҳ бо гиёҳҳои табобатӣ, дар табобати паҳлавон аз захмҳо бо гиёҳҳои мӯъҷизанок, бо оби зинда; 6) мадҳи асп, тасвири дарбори Чамбули Мастон, тасвири сафҳои асбобҳои мусиқӣ, садоҳои борон, бод, ки тасаввуроти эстетикӣ халқро дар бораи зебоӣ инъикос менамояд; 7) меҳнат, меҳнатдӯстӣ чун яке аз сифатҳои хуби инсон, ки аз маҳсули кори худ ифтихор дорад; 8) забони хушоҳангу эътимодноки хамоса, ки тавассути он тамоми ҳодисот дар «Гурғулӣ» тасвир меёбад; 9) дин, ки покии афкори рафтори қаҳрамонону қаҳрамонзанонро муайян менамояд. Халқ ба имконияти дигаршавии кулли хубу бад бовар дошт, ки рафторро ислоҳ мекард ва малакаҳои худназоратиро талқин менамуд.

Худи хамосаи «Гурғулӣ» чун воситаи тарбияи халқии идеал муайян мегардад. Аз методҳои тарбия дар хамоса мо ошкор намудем: 1) методҳои таъсиррасонии калимагӣ-эмотсионалӣ (эзоҳдиҳӣ, панддиҳӣ, талқинкунӣ); 2) методҳои тарбия бо кор (талабот, супориш, озмоиш, фармону амр, намуна); 3) методҳои тарбия бо дин (дуои хайр, ибодат); 4) методи тарбия тавассути табиат ва санъат (мушоҳида, қиёс, таҷдид); 5) методҳои тарбия ба воситаи бозӣ (мусобиқа, қувваозмоӣ, таассуроти инфиродӣ ва коллективӣ); 6) методҳои тарбия тавассути афкори чамбиятӣ (тахсину офарин, чазо ва сарзаниш). Методҳои тарбияи халқӣ дар хамоса ба воситаи усулҳои мушаххас татбиқи худро меёбанд. Масалан, методи мусобиқа тавассути рақобати инфиродӣ ва коллективӣ, риояи шартҳои мусобиқа, методҳои тарбия тавассути кор – бо роҳи фароҳам овардани шароит барои интиҳоби ахлоқӣ. Воситаи ислоҳи рафтор на танҳо таъсиррасонии калимагӣ

(забонӣ) ба шахсият, на танҳо методу усулҳои баландбардориву пахшқунии ахлоқии тарбиягирандагон, балки қоидаҳои одоб низ ва формулаҳои одоби онҳоро ҳамроҳикунанда, ки тавассути методу воситаҳо, усулу шаклҳои анъанавии тарбия инъикос ёфтаанд.

Оид ба омӯзиш ва тамоюл ба педагогикаи мардумии тоҷик, дар маҷмӯъ, чунин хулоса карда мешавад: 1) омӯзиши пурмазмун ва истифода аз педагогикаи миллӣ ба рӯоварии хонандагону донишҷӯён ба арзишҳои умумиинсонӣ ва воридшавӣ ба олами педагогикаи халқӣ, ки дар ҳамоса инъикос ёфтааст, мусоидат менамояд; 2) дар чараёни омӯзиш ва рӯоварӣ ба педагогикаи миллӣ хонандагон ба тарбия ва ахлоқи гузаштагон муносибати арзишнок, ҳисси ифтихор ва талаботро ба муоширати онҳо зоҳир менамояд; 3) рӯоварии хонандагон ба педагогикаи миллӣ, ки дар онҳо рушд ёфтани чунин хоссагиҳои фаъолияти фикрӣ, амсоли устуворӣ, гирой ва амиқии тафаккур мусоидат хоҳад кард; 4) дар чараёни омӯзиши арзишҳои тарбиявӣ-ахлоқии педагогикаи миллӣ тағйиротҳои мусбӣ дар рафтори хонандагон мушоҳида мегардад; 5) воридшавии донишҷӯён ба чараёни азхудқунии таҷрибаи интиқоли арзишҳои умумибашарӣ тавассути педагогикаи миллӣ ба ташкили донишҳо, маҳорату малакаҳо, зиёдшавии дастовардҳои шахсӣ дар ҳалли оmodасозии муаллимони оянда мусоидат менамояд.

Педагогикаи гузаштаи тоҷик ҳамгиро мебошад ва ба истифодаи донишҳо аз соҳаҳои таърих, фалсафа, психология, педагогика, этнография ва илмҳои дигар барои оmodасозии шахрванди ояндаи «инсонияти миллатдор» имкон медиҳад [47, 116]. Бе мавҷудияти худогоҳии миллӣ нашъунамои халқият (этнос) имконнопазир аст, насли наврас бояд донад, ки бе маданияту забони миллӣ, бе урфу одат ва анъанаҳои халқӣ рушди минбаъдаи маънавии миллат номумкин аст.

Ҳамосаи «Гурғули» дар таърихи педагогикаи тоҷик манбаи тарбиявӣ-ахлоқӣ дорад. Ташҳиси арзишҳои асар дар шароитҳои мудҳиши задухӯрдҳо ва қаҳрамониҳо санҷида шудааст. Дар ҳақиқат,

тарбия дар партови таърих, аз худ намудани сабақҳои ҳаёти қаҳрамононаи мардуми тоҷик дар ҳамоса қисмати бисёр муҳим ва фоҷиявии мардуми тоҷик аст, ки аз мавқеи иҷтимоӣ-фарҳангӣ сурури тарбиявӣ дорад.

Ҳамосаи «Гурғулӣ» ба хонандагон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва олии касбӣ характерҳо, дар тури асрҳо хусусиятҳои арзандаи ахлоқ, муҳаббат ба замини аҷдодиро фароҳам меоварад. Ҳамоса асари шучоат, ҳаёт ва фарҳанги таърихи кишвар аст, ки дар образ ва характери қаҳрамонҳои он инъикос ёфтааст дар тарбияи ахлоқии насли наврас саҳми босазо дорад. Ин асар бо ҳаёлу андешаву нияти мардуми тоҷик, ба ғайрату хатарҳои замон алоқаманд аст ва бо ҳалли масъалаҳои тарбиявии замон нигаронида шудааст. Ин асар шаҳодати он аст, ки ҳатто дар давраи таҳдидҳои қавмӣ, чувствҳои фаъол ва такомули мактаби истиқлол идома дошт.

2.3. Методҳо, воситаҳо, усулҳо ва шаклҳои истифодаи ҳамосаи «Гурғулӣ» ҳамчун намунаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар ҷараёни этникӣ педагогисозии қорҳои таълимӣ-тарбиявии муассисаҳои таълимӣ

Дар ёдгориҳои шифоҳии педагогикаи халқи тоҷик, ки садҳо сол пеш бунёд шудаанд, усулҳо ва шаклҳои анъанавии тарбия ва ахлоқ инъикос ёфтаанд.

Мақсади таъсиррасонии воситаҳо ва усулҳои тарбияи халқӣ ба шуур ва рафтори кӯдак, ба он додани маълумотҳои муфид, ташаккули маҳорату малақаҳои амалӣ, рушди мақсад ва одатҳои рафтори ахлоқӣ аст. Дар бораи воситаҳои тарбияи халқӣ байни муҳаққиқон фикри ягонае мавҷуд нест. Тибқи таърифоти В.А.Николаев, сарчашмаҳои номбаршударо танҳо як восита – эҷодиёти шифоҳии халқ (фолклор)-ро ташкил медиҳад [104, 105]. К.Пирлиев чунин воситаҳоро ҷудо мекунад: бозӣ, меҳнат, эҷодиёти шифоҳии халқ, урфу одат, маросимҳо [109]. А.П. Орлова таснифоти муфассали воситаҳо, аз ҷумла тамоми навъҳои

эҷодиёти халқ, намудҳои гуногуни ҷаъолияти меҳнатӣ, забони модарӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ, бозихо, урфу одатҳо, идҳо ва ғайраро пешниҳод менамояд [106]. Ҷамъбасти асарҳои номбаршуда, омӯзиши воситаҳои тарбияи халқӣ аз рӯи интишороти этнографӣ имкон дод, ки тамоми воситаҳо ба се гурӯҳ ҷудо карда шаванд: 1) воситаҳои фарҳанги моддӣ – табиат, ҷаъолият; 2) воситаҳои фарҳанги маънавӣ – суҳан, забони модарӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ, дин, санъат, бозӣ; 3) воситаҳои фарҳанги иҷтимоии меъёрӣ – анъанаҳо, афкори ҷомеа. Аҳамияти тарбиявӣ-ахлоқии ҳамосаи «Гурӯли» ва дигар намунаи беҳтарини эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик маҳз бо воситаҳои фарҳанги маънавӣ муайян мегардад.

Методҳои тарбияи халқӣ, тарзҳои таърихан ташаккулёфтаи таъсиррасонии мураббӣҳои халқӣ буда, мақсади онҳо коркарди сифатҳо, донишу маҳоратҳои талабшудаи инсонӣ комил мебошад. Дар педагогикаи халқӣ тоҷик методҳои тарбияи ахлоқӣ, яъне талқин, эътиқод, маслиҳат, ғотиҳа, ёддиҳӣ, машққунӣ, нақл (ҳикоя), сӯҳбат, мушоҳида, озмоиш, мусобиқа, қасам, мукофотдиҳӣ, мазаммаққунӣ, ҷазодиҳӣ, огоҳидиҳӣ ва ҳоказоро ҷудо мекунем. Дар ин асос, мо методҳои тарбияи ахлоқиро ба гурӯҳҳои зерин тасниф менамоем:

а) методҳое, ки ба азхудқунии донишҳои ахлоқӣ мусоидат мекунад;

б) методҳое, ки ба ғунқунии таҷрибаи шахсии кӯдақон, ба ташакқули маҳорату малақаҳо ва одатҳо равонаанд;

в) методҳое, ки ба мустаҳ-қамсозии эмотсионалии рафтори мувофиқ равонаанд;

г) методҳое, ки ба амалу рафторҳои манфӣ таъсири боздоранда мерасонанд.

Дар педагогика ин методҳо ба таври умум ҷунин номида мешаванд: а) методҳои эътиқод;

б) методҳои ташқили ҷаъолият;

в) методҳои ҳавасмандқардонӣ.

Таснифоти методҳо, ки ба илм наздик аст, дар асоси маводҳои педагогикаи халқи тоҷик ба роҳ монда шудааст:

а) методҳои эътиқод: сӯҳбати ахлоқӣ, намоиши навиштаҷоти тарбиявӣ, ёдгориҳои ахлоқӣ, иншоотҳои номӣ, шарҳ, намуна, машқ;

б) методҳои маҷбуркунӣ: супориш, талқин, талабкунӣ, мазаммат, ҷазодиҳӣ;

в) методҳои ҳавасмандкунӣ: таҳсил, мукофотдиҳӣ, ҷамъбасти натиҷаҳо, озмоиш. Зимни чунин таҳлил методҳои зерини тарбия ҷудо карда мешавад: иҷрои супоришҳо, панддиҳӣ, огоҳ-кунӣ, талқиндиҳӣ, манъкунӣ ва ғайра.

Тадқиқи педагогикаи халқӣ дар мисоли ҳамосаи «Гурғулӣ» ва дигар намунаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ба муқаррар намудани мавҷудияти чунин методҳо имкон медиҳад: истифодаи намунаи ибрат, раҳматнома, таъзим, баҳшиш, сарзаниш, тарсондан, норозигӣ баён кардан, қасамхӯрӣ, амру фармон, боварӣ, ғотиҳа, қасамдиҳӣ, илтимос, маслиҳат, киноя, таҳсин, панддиҳӣ (насихатдиҳӣ) моилкунӣ, мазаммат, маҳкумкунӣ, таҳдид, лаънат, дашном ва ғайра. Ноаёнӣ таъсири методҳои тарбияи халқиро таъкид намуда, аксари муҳаққиқон методҳои зеринро таъсирбахштар меҳисобанд: намунаи шахсии калонсолон (хусусан падару модар), киноя, тамасхур ва ғайра.

Методҳои номбаршудаи педагогикаи халқӣ дар умум таъсир-расонии ҳаматарафаи тарбияро ба насли наврас таъмин менамояд.

Дар тадқиқотҳои педагогикаи халқӣ (шифоҳӣ) муқаррар шудааст, ки методҳои педагогикаи халқӣ бо ёрии усулҳои мушаххас амалӣ мегарданд. Усул чун унсури фаъолияти педагогӣ ба татбиқи бобарори методҳои тарбия вобаста ба шартҳои мушаххаси зерин мусоидат менамояд: синусоли кӯдакон, миқдори онҳо дар оила, дар гурӯҳ, хусусиятҳои инфиродии тарбиятгирандагон ва мураббӣён, шароити тарбия, анъанаҳои ташаккулёфтаи тарбия ва ғайра. Масалан, ҷазо бо ёрии як қатор усулҳо аз ҷумла сарзаниш, маҳрум аз

қаноатмандӣ, истифодаи тарс бо як андозаи муайян ва ғ. амалӣ мегашт. Методи машққунӣ вобаста ба вазъияти тамрин дар инсондӯстӣ, накӯкорӣ, меҳрубонӣ, меҳмондӯстӣ, хоксорӣ, меҳнат ва ғайраро дар бар мегирифт. Дар тадқиқотҳои алоҳидаи педагогикаи халқӣ таснифоти усулҳои тарбияи халқӣ пешниҳод гардидааст. Се гурӯҳи усулҳо чунин карда шудааст:

- 1) усулҳои таъсиррасонии забонӣ;
- 2) усулҳои паҳшқунӣ ё ирфонӣ-ахлоқӣ;
- 3) усулҳои таъсиррасонии эмотсионалӣ.

Умуман, гурӯҳҳои ҷудошудаи усулҳо дар педагогикаи халқӣ ҷой доранд. Муҳаққиқ В.А. Николаев менависад: «Омӯзиши амиқи масъала дар бораи усулҳои тарбияи халқӣ дар назария ва амалия нишон дод, ки аксари онҳо танҳо бо як методи муайяни тарбия истифода мегарданд. Чунинчӣ, методи мусобиқа бо кӯмаки як қатор усулҳо татбиқи худро меёбад: рақобати инфиродӣ ва коллективӣ, риояи шартҳои мусобиқа, ҳисоби ҳолҳо, муайянқунӣ ва мукофотонидани ғолибон, ҷазодиҳии мағлубшудагон ва ҳ.к.» [104, 108]. Масалан, дар ҳамоҳанги «Гурӯҳӣ» ин гуна мусобиқа тез-тез рӯй медиҳад. Паҳлавонон байни худ ва бо паҳлавонони душман мусобиқа мекунанд:

Аваза ман бикунум назар,
 Ай ҳоли ӯ шавам бохабар.
 Таърифӯш мекунан мардумо,
 Ман надидум ӯра асло.
 По ба эзангу монд дигар,
 Болои зини фил шуд бадар.
 Заминай мисли хокистар,
 Фил то бучулака шишт додар.
 Сугдун ба ғазаб омад ин ҷо,
 “Ясизин, - гуфт - бачаи шо!”
 Сугдун буромад ай шаҳр,
 Дастои мардум пеши бар.

“Ясиз, - гуфт, - ҳаму кокуло,
Тура кӣ фармон дод, ки биё!
Мара меган, - гуфт, - овозадор
Мара, гуфт: Аваз, - майда нашумор” [59, 401].

Методи мусобиқа ба тарбияи сифатҳои инсонӣ муҳим аст, зеро дар чунин ҳолат сайқалдиҳии маҳорати азхудкунии унсурҳои гуштини тоҷикӣ рӯй медиҳад.

Дар доираи ҳар як гурӯҳи методҳо усулҳои умумиро ҷудо кардан зарур аст. Барои методҳои тарбия, бо кор, дар педагогикаи халқӣ аксаран усули бунёди вазъияти интихоби ахлоқӣ истифода мегардад. Дар «Хамоса дар бораи Аваз ва Райҳон-араб» чунин эпизод мавҷуд аст, вақте ки Аваз овози пиразани очизу нотавонро мешунавад:

Бектошқул фарзанди ягона,
Чашму чароғи дилу хона,
Дар фироқут хона ба хона,
Ай ғамота шидум девона.
Райҳонараб шоҳи замона
Зиндонит кард ба ҳар баҳона [59, 444-445].

Пиразан дар биёбон ба ҳоли писари худ – Бектошқул, ки духтари шоҳ Райҳон-араб – Ҳурлиқоро дӯст медошту ба дарбор ба назди ӯ рафта, зиндонӣ шуда буд, мегирифт.

Инро шунида, Аваз-пахлавон гуфт:
Дуом буте мерам ба чанги Райҳон,
Бектошқула мебурорум ай зиндон.
Ёрои Райҳон мегардонум саргардон,
Райҳона мекунам ба замин яксон.
Паданалата мекунам пушаймон,
Халқи ура месозум шоду хандон [63, 447].

Ин намуна талаби бавоситаи маслиҳат мебошад. Илтимоси пиразани нотавон дар бораи халоскунии писараш аз зиндон Авазро

водор менамояд, ки ин амалҳоро интиҳоб кунад: озод кардани писари пиразани нотавон ё даст кашидан ё ин ки шикастани савганд дар назди Гурғулӣ аст.

Усули умумии татбиқи методи тарбия бо афкори иҷтимоӣ таъсиррасонии эмотсионалӣ ба кӯдак мебошад. Дар хамосаи «Гурғулӣ», дар синни ҷавонӣ ва болиғӣ аз маҳкуми ҷамъият метарсиданд, мекӯшиданд, ки обрӯи оила ва авлодро нарезонанд. Чунончӣ, Авази паҳлавон ба пиразани нотавон ёрӣ расонида, ба сафари пурхатар мебарояд. Ҷавонону наврасон аз ҳама бештар аз лаънати падару модар метарсиданд, чунки он ба марги инсон баробар буд. Падару модар вазифадор буд, ки ҳар рӯз ин киштиро (фарзандро) бо одоби махсус ва бо камари ҳиммат бикашанд ва дастовардҳои онро биозмоянд, ба гардиши он амал намоянд.

Тарбияи фарзанд дар хамоса ҳеҷ ҷои шикастагӣ надошт ва ин гуна дастурамали иҷтимоӣ дар сартосари «Гурғулӣ» зиёд аст. Сихати бо солимии фарзанд пояи аввали ҳифзи саломатии рӯҳ буд. Тарбияи фарзанд бо тариқи ҳикоя, қисса, нақл, насихат буд ва итоат ба падару модар яке аз амрҳои муҳими тарбиявӣ буд. Наврасон ва ҷавонони кишвари Чамбули мастон маҷбур ва масъул буданд, ки ба падару модари хеш меҳрубон бошанд.

Ҳамин тариқ, ба ин гурӯҳи методҳо усули истинод ба обрӯю нуфӯзи ягон шахс, бештар падару модар, хешовандону ҳамқишлоқиёни муҳтарам дохил мешавад. Дар аксари мавридҳо танҳо зикри ном ва ҳодисаи мувофиқ дар шуури шунаванда як қатор эҳсосоту хулосаҳоро ба бор меорад, ба маҷрои лозимии рафтор равона месозад, зеро ки рамзу образнокии халқӣ тамоми фарҳанги моддиву маънавиро фаро гирифта, аз кӯдакӣ ба хуну тани инсон ворид мегардад, бинобар ин, ҳатто наврас на танҳо мазмуни аслиро, ки ба панддихӣ равона аст, қабул карда метавонад.

Намуна – методи пуртаъсири эътиқод. Намуна барои тақлид мисолҳои мушаххас медиҳад ва ғаёлона шуур, ҳиссиёт, эътиқодно

ташаккул дода, фаъолиятро пурзӯр мегардонад. «Роҳи панду насихат дароз аст - мегуфт файласуфи римӣ Сенека, - роҳи намуна – кӯтоҳ». Вақте ки дар бораи намуна мегӯянд, пеш аз ҳама, намунаи одамони зинда, мушаххас – волидайн, мураббӣён, дӯстонро дар назар доранд. Аммо намунаи қаҳрамонони китобҳо, филмҳо, ходимони таърихӣ ё дар мисоли мо, намунаи қаҳрамонони ҳамоса қувваи бештари тарбиявӣ дорад.

Методи фаҳмондадихӣ методи таъсиррасонии эмотсионалӣ-забонӣ мебошад. Дар ҳамоса ин метод маънои хирадмандиро дорад, масалан, вақте ки паҳлавон – Авазро ба сафар гусел мекунад, истифода карда мешавад:

«-Вой бачам, - Авазум, шери нар,
Сардори бачам нух лак навкар.
Хушта бачам бигӣ ту дар сар,
Бачам, вориси панҷсад духтар» [59, 373].

Дар таҷрибаи тарбия ба чунин методи забонӣ-эмотсионалӣ, мисли панддихӣ рӯ меоранд. Ин метод илтимосро бо фаҳмондадихӣ ва талқинкунӣ якҷоя мегардонад. Дар ҳамоса аз он бештар дар образи Гурғулӣ истифода карда мешавад:

«-Вой бачам, вой бачам, Авазхон,
Ободии Чамбули мастон,
Зебанда астӣ болои талон,
Ё Аваз бугум, бутум чон!» [59, 411-412].

Паҳлавонро бовар кунонида, Гурғулӣ ба масъулиятнокӣ ва қарз дар назди бародархондҳо истинод менамояд. Фикри ӯро чунин ифода кардан мумкин аст: «Мо бо туем». Ин қувваи водоркунандаи коллектив бар шубҳаву нобоварӣ ҳамеша ғолиб меояд.

Аз давраи қадим чунин методҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти инсонӣ, амсоли муқофот ва муҷозот маълуманд. Намудҳои зерини муҷозот мавҷуданд:

1) уҳдадорӣ иловагӣ;

2) маҳрумсозӣ ё маҳдуд-созии ҳуқуқҳои муайян;

3) ифодаи сарзанишу мазаммати ахлоқӣ.

Вақте ки ба талаби таҳдидомези сафири душман Хунхорподшоҳ аввалин шуда ҷавоб доду қарори Гурғулиро интизор нашуд, султон ба ғазаб омад: «Чи тавр ту ҷуръат карда, ба муқобили иродаи ман сухан гуфтӣ? Эй, паҳлавон Аваз, зуд Хунхорро бубанд» [59, 400].

Методи мукофотро ифодаи арзёбии мусбии амалҳо номидан мумкин аст. Он малакаву одатҳои мусбиро мустаҳкам месозад. Амали мукофот бо бедорсозии эҳсосоти мусбӣ асос меёбад. Маҳз, аз ин сабаб он боварӣ медиҳад, масъулиятнокӣ баланд бардошта шавад. Намудҳои мукофот гуногунанд: таҳсину офарин, рӯҳбаландкунӣ, сипосгузорӣ ва ғайра.

Рӯҳбаландкунӣ дар хамосаи «Гурғулӣ» дар вақти набардҳои нобарор истифода мегардад ва ба қаҳрамон қувваи нав мебахшад:

«-Вой бачам, вой бачам, Авазхон,
 Овазатай дар ҳама ҷаҳон.
 Деву парӣ аз ту гурезон,
 Душман дур аз ту дар хатари ҷон.
 И гапа шунид Аваз сипо,
 Талонум буте боди сабо.
 Ай сари сиқан бутем дуо,
 Ниғаҳбони ма боша Худо» [59, 371].

Дар ин ҳолат падар чун шахсият – рамз баромад мекунад ва ба намунаи ӯ хирадманд истинод менамояд. Дар ин ҷо аломати мусбӣ рӯоварӣ ба аҷдодон мебошад, зеро ҳифзи обрӯи авлодон дар мадди аввал меистад.

Воситаи ислоҳи рафтор на танҳо усулҳои таъсиррасонии забонӣ ба шахсият, на танҳо методу усулҳои баландбардориву пахшкунӣ ахлоқии тарбиятгирандагон, балки қоидаҳои одоб ва шаклҳои ба он ҳамроҳшавандаи одоб, ки дар методу воситаҳо, усулу шаклҳои тарбия инъикос ёфтаанд. Қаҳрамонони хамосаи «Гурғулӣ» муттаҳидиро, ки

бо ҳамдигарфаҳмӣ, ҳимояи ҳамдигар, кӯмаки якдигар ва ғайра тавсиф меёбад, нишон медиҳанд. Аз рӯи меъёрҳои одоб барои рафтори ношоам на танҳо худи гунаҳкорон ҷавобгар буданд, балки ҳешовандони наздики онҳо (фарзандон, наслҳо) азоб мекашиданд ва маҳкум мегардиданд. Доғи шустанашавандаи шармандагӣ тамоми авлодро фаро мегирифт. Хешутабории шахс бо ҷинояткор ҳамеша дар пеши назари мардум қарор дошт. Чунин алоқаи зичи ҷамъиятӣ, қурби баланди афкори ҷамъиятӣ масъулияти инсонро барои рафтори худ баланд мебардошт. Одамон аз беобрӯ кардани аҷдодони худ метарсиданд, намехостанд, ки барои рафтори ношоами онҳо фарзандон, набераҳо, наслҳои баъдина таънаю маломат шунаванд. Чунин анъанайи халқӣ номи ҷинояткорро дар сурудҳо абадӣ гардонидаву тавассути ҷинояти ӯ, ки дар хотираи мардум дурудароз нақш мебаст ва ба дигарон дарси ҳаёт бахшидан буд, яъне ба дигарон бояд як навъ дарсе мешуд, то ин ки чунин ҷиноятро огоҳ мекунанд, ки худаш танҳо ба сафари ҷангӣ наравад, кӯшуни душман пурқувват асту ӯро якҷоя торумор кардан мумкин аст. Аммо қаҳрамон истодагарӣ мекунад, чунки шарафу номуси шахсӣ ва халқ аз ҳама боло меистанд.

Одоби анъанавии тоҷикон ғояҳои ахлоқиро ба худ гирифта, онро тавассути фаъолияти муоширати одамон амалӣ мегардонад. Ин ё он рафторро арзёбӣ ва маҳз ҳамин эҳсосотро ба низом дароварда, одоби халқӣ манфиатҳои шахсро ба манфиатҳои халқ мутобаъ месозад, бесарусомониро бартараф месозад ва ба ҳастӣ (мавҷудият)-и ҳар як шахс мазмуну зебӣ мебахшад. Одоби тоҷикон хеле қадим ва хос аст, вале мазмун ба одоби халқҳои дигар наздикӣ дорад. Насли калонсол ба ҷавонони тоҷик меъёрҳои асосии рафторро меомӯзонд. Масалан, бояд ҳамеша фикр карда, баъд сухан бояд гуфт, ба гапи шахси аз худ калон бояд гӯш кард. Пеш аз оғози коре фикр кардан дар бораи тарзи иҷрои он зарур мебошад. Беш аз ин тоҷикон аз қадимулайём таҳаммулро меписандиданд. Ҳатто силсилаи томи

“манъ” вучуд дошт, ки бо вожаҳои «мумкин нест», «набояд кард», мафҳумҳои «хуб-бад», «шоиста-ношоиста», «хуб-зишт» ифода меёфт. Ҳамин тариқ, фаҳмондадихӣ ва эътиқодот методҳои асосии тарбияи ахлоқӣ дар тоҷикон буданд.

Ин анъанаҳо, меъёрҳои одоби халқӣ дар ҳар як оила, дар ҳар як шахс мезистанд. Онҳо барои ҳар як шахс муқаддас буданд, бинобар ин, мавриди иззату эҳтиром қарор меёфтанд. Анъанаҳои халқӣ бо дин ҳамбастагӣ доштанд ва дар кӯдакон сифатҳои аҳамияти иҷтимоидошта (поквичдонӣ, меҳнатдӯстӣ, фармонбардорӣ, таҳаммулпазирӣ)-ро ташаккул медиоданд. Ин тарафҳои мусбӣ ба осонӣ аз насл ба насл мегузашт. Кӯдакон аз хурдсолӣ зарурат ба риояи меъёрҳои рафтор, нигоҳдоштани эҳсосоти хеш, таҳлили амалу рафтори худро эҳсос менамуданд.

Одоби як навъ бонки ахлоқи халқӣ, милли ҳисоб меёбад. Сифатҳои ахлоқии халқро Н.Г.Чернишевский сармояи муҳимтарини миллат медонист. Мутаассифона, одоби анъанавӣ дар таҷрибаи тарбияи муосир талаб намегардад ё дархост ба он кофӣ нест. Дар ин соҳа, мисли соҳаҳои дигар таҷрибаи мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ шоистаи диққат мебошад. Анъанаҳои дар тӯли ҳазорсолаҳо ҳукмрон ва арзишҳои педагогикаи халқӣ дар замони муосир натиҷаҳои хуб медиҳанд. Дар озмуни математикии кӯдакони сенздаҳсола аз ИМА, Британияи Кабир ва як қатор мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, кӯдакони Кореяи Ҷанубӣ ғалабаро ба даст оварданд. Педагогҳои машҳури Лондон (маҷалаи «Экономист») инро бо пухтагӣ (босаранҷомӣ), ғайрату кӯшиш, энергияи фавқулодаи кӯдакон, яъне сифатҳои шахсӣ, ки ба зоҳир намудани зеҳну истеъдод кӯмак мерасонанд, медонанд. Аз кучост ҳамаи ин дар кӯдакон? Маълум гашт, ки дар баробари донишҳои таҳассусӣ ба кӯдакон дар мактаб арзишҳои анъанавиро меомӯзонанд. Онҳо «26-нақӯкорӣ» – ҷавҳари муқаррароти педагогикаи халқи кореягиро азхуд мекунанд. Дар синфҳои болоӣ онҳо курси «Одоби милли»-ро мегузаранд. Чунин

курсро дар Сингапур ва Тайван низ меомӯзанд. Ҳамаи инҳо, асосан аз системаи халқии меъёрҳои одоб, ки ба он садоқат ба адои қарз, бовичдонӣ, эҳтироми калонсолон, эҳтиёткорӣ, майл ба созиш дохил мешавад, ибтидо мегирад [15, 7].

Барои ташаккул додани малакаву одатҳои устувор ҳар қадар барвақттар ба машққунӣ оғоз кардан лозим аст, чунки ҳар қадар организм ҷавонтар бошад, ҳамон қадар тезтар одатҳо дар ӯ реша медавонад. Агар дар шахс иҷрои ӯҳдадорихои муайян ҳалал расонанд, аз рӯйи одат метавонад моҳирона ҳиссиёти худро идора менамояд ва хоҳишҳои худро боздорад. Инчунин, амалҳои худро зери назорат мегираду ба онҳо аз мавқеи манфиатҳои одамони дигар баҳо медиҳанд. Таҳаммул, малақаҳои худназоратӣ, муташаккилӣ, интизом, маданияти муошират – сифатҳои онанд, ки ба тарбияи одатҳои ташаккулёфта асос меёбанд.

Дар «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» нишон дода шудааст, ки яке аз мақсадҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ интиқоли маданияти миллии ва ташаккули ҳудудҳои миллии дар наслҳои наврас мебошад. Татбиқи мақсадҳои гузошташуда коркарди консепсияи рушди системаи миллии маълумотро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб менамуд. Асоси назариявӣ ва методологии он, ки дар ҷумҳурии мо коркард ва ҷорӣ мегардад, дар таърих ва маданияти миллии, сурат мегирад. Дар мувофиқи он муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд рӯҳияи миллиро дар худ дошта бошад. Бояд ба ҳаёт ва фаъолияти муассисаҳои томактабӣ унсурҳои эҷодии халқ, санъати амалӣ, ҳунарҳои мардумӣ, урфу одат ва анъанаҳои миллии, таърихи маданияти халқ на танҳо мустақам ворид шаванд, балки дар он мавқеи шоистаро ишғол кунанд. Илова ба ин, ҷузъи миллии дар мундариҷаи чараёни педагогӣ набояд ба маҳдудияти миллии, ба худчудой, ки ба рушди фарҳанги миллии баромадан ба сатҳи давлатӣ, стандарти ҷаҳонии таҳсилот монета мегардад, оварда расонад. Хоссагии миллии

бояд мазмуни маълумотро ғанӣ гардонад. Забони миллӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ, таърих, маданияти халқ унсурҳои педагогикаи халқӣ мебошанд ва асоси маънавӣ-ахлоқиро ба мактаби миллии эҷешуда ва рушдбандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд гузорад.

Дар давраи муосир дар назди мактаб, омӯзгор ва олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи бадеӣ, идеалогӣ, эстетикӣ, ки дар доираи ахлоқ мебошад, хеле масъулиятнок гузошта шудааст. Бошуурона дарк намудани системаи арзишҳои эстетикӣ ва этикии «Гурғулӣ» чун ривояти миллӣ, ки ба ақидаи И.С. Брагинский «хамосаи аҷиб» баён ёфтааст. Ин вазифа дар «Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо мақсади нигоҳдорӣ, омӯзиш ва азхудкунии марворидҳои эҷодиёти шифоҳии халқ, гузошта шудааст, ки яке аз онҳо мероси бузургтарини фарҳангии халқи тоҷик – хамосаи қаҳрамонии «Гурғулӣ» аст. Дар он омӯзиши амиқи ҷанбаҳои тарбиявӣ ва ахлоқии ин ёдгории педагогӣ ва дигар намунаҳои эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик муҳим аст, ки тарбия ва ахлоқ на фақат барои ғоидаи зоҳирии кӯдак ба роҳ монда шавад, балки беҳтарин суди он, ки ҳусни рӯҳонӣ, сирояти сифати хубро дорад, ба уҳдаи оила ва мактаб вогузошта шавад. Ин аст, ки ин нерӯи азим, ки мақсадаш аз байн бурдани фасодии ахлоқ аст, ҷавҳарест, ки тамоми ҷавшанҳои бадиरो мебарад ва рӯҳи маърифатро меафзояд. Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, аз ҷумла хамосаи «Гурғулӣ» маҳз пайравӣ ба ин нерӯи муҳим аст. Дар ҳақиқат дар асари педагогии халқи тоҷик мақсади аслии инсоният дар қолаби тарбия ва ахлоқ аст, ки дурустии кирдор аз рӯи одоб беҳтарин роҳнамои онҳо аст. Ин буд, ки бо ин далелҳо, бо қувваи неруманд, кишвар ва ватан, дар гузашта ҳифз гардид.

Меъёру принципҳои баланди ахлоқӣ-этикӣ, ғояҳои умумибашарии некӣ ва адолат, инсондӯстӣ ва ватандӯстии баландтарин, ки хамосаи паҳлавонии халқи тоҷик «Гурғулӣ» ва намунаҳои беҳтарини эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷикро фаро

гирифтаанд, бояд ҳамчун асоси тарбияи миллии насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шаванд. Дар доираи барномаи тарғиби хамосаи қаҳрамони «Гурғулӣ» бо мақсади эҳёи урфу одат ва анъанаҳои халқи тоҷик, намудҳои миллии варзиш Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гашт, ки ҳар сол аз рӯи намудҳои миллии варзиш дар кишвар мусобиқаҳо гузаронида мешаванд. Бо ибораи дигар, омӯзиши хамосаи «Гурғулӣ» ва дигар намунаҳои эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷикро дар Тоҷикистон ба сатҳи баланди давлатӣ гузоштан лозим аст, чунки онҳо бо мубаддалгардонии меъёрҳои ахлоқӣ-этикии гузашта ба идеологияи насли муосир такони нав медиҳад.

Нуқтаҳои қарори мазкур оид ба тарғиби хамосаи «Гурғулӣ» ва дигар намунаҳои эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар санадҳои меъёрӣ, интишорот, дар қори ҳамоишҳои илмӣ, воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон тарҳи мувофиқеро пайдо карда истодааст. Ба рӯзномаву маҷалаҳои кӯдакона, радио ва телевизион наشري маводҳо оид ба «Гурғулӣ», порчаҳо аз достонҳои дигари халқӣ бо расмҳо зарур аст. Инчунин, дар назди Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси маркази «Гурғулиомӯзӣ» ва омӯзиши осори беҳтарини эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷикро ташкил намудан бо мақсад аст. Дар баробари ҷустуҷӯи илмӣ дар назди ин марказ, вазифаҳо оид ба таълифи осори хусусияти илмӣ-оммавидошта, барои шунавандагону хонандагони синнусоли гуногун гузаронидани ҳамоишҳои илмӣ-амалӣ, татбиқи омӯзиши компютери хамосаи «Гурғулӣ», омӯзиши ёдгориҳои фолклорӣ (эҷодиёти шифоҳии халқ) ва наشري бисёрҷилдаи «Маҷмӯи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик» ва ғайра ғоидаовар аст.

Сурудҳои хамосаи «Гурғулӣ» бо шарофати Гурғулихонҳои боистеъдод аз насл ба насл гузашта, то ба замони мо омада расидааст. Мутаассифона, то ҳол қорномаи эҷодии яке аз ровиёни боистеъдоди «Гурғулӣ», ки ҳамзамон бояд мактаби гурғулихонҳо низ гардад,

мавчуд нест. Барои чалб ба урфу одат ва анъанаҳои халқӣ лагерҳои тобистонаи этнографӣ вучуд надоранд. Ин лагерҳо метавонистанд барои чалби умумӣ ба анъанаҳои аҷдодон зинае гарданд.

Дар бораи роҳҳои воридсозии хамосаи «Гурғулӣ» ва инчунин дигар ёдгориҳои фолклорӣ ба таркиби ҷараёни фаъоли эҳёи фарҳанги милли дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ пешниҳод менамоем, ки омӯзиши вожаҳои забони эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик (истиора, тамсил, ташбеҳ ...) дар дарсҳои адабиёти тоҷик ба роҳ монда шавад. Воридсозии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ба нақшаи таълимии базавии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба омӯзиши васеи онҳо дар доираи таърихӣ, фарҳангӣ, этнографӣ, ва педагогиву психологияи халқӣ имконияти васеъ медиҳад.

Дар ин ҷода, ҷанбаҳои тарбиявии хамосаи «Гурғулӣ» ҳаматарафаву нодир мебошанд. Корҳои беруназдарсӣ, беруназсинфӣ, тавсеаёбии маълумоти иловагӣ имкон фароҳам меорад, ки хамосаи «Гурғулӣ»-ро ба навҳои гуногуни фаъолияти хонандагон дохил намоем. Мусобиқаҳо ва озмунҳои донандаи беҳтарини «Гурғулӣ» ба ифода кардани хонандагон дар расм, мусиқӣ, ҳунарҳои дастӣ, варзиш ва ҳоказо мусоидат менамоянд. Ташкили ҷунин мусобиқаҳо озмунҳо ба тарбияи тафриқавии писарону духтарон дар асоси анъанаҳои пешқадами аҷдодони мо имкон хоҳанд дод.

Дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон хонандагонро ба гоҷае, ки дар хазинаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ҷой доранд, ба боигарии луғавии тарбиявии он тавассути курсҳои махсус, ошно созанд. Инчунин бо мавзӯоти гуногун, аз қабилҳои «Хамосаи қаҳрамононаи «Гурғулӣ», «Саҳифаҳои дӯстдоштаи хамосаи «Гурғулӣ», «Гулнори зебодухтар», «Паҳлавон Аваз» ва ғайра чалб намоянд.

Дар натиҷаи мушоҳидаи утокҳои забон ва адабиёти тоҷик ошкор гардид, ки дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ стендҳо, гӯшаҳо, албомҳо, расмҳо, сценарияҳо, ки осори беҳтарини эҷодиёти

шифоҳии халқи тоҷик ва аз ҷумла ба хамосаи «Гурғулӣ» бахшида шудаанд, мавҷуд нестанд.

Ҳарчанде ки азхудкунии онҳо иштироки хонандагонро, дар озмунҳо, фестивалҳои эҷодӣ муайян менамояд, дар муассисаҳои таълимӣ вучуд надоранд. Гузаронидани намоиши корҳои кӯдакона ба се соҳаи фаъолият мусоидат менамояд: барномаи консертӣ, намоиши корҳои эҷодӣ оид ба хамосаи «Гурғулӣ» ва мусобиқаҳои варзишӣ аз рӯи мотивҳои хамосаи «Гурғулӣ». Зеро ки намоиши истеъдодҳои кӯдакони муассисаҳои томақтабӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, инчунин синфҳои миёна ва болоӣ чунин намуди корҳоро бо хонандагони тамоми гурӯҳҳои синусолӣ зери роҳбарии муаллими санъат ва меҳнат ошкор менамояд. Аз рӯи мавзӯҳои хамоса агар дар намоишгоҳ корҳо гузаронида шавад, диққати тамошобинон ба сужетҳои шавқовар ва гулдӯзиҳои духтарон равона мегардад. Муаллимони забони англисӣ метавонанд, ки намоиши театрқунонидашударо дар бораи қорномаҳои қаҳрамонони машҳури тоҷик дар асоси маводҳои «Гурғулӣ» омода созанд.

Ислоҳоти мактаби миллӣ низ бо самти педагогикаи халқии таҳсилот алоқаманд аст ва азхудкунии одоби миллӣ, аз тарафи кӯдакон, риоя намудани анъанаҳои одоби пешвозгирӣ ва гуселонидани меҳмон аст. Ҳар як меҳмонро кӯдакон бояд бо забони модарии хеш пешвоз гиранд. Дар ин ҷо, «калонсолон», чун қоида, педагогҳо ҳастанд. Онҳо бо кӯдакон бояд ба забони модариашон гап зананд, ба онҳо дуторнавохтаву рақс кардан ва нақл кардани афсонаро нишон диҳанд. Пештар ҳар як тоҷик шаҷараи худро то ҳафт пушт медонист. Ин писарону духтарон бояд оғозқунандаи эҳёи ин донишҳои қадима гарданд.

Ба ҳайати муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зарур аст, ки коркарди барномаи омӯзиши пайдарпайи намунаҳои беҳтарини фолклори тоҷик, аз ҷумла хамосаи «Гурғулӣ»-ро дар синфҳои 1-4 ва тарбияи мактаббачагони хурдсолро дар рӯҳияи педагогикаи халқӣ

бо назардошти замони имрӯза ба роҳ монад. Дар синфи 1 хонандагон ба мамлакати «Чамбули Мاستон», ки маънои ватану ватандорӣ ва ифтихори миллиро дорад, сафар мекунанд. Дар ин ҷо онҳо бо паҳлавонони қаҳрамон шинос мешаванд. Кӯдакон бо қаноатмандии хосса қасри Гурғулӣ (ватан ва диёри хеш)-ро кашида, порчаҳои хамосаро аз ёд мекунанд. Дар синфи 2 тамоми чорабиниҳои берун-азсинфӣ ва як қисми дарсҳо ба ситоиши қаҳрамонон бахшида мешаванд. Кӯдакон хоссагиҳои ҳар яки онҳоро қайд мекунанд. Дар синфи 3 «сурудҳо дар бораи Гурғулӣ» муфассалтар омӯхта мешавад. Дар ин синф қаҳрамониҳо дар бораи Аваз, Шералӣ, ва Нуралӣ қироат мегардад. Барои дарки пурраи мазмуни он дар студияҳои рассомии мактабҳо лухтакҳои қаҳрамонон тайёр карда мешавад. Хонандагон намоиши расмҳо («Мамлакати Чамбул аз нигоҳи кӯдакон»)-ро мегузаронанд.

Дар синфи 4 ба тасвири аспони паҳлавонон диққати зиёде дода мешавад. Бачаҳо рангу давандагӣ, пуртоқатӣ ва чолокии аспро тасвир менамоянд. Қайд мекунанд, ки асп дӯсти содику бовафо, хамроҳи доимии ҷанговар мебошад. Маводҳои хамоса на танҳо дар дарсҳои забони модарӣ, балки дар фанҳои дигар низ мавриди истифода қарор меёбанд. Чунончӣ, дар дарси математика зимни омӯзиши амалҳои арифметикӣ бозиҳои «Тиранدوزи моҳир», «Баромадан ба кӯҳи Қоф», «Аз дарё гузаштани Аваз» ва ғайра гузаронида мешавад. Ба матн ворид сохтани мисолу масъалаҳо бо қаҳрамонони хамоса, номҳои ҷуғрофӣ, рақамҳо-рамзҳо, ки дар нақли эпикӣ вомехӯранд, вазъияти махсуси мушкилотро ба вуҷуд оварда, рағбату амалҳои маърифатии хонандагонро фаъол мегардонад.

Дар дарсҳои забони русӣ зимни омӯзиши ҳиссаҳои нутқ аз «Гурғулӣ» порчаҳо интихоб карда ба сифати маводи дидактикӣ барои диктантҳои бинӯй истифода карда мешаванд. Мактаббачагони хурдсол бо қаноатмандии калон ба бозии «Аспро биёб» (дар ду сутун, ки аз рӯи тартиби гуногун номи паҳлавонон ва

аспҳои онҳо чой дорад, номи паҳлавон аспӣ ба ӯ тааллуқдоштаро чудо кардан лозим аст) ҳамроҳ мегарданд. Дар дарсҳои табиатшиносӣ бачаҳо харитаи «Чамбули Мастон (ватан ва диёри хеш)-ро мураттаб месозанду номҳои ҷуғрофӣ ва нишонаҳои дигареро, ки дар саҳифаҳои «Гурғулӣ» вомехӯранд, чудо мекунанд.

Бозии «Гашти бобарор», ки аз 5 давр иборат аст ва бо хонандагони синфи 3 гузаронида мешавад, мураккабтар мебошад. Ин бозӣ супоришҳои гуногунро ба шакли кроссворду ребусҳо, викторинаҳо, ки ба дарки сурудҳои хамоса равонаанд, дар бар мегирад. Илова ба ин, кӯдакон дар бо ҷолоқӣ ва маҳорати тирандозӣ, мусобиқа ширкат меварзанд. Дар ин ҷо, ҷустуҷӯҳои педагогӣ, ташаббуси эҷодии муаллимон ва баҳисобгирии гуногунии талаботҳову рағбатҳои маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ зарур аст.

Дар аксари мактабҳо ин гавҳари эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷикро аз рӯи барномаҳои муаллифӣ омӯхтан мувофиқи мақсад аст. Омӯзиши амиқи хамосаи «Гурғулӣ» – сикли хамосаҳои ахлоқӣ дар бораи мамлакати мӯъҷизаноки Чамбул, нашри «Гурғулӣ» – хамосаи халқи тоҷик сермаҳсул мебошад [59]. Дар давоми ду сол хонандагони синфи 8 ва баъд синфи 9 аз рӯи панҷ мавзӯъ бояд «Гурғулӣ»-ро омӯзанд, баъд доир ба мустаҳкамкунии маводи омӯхташаванда аз рӯи ду фасл – «Ғояҳо ва образҳо», «Эҷодиёти эпикӣ гурғулихонҳо» бо мақсади омодаسازیи кӯдакон ба тадқиқи матни хамосаи «Гурғулӣ» машғулиятҳои амалӣ бояд гузаронида шавад.

Мувофиқан, ба омӯзиши хамосаи «Гурғулӣ» дар осорхонаи этнографии муассисаҳои таълимӣ маводи зиёде бояд омода карда шавад. Дар охири соли дуюми омӯзиши «Гурғулӣ» кӯдакон ҳатман ба осорхонаи гурғулихонҳо (ровиёни хамоса) ташриф меоранд. Ҷорабинҳои хотимаӣ ба мустаҳкамسازیи донишҳо дар бораи хамосаи «Гурғулӣ» равона шудаанд.

Ба мавқеи «Гурғулӣ» дар ҷараёни таълиму тарбия диққати калон дода мешавад. Ташкили баромадҳо ба мавзӯи «Ворисони Гурғулӣ» бо намоиши сахнавии бобҳои хамоса ҳамроҳ бо суруду рақсҳои халқӣ зери роҳбарии муаллимони забон ва адабиёти тоҷик ба роҳ монда шавад. Ташкили шабнишиниҳо ба мавзӯи «Намоиши паҳлавонони «Гурғулӣ» (барои синфҳои 8-9), викторинаҳо («Сурудҳои «Гурғулӣ»-ро медонӣ») дар байни мактаббачагон майлу рағбатро ба мавриди эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик ташаккул медиҳад. Ташкили албомҳо, барориши маҷалаҳои дастнавис, ороиши декоратсия барои ба сахна гузоштани бобҳои хамоса, вохӯрӣ бо ровиён, ҷамъовари маводҳои фолклор ба васеъшавии ҷаҳонбинии этнопедагогии хонандагон мусоидат менамояд.

Таҷрибаи ташкили осорхонаи этнографӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва гузаронидани машғулиятҳо дар осорхона, ошкорсозии зебӣ ва хушоҳангии забони модарӣ, таърихи калимаҳо, сюжетҳои алоҳидаи хамоса мусбӣ арзёбӣ мегардад. Ба ин системаи эҷодии кор олимон, муаллимони фанҳои дигар низ ҷалб карда мешаванд. Онҳо дар омодакунӣ ва гузаронидани шабнишиниҳои этнографӣ, соатҳои тарбиявӣ оид ба мавзӯҳои хамоса, намоиши корҳои хонандагон ширкат меварзанд. Инчунин, муаллими фанҳои меҳнат намоиши либосҳои миллии тоҷикӣ ва муаллими санъати тасвирӣ намоиши расмҳои хонандагонро ба мавзӯи «Бахту саодати мамлакати Чамбул» ташкил мекунанд. Дар ин асос, дастури таълимии «Тарбияи анъанавии тоҷикон», ки асоси онро ғояҳои этнопедагогии «Гурғулӣ» ташкил медиҳанд, омода сохтан зарур аст.

Таъкид менамоем, ки осорхонаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар тарбияи хонандагон, дар рӯҳияи ифтихори миллии ва ватандустӣ мавқеи муҳим доранд. Маҳз осорхонаҳо дар ҳаёти хонандагон аҳамияти тарбиявӣ доранд, зеро дар намоиш гузоштани маводҳо ва ҳуҷҷатҳои таърихӣ фолклори тоҷик, аз ҷумла хамосаи «Гурғулӣ» имконият медиҳад, ки ҳадафҳои тарбия тақвият дода

шавад. Экспонатҳои осорхона аз эҷодиёти шифоҳии халқ, ки аҳамияти тарбиявӣ-ахлоқӣ дорад, шаҳодат медиҳад. Ҳамосаи «Гурғулӣ» шаҳодати он аст, ки халқи тоҷик барои аз байн нобуд кардани зулму истибдод, мардумро муттаҳид мекунад, ки аҳамияти хоси тарбиявӣ дорад. Қаҳрамонони ҳамоса ва иродаи онҳо баҳри сулҳу суботи кишвар ин ғуруру ифтихор аст. Айни замон таъсиси осорхонаҳо дар мактаб, таъсиси шӯрои онҳо имкон медиҳад, ки муқаддасоти аҳамияти тарбияви-доштаи гузашта, қаҳрамониҳои мардум пас нигоҳ дошта шаванд. Ин иқдом имкон медиҳад, ки арзишҳои таърихӣ-педагогӣ, ки гузаштаи халқи тоҷикро инъикос мекунанд, нигоҳдорӣ карда шаванд.

Омӯзиши «Гурғулӣ» ва намунаҳои беҳтарини эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо тамоюли миллӣ-маданӣ тамоми чараёни таълиму тарбияро фаро мегирад. Хонандагони муассисаҳои таҳилои миёнаи умумӣ мунтазам дар озмуну олимпиадаҳои шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳурӣ вобаста ба фанни забони модарӣ, дар чорабиниҳои оммавӣ, ки ба ҳамосаи «Гурғулӣ» ва осори гаронмояи фолклори тоҷик бахшида шудаанд, ширкат меварзанд. Онҳо дар азхудкунии каломи модарӣ, тарбияи моддию маънавӣ, анъанаҳои аҷдодон, азхудкунии «асрор»-и хунароҳои мардумӣ, асосҳои санъати хоси миллии ороишӣ-таҷрибавӣ муваффақиятҳои калонро ба даст меоранд.

Майлу рағбат ба фолклори тоҷик байни хонандагон – намоёндогони миллатҳои дигаре, ки дар ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, хело меафзояд. Вақте ки муаллими забони русӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба ҳамосаи «Гурғулӣ» машғулиятҳои факултативӣ мегузаронад, намунаи мусбӣ ҳисоб меёбад.

Дарёфтҳои педагогӣ, хусусан дар макотиби деҳот зиёд аст. Тарбияи этнопедагогии хонандагон дар синфҳои миллӣ бояд манзараи зерин дошта бошад: омӯзиши ҷаҳлонаи эҷодиёти шифоҳии халқ, аз ҷумла ҳамосаи «Гурғулӣ», истифодаи васеи анъанаҳои маданияи

халқӣ дар низоми миллии тарбия, омӯзиши эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, урфу одат ва анъанаҳои асосҳои этикаи халқӣ, намудҳои миллии варзиш, ёд додани навозиши асбобҳои миллий, шиносӣ бо санъати ороишӣ, азхудкунии хореографияи халқи тоҷик ва ҳоказо.

Ҳоло дар Тоҷикистон ислоҳоти соҳаи маориф амалӣ гашта истодааст. Самти асосии ин ислоҳотро гуманисозӣ, яъне тағйири тамоили нишондодҳои арзишнок, мақсаду вазифаҳои чараёни таълиму тарбия, ки дар он манфиатҳои ҳар як одам, шахсият, рушди ҳаматарафаи сифатҳои зеҳнӣ, эстетикӣ ва ахлоқӣ, ки бояд дар мадди аввал истад, ташкил медиҳад. Мундариҷаи таҳсилот бояд хусусияти маданӣ-ташаккулдиҳанда дошта бошад ва ба фарҳанги халқӣ ва ҷаҳонӣ, арзишҳои умумибашарӣ бахшад. Вазифаҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ инҳоянд: қонеъгардонии талаботҳои милли-маданияи аҳоли, тарбияи насли ҷисману ахлоқан солим; таъмини азхудкунии донишҳо, ки бо талаботҳои ҷамъиятӣ ва истеҳсолӣ муайян мегардад; ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, маданияти сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, арзишу идеалҳои гуманистӣ, тафаккури эҷодӣ, мустақилиятнокӣ дар пуррасозии донишҳо; дар ҷавонон коркарди мавқеи бошуурокаи шахрвандӣ, қадру қимати инсонӣ, иштирок дар худидоракунии демократӣ, масъулият барои рафтори худ ва ғайра.

Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки қонеъгардонии талаботҳои милли-фарҳангии аҳоли вазифаи аввалиндараҷа мебошад ва муносибатҳои маданияву аксиологиро инъикос менамояд. Ба ақидаи В.Д. Шадриков «Таҳсилот аз тарзи маълумотдиҳии фард бояд ба механизми рушди маданият, ташаккули образи олам ва инсон дар он табдил ёбад» [140, 17]. Муносибатҳои шахсиятӣ, маданӣ ва аксиологӣ дар муайянсозии вазифаҳои маълумоти миёнаи умумӣ дар ҳуҷҷатҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд. Бинобар ин, дар мундариҷаи маълумот ду таркибот ҷо дорад: қисмҳои асосии дониш, ки ба инсон хос асту ба ӯ дар ҳаммонандсозии худ дар фазои ҷисмонӣ ва маданияти иҷтимоӣ, инчунин

хаммонандсозӣ дар давраи иҷтимоисозии фаъол имкон медиҳад. Дар ин ҷо маълумотро бо назардошти таҳаввулоти шуури хонандагони синфҳои болоӣ ба роҳ мондан зарур аст. Маълумот ислоҳи қисмҳои асосии донишро бо назардошти асоснокии миллӣ-маданӣ ва иҷтимоии ташаккули ҷаҳонбинӣ ва арзишҳои умумимадании инсоният дар бар мегирад. Ин ба фардисозии роҳи маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ тавассути татбиқи имконоти эҷодии онҳо ва рӯоварӣ ба касби оянда имкон медиҳад.

Ҳамин тариқ, барои рушди анъанаҳои мардумии тарбия ва ахлоқ эҳёи мақоми ташкилдихандаи фарҳанги миллат умумӣ зарур аст. Аммо фарҳанг берун аз умумияти инсонӣ, ки нақши дорандагони онро иҷро мекунанд ва интиқоли онро ба наслҳои наврас таъмин менамоянд, рушд намеёбад. Интиқоли фарҳанги тарбия ва ахлоқ асосан тавассути умумияти инсонӣ амалӣ мегардад. Барои рушди умумияти инсонӣ, дар навбати худ, фарҳанги миллӣ чун маҷмӯи рамзҳо ва қолабҳои шуур, зершуур ва рафтор омили муҳим мебошад. Фарҳанги миллӣ чун системаи арзишҳои муайяни моддӣ ва маънавӣ, маҷмӯи шаклҳо ва тавсифномаҳои услубии фаъолият, ки ба миллати мушаххас хос аст, фаҳмида мешавад. Дилхоҳ фарҳанг ҳамчун самарайи эҷоди миллат, ки хусусиятҳои маданияти умумибашарӣ, инчунин унсурҳои бо хоссагиҳои рушди иҷтимоии ин умумияти халқӣ алоқамандро дар худ дорад, нодир аст. Фарҳанги миллӣ падидаи мустақил, арзишнок ва нотакрор буда, дар ташаккули типии халқии шахсият нақши муҳим мебозад. Н.А. Бердяев дар бораи фардияти халқӣ сухан ронда, таъкид менамояд, ки «ҳар як шахс ба инсоният чун рус, франсуз, немис ё англис дохил мешавад» [21, 22].

Ҳуввияти миллат, натиҷаи таъсири дурудароз ва устувори шароити этникӣ, табиӣ-ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии зисти он мебошад. Минталитет (ҳуввияти) маҷмӯи фикру ақидаҳо шаклу тарзҳои рафтори дар ҷомеа асосӣ қабул шудааст, ки он аз умумиятҳои дигари инсонӣ фарқ дорад. «Ҳуввият – сохти амиқи

маънавист, ки ба халқи алоҳида хос аст. Маҷмӯи натиҷаҳои маърифат ва шуур, баҳодиҳии онҳо дар асоси маданияти пешина ва фаъолият мебошад. Он тарзҳои дидану дарки олами атрофро дар шароити когнитивӣ, аффектӣ, прагматикӣ, ки ба намояндагони он хос аст, муайян месозад» [112, 44-45].

Дар системаи арзишҳои халқи тоҷик ягонагии инсон бо табиат, меҳнатдӯстӣ, эҳтироми калонсолон, сулҳдӯстӣ, покии ахлоқӣ, ғамхорӣ нисбати оилаи худ, нисбати гулгулшукуфии ватани худ, ки дар ёдгории бузурги маданияти анъанавии тарбия – эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик – инъикос ёфтаанд, мавқеи хоса доранд. Дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик чараёни ташаккули тоҷикон кушода дода мешавад. Урфу одат ва анъанаҳо, маросимҳо чун таҷдидсозандаҳои ҳаёт ва сохти оилавӣ-маишӣ дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик баръало нишон медиҳанд, ки ҳудогоҳии миллӣ аз синни кӯдакӣ ташаккул меёбад ва рӯҳияи миллӣ пайдарпай мустаҳкам мегардад.

Педагогикаи халқи тоҷик ба тасаввуроти халқи мо дар бораи идеали инсонӣ комил, бо муайянсозии мақсади тарбия асос меёбад. Тасаввуроти халқи тоҷик дар бораи сифатҳои ҷисмонӣ ва маънавии инсон асосан, бо қаҳрамонони ҳамосаҳо алоқаманд аст. Дар тасвири зоҳир ва сифатҳои қаҳрамонони ҳамоса номувофиқатии зиёде дида мешавад, вале дар ин номувофиқатӣ пайдарпайӣ, фардият ифода меёбад.

Дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик тамоми намудҳои варзиши миллӣ (гуштингирӣ, камонварӣ, найзапартоӣ, пойга) ва бозиҳои, ки дар ҳаёти халқ ва тарбияи насли наврас аҳамияти калон доранд, инъикос ёфтаанд. Ҳар як писарбача сурудҳои эҷодиёти шифоҳии халқро шунида, меҳост, ки ба қаҳрамонон монанд шавад. Сараввал, боқуввату чолок, баъд аз калон шудан одилу хирадманд буданро зарур ҳисоб мекард. Ба ин маънӣ эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик сарчашмаи хиради педагогикаи халқӣ ва нигоҳдорандаи адолату нобиғаи халқ мебошад.

Маълумотро тавсиф дода, В.Д. Шадриков менависад: «Самти маданияти халқӣ – чунин тавсифоти маълумотест, ки то кадом андоза мақсаду вазифаҳо, мундариҷа, технологияи тарбия ва таълим ба рушд ва иҷтимоисозии шахсият чун субъекти халқ ва чун шахрванди давлати сермиллат, ки дар шароити тамаддуни муосир ба худмуайянкунӣ қодир аст, нишон медиҳад» [139, 63].

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ба пуррагӣ ба чунин тавсифнома мувофиқат мекунад. Он шахрванди ҷавонро ба идеалҳо ва санъати халқ, ба системаи манъу арзишҳои ахлоқӣ, ба ҳунарҳои мардуми дар низоми оmodасозии меҳнати хонандагон ҷалб менамояд. Дар мундариҷаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик фалсафаи халқӣ ба ҳисоб гирифта шудааст. Шахсе, ки табиати инсон, мавқеи ӯро дар олами атроф мебинад, вижагиҳои этно-психологии дарку услуби тафаккури халқро ба назар гирифта метавонанд. Кӯдак дар ҳамбастагӣ бо эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик аз рӯоварӣ ба фарҳанги миллии тарбиявӣ-ахлоқӣ, идеалу арзишҳо ва санъати халқ қаноатмандӣ ҳосил карда, дар ӯ ҳисси ҳамдардӣ ба ҳамсолон ба вучуд меояд. Ӯ истеъдоди худро нишон дода, дар татбиқи арзишҳои маданияти халқ муваффақиятҳои калонро ба даст меорад. К.Д. Ушинский навиштааст: «Тарбия инсонро ба пуррагӣ, бо тамоми хусусиятҳои халқӣ ва ягонагӣ – бадан, рӯҳ, ақро фаро мегирад, чунки ҳислат он заминаест, ки дар он халқият реша медавнад» [127, 56].

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар рушди шахсият масъалаи омезиши арзишҳои умумибашарӣ ва ахлоқиро парварида, дар он анъанаҳои маданияту фалсафаи халқ, дин, педагогикаи халқӣ, тибби халқӣ, музикиро бо арзишҳои умумибашарӣ ҳал мекунад ва дар барҳамдиҳии бешахсияти халқӣ, инкори халқият мусоидат менамояд. Арзишҳое, ки дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ҷой доранд, дар замири наслҳои наврас сарчашмаи барқароршавии худогоҳии миллии, кадрӣ қиммати миллии, эҳёи хоссагиҳои миллии ҳастанд.

Этнос танҳо замоне ҳифз гашта ва рушд меёбад, ки одамони онро таркибдиҳанда ҳифз мегарданду рушд меёбанд. Дар таълим, тарбия ва рушд аз ҳама асосӣ на «таъмир»-и «гузаштаи идеалӣ», балки рӯоварӣ ба оянда, ба худогоҳии миллӣ мебошад. Ҳар қадар пурратар мо махсусияти худ, ватандӯстии эҷодӣ, муҳаббати ҳақиқӣ ба Ватанро нигоҳ дорем, ҳамон қадар мавқеи мо дар ҷомеаи ҷаҳонӣ муносибтару шоистатар мегардад.

Дар «Консепсияи миллии тарбия» таъкид мегардад: «Тарбияи шаҳрванд бо мафҳумҳои «мамлакат», «меҳан», «кишвар», «ватан» алоқаи зич дошта, дар дили инсон ҳисси ватандӯстиро амиқтар мегардонад. Тамоми ҷанбаҳои боқимондаи тарбия бо ин самтҳои афзалиятнок алоқаманданд» [103, 13].

Дар ин қисмати рисолаи илмӣ муайян намудани дараҷаи фаҳмиши хонандагони синфҳои болоиро оид ба ҳамосаи “Гурӯҳӣ” ва афкори педагогӣ ахлоқии он, бо роҳи таҷрибавӣ-озмоишӣ таҳхис намудем. Қори таҷрибавӣ-озмоиширо мо дар се давра ба анҷом расонидем: давраи I - муайянсозӣ, давраи II - ташаккулдиҳӣ, давраи III - таҳлили натиҷаҳои таҳқиқотӣ.

Ҳангоми гузаронидани корҳои озмоишӣ-эксперименталӣ мо аз усулҳои педагогӣ-равонӣ, озмоишӣ-таҷрибавӣ, таҳқиқотӣ-математикӣ, мушоҳида, анкета-саволнома, усули ҷумлаи давомдор ва ғайра истифода бурдем. Дар рафти кор тамоми мақсад ва вазифаҳо ҳал карда шудаанд.

Ба сифати объекти озмоиши эксперименталӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 51,77, ва 78-и н.Фирдавсӣ (135 хонанда), №№ 95, 96, 97-и н.Синои ш.Душанбе (196 хонанда) (синфҳои назоратӣ), ва №№ 1, 2, ва 23-и н.Ховалинг вилояти Хатлон (157 хонанда) (синфҳои озмоишӣ) мебошанд. Дар таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ зиёда аз 32 омӯзгор ва 353 хонандагони синфҳои болоӣ (синфҳои 10-11) ҷалб карда шудаанд.

Дар таҳқиқоти озмоишӣ-эксперименталӣ зиёда аз 350 хонандагони синфҳои болоӣ (синфҳои 10-11) ҷалб карда шудаанд.

Дар оғози тадқиқот бо мақсади муайян кардани мушкилотҳои маъмулӣ оид ба ҳамосаи “Гурғулӣ” ва ақидаҳои педагогӣ ахлоқии он пурсиши омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ гузаронида шуд.

Дар ҷадвалҳои 1 ва 2 синфҳои озмоишӣ ва назоратӣ, инчунин сатҳи фаҳмиши хонандагони ин синфҳо оид ба ҳамосаи “Гурғулӣ”, ки барои гузарондани озмоиши мо муҳиманд, пешниҳод гардидаанд.

Ҷадвали № 1. Рӯйхати синфҳои озмоишӣ

№	Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	Синфҳои озмоишӣ, ки дар таҳқиқот иштирок намуданд	Миқдори хонандагон дар як синф	Сатҳи фаҳмиши хонандагон оид ба ҳамосаи “Гурғулӣ”, бо %
1.	МТМУ №1-и н.Ховалинг	Синфи X	26	34
2.	МТМУ №1 н.Ховалинг	Синфи XI	24	33
3.	МТМУ №2-и н.Ховалинг	Синфи X	21	32
4.	МТМУ №23-и н.Ховалинг	Синфи XI	17	36
Сатҳи миёна				34,2

Ҷадвали 2. Рӯйхати муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумие, ки дар кори озмоишӣ дар доираи татбиқи вазифаҳои таҳқиқоти хулосашаванда иштирок намуданд (синфҳои назоратӣ)

№	Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (мактабҳо)	Синфҳои назоратӣ, ки дар таҳқиқот иштирок намуданд	Миқдори хонандагон дар як синф	Сатҳи фаҳмиши хонандагон оид ба ҳамосаи “Гурғулӣ”, бо %
1.	МТМУ №51-и н. Фирдавсӣ	Синфҳои X-XI	30	36
2.	МТМУ №77-и н. Фирдавсӣ	Синфҳои X-XI	26	33
3.	МТМУ №78-и н.	Синфҳои X-XI	30	32

	Фирдавсӣ			
4.	МТМУ №95-и н.Сино	Синфҳои X-XI	27	29
5.	МТМУ №96-и н.Сино	Синфҳои X-XI	31	27
6.	МТМУ №97-и н.Сино	Синфҳои X-XI	33	35
Сатҳи миёна				30,5

Дар натиҷаи гузарондани даври якуми кори озмоишӣ аз рӯи мавзӯи таҳқиқоти хулосашаванда муайян гардид, ки сатҳи фаҳмиши хонандагони синфҳои болоӣ оид ба ақидаҳои педагогӣ-ахлоқии хамосаи “Гурғулӣ” ба 50% баробар нашуд. Сатҳи миёнаи он дар синфҳои назоратӣ 33,7% ва дар синфҳои озмоишӣ 35,8% буд.

Бо ёрии усулҳои махсуси педагогӣ, такмили раванди таълиму тарбия, инноватсияҳои педагогӣ ва дидактикӣ, таълими ҷаҳол ва таълими инкишофёбанда, технологияҳо ва усулҳои таъминкунандаи ҷаҳолгардонии ҷаҳолияти таълимии хонандагони синфҳои болоӣ мо дар таҳқиқоти дисертатсионии худ марҳилаҳои мобайнии назоратиро ба анҷом расонида, натиҷаҳо ба даст овардем. Натиҷаҳои таҳқиқот онро нишон дод, ки сатҳи фаҳмиш ва омодагии хонандагони синфҳои озмоишӣ нисбат ба синфҳои назоратӣ афзоиш ёфта, таъсири усулҳои махсуси педагогӣ бенатиҷа намонд. Нишондодҳои натиҷаи таҳқиқоти мобайнӣ дар ҷадвали 3 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали №3. Муқоисаи натиҷаҳои мобайнии таҳқиқоти озмоишӣ

Саволҳои назоратӣ	Синфҳои озмоишӣ	Миқдор бо %	Синфҳои назоратӣ	Миқдор бо %
Маълумот дар бораи хамосаи “Гурғулӣ”	Синфҳои X	67	Синфҳои XI	50
Муқоисаи ибораҳои “инсонии комил” ва “шахсии оқил”	Синфҳои XI	70	Синфҳои XI	51
“Гурғулихонӣ” ба шумо маъқул ҳафт ё не?	Синфҳои X	65	Синфҳои X	48
Қаҳрамонҳои хамосаи “Гурғулӣ”-ро медонед?	Синфҳои XI	75	Синфҳои X	50
Ватандӯстиро дар чӣ мебинед?	Синфҳои X	70	Синфҳои X	49
Дар бораи Аваз, Нуралӣ ва Шералӣ маълумот доред?	Синфҳои X	72	Синфҳои X	51

“Чамбули Мاستон”. Маънои ибораро шарҳ диҳед?	Синфҳои X	66	Синфҳои XI	48
Дар бораи чанбаҳои гуногуни тарбия чӣ медонед?	Синфҳои X	68	Синфҳои XI	50
Достонҳои “Гурғули”-ро хондаед?	Синфҳои XI	67	Синфҳои XI	47
Кадам гурғулихонро медонед?	Синфҳои XI	70	Синфҳои X	51
Калимаи “хурмату иззатро”-ро шумо чӣ хел мефаҳмед?	Синфҳои XI	71	Синфҳои X	52
Тарзи ватанпарвариро имрӯзҳо чӣ тавр мефаҳмед?	Синфҳои XI	72	Синфҳои X	50
Мафҳуми “анъанаҳои миллӣ” чӣ маъно дорад?	Синфҳои XI	67	Синфҳои XI	48
Дар бораи “эҷодиёти шифоӣ” чӣ маълумот доред?	Синфҳои XI	66	Синфҳои X	51
	Сатҳи миёна	70,2	Сатҳи миёна	50,0

Фарқияти миёнаи нишондодҳо шаҳодат медиҳад, ки тасаввурот оид ба суолҳои гузошташуда дар синфҳои озмоишӣ нисбат ба синфҳои назоратӣ **20,2%** зиёдтар аст.

Аз рӯи натиҷаҳои соли таҳсили 2017-2018 мо санҷиши ниҳоии натиҷаҳои озмоиш – марҳилаи ҷамъбастиро доир намудем. Натиҷаҳои ин таҳқиқот бо нишондиҳандаҳои ҷадвали 4 тавсиф мегарданд.

Ҷадвали 4. Таҳлили муқоисавии натиҷаҳои марҳилаи муқаррарии кори озмоишӣ ва марҳилаи назоратии ҷамъбастӣ дар синфҳои озмоишӣ ва назоратӣ бо %.

Синфҳо	Натиҷаҳои таҳқиқот дар синфҳои озмоишӣ (СО)		Натиҷаҳои таҳқиқот дар синфҳои назоратӣ (СН)	
	Марҳилаи муқаррарӣ	Марҳилаи назоратӣ	Марҳилаи муқаррарӣ	Марҳилаи назоратӣ
XI	37	77	33	54
XI	33	75	33	57
XI	32	76	32	55
X	37	77	28	56
X	35	78	34	57
X	34	75	35	56
Сатҳи миёна	35,8	70,2	33,7	50,0

Аз суратҳисоби пешниҳодшуда маълум гашт, ки дар натиҷаи ташкили таъсири мақсадноки педагогӣ сатҳи ташаккулёбии фаҳмиши

хонандагон дар синфҳои озмоишӣ бештар афзудааст (34,4%). Дар синфхонаҳои назоратӣ бошад, нишондиҳандаҳо дар давраи гузарондани кори озмоишӣ танҳо 16,3% зиёд шудааст.

Аз ин нуқтаи назар, ҷомеаи муосири миллӣ талаб менамояд, ки тарбия дар асоси осори шиғоҳӣ ба роҳ монда шавад ва кори таҳқиқоти мо низ дар ин замина таҳия шудааст. Аз ин рӯ, дар раванди таълиму тарбия барои таҳлили мустақилонаи чунин падидаҳо шароит фароҳам овардан лозим аст.

Таҳлили натиҷаҳои кори таҷрибавию озмоишӣ нишон дод, ки истифодаи усулҳои психологию педагогӣ дар раванди таълим аҳамияти худро аз даст намедихад ва ба инкишофи ташаббускорӣ, фаъолнокӣ, фикрронии танқидӣ, мустақилият, масъулиятнокӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ мусоидат менамояд.

Дар асоси омӯзиш ва таҳлили адабиёти дидактикӣ, педагогию психологӣ ва таҷрибаи омӯзгорони синфҳои озмоишӣ, инчунин маводи амалӣ мо маҷмуи идеяҳои асосиро муайян намуда, ҳамзамон талаботи асосиро ба ташаккули фаҳмиши хонандагон ба эҷодиёти шиғоҳӣ, махсусан ҳамосаи “Гурғулӣ муайян намудем.

Таҳлили мавзӯи кори рисолавӣ ба баровардани **хулосаву тавсияҳои** зерин имкон медиҳанд:

- Масъалаи баҳодиҳӣ ба афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар ҳамосаи «Гурғулӣ» ба ошкор сохтани муносибати он ба тарбияи миллӣ ва ахлоқи имрӯз ба сифати яке аз масъалаҳои муҳимтарини илми педагогика боқӣ мемонад;

- Дар ҷараёни демократисозӣ, гуманизосозии ҷомеа, муқаррарсозии арзишҳои умумибашарии ҳамосаи «Гурғулӣ» - на танҳо ёдгории хиради халқ, балки сарчашмаи ташаккули психология ва ҳислати миллӣ, шуури миллӣ ва қадру қиммати ҷавонон аст;

- Хамосаи «Гурғулӣ» – тасвири арзишҳои абадӣ: муҳаббат ба Ватан, химояи кишвар, садоқати бародарӣ, алоқа ва идомати наслҳо, муқаддасияти оила, хонавода, парастии падару модар аст;

- Арзишҳои педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ», чун вичдони тоза ва олиҳимматӣ, шараф ва номус, ифғат ва покии ахлоқии занон, устуворӣ дар мубориза, қувваи солими ҷисмонӣ дар замони мо низ аҳамияти худро гум накардаанд. Онҳо чун арзишҳои ташаккулёфтаи умумибашарӣ абадӣ ва ногузуранда мебошанд;

- Ғояҳои этнопедагогии хамосаи «Гурғулӣ» ба хонандагон дар ташаккули низоми тасаввурот дар бораи он ки ақидаҳои аҷдодони онҳо ба табиат, ҷомеа, инсон, ва маъноӣ ҳаёт чи гуна аст, имкон медиҳанд;

- Омӯзиш ва нигарони хонандагон ба педагогикаи халқӣ, аз ҷумла, ба афкори педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ», ки ёдгории педагогии халқи тоҷик аст, ба муносибгардонии ҷараёни таълим ва тарбия, ба ташаккули муносибати арзишноқ ба махсусияти нотакрори педагогикаи миллӣ мусоидат менамояд;

- Моделҳои назариявӣ ва амалии таълим ва тарбия дар хамосаи «Гурғулӣ», ғаъолноқӣ ва майлу рағбати хонандагонро ба таърихи халқи хеш, фарҳанг ва урфу одат, анъанаҳои халқии тарбия ва ахлоқ пурзӯр менамояд. Боиси таъкид аст, ки баъзе арзишу идеалҳо, аз қаҳрамонӣ, мардонагӣ, шарафу номус, олиҳимматӣ ва инсондӯстӣ имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар маншаъ мегиранд;

- Хамосаи халқии «Гурғулӣ» чун сарчашмаи тамоюлҳои арзишноқи хонандагон ва чун сарчашмаи арзишҳои этнопедагогии тоҷик ба ташаккули ақидаҳои анъанавӣ ва худогоҳии миллӣ мусоидат менамояд;

- Аҳамияти назариявӣ ва амалии хамосаи «Гурғулӣ» диққати хонандагонро ба мувофиқсозии арзишҳои умумибашарӣ ва маданияти миллии тоҷикон равона месозад;

- Ҷанбаҳои таълимӣ-педагогӣ, эҷодии мундариҷаи ҳамосаи «Гурғулӣ» интиқоли донишҳо дар бораи арзишҳои умумибашарӣ тавассути педагогикаи миллии тоҷикон дар ҷараёни ҳамкориҳо бо хонандагон мебошанд.

Хулосаи боби 2

Дар боби дуум, ки «Тарбияи инсон, шахсият, ифтихори миллӣ ва ватану ватандорӣ дар симои қаҳрамонони ҳамосаи «Гурғулӣ» аст, мақсади асосӣ мавқеи худро ёфтааст. Гуфта мешавад, ки ҳақиқати педагогӣ-ахлоқӣ дар ҳамосаи «Гурғулӣ» маҳфӯзмонда, яъне педагогикаи миллии тоҷик, фарҳанги педагогиро бо тамоми ҳастӣ инъикос менамояд. Фикру андешаҳои тарбиявӣ, урфу одат ва анъанаҳои тарбияи дар ҳамосаи «Гурғулӣ» ҷойдошта, сарчашмаи педагогикаи халқӣ мебошанд ва дар омодаسازیи инсон ба ҳаёт нақши ҷиддӣ мебозанд.

Ташаккули ахлоқии инсон аз рӯзҳои аввали таваллуд ва ҳатто ба ақидаи тоҷикон дар батни модар оғоз меёбад, зеро синнусол на аз рӯзи тавлид, балки аз рӯзи ҳомиладоршавӣ муайян карда мешавад. Имрӯз чунин ҳамосаҳои мардумӣ диққати моро бо муносибгардонӣ ва такмили худ ба худ ҷалб мекунад. Ташаккули инсони комил – фикри асосии ғояҳои дидактикии ҳамосаи «Гурғулӣ» дар тарбияи инсон аст.

Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» яке аз формулаҳои ҷамъбасти ва умумии ташаккули шахсияти инсон, мафҳум дар бораи қадру қиммати шахс мебошад. Ба қатори қадру қиммати инсон риояи ҳатмии анъанаҳо, қонуну қоидаҳо, маросимҳои халқӣ, иштирок дар мусобиқаҳои паҳлавонон дохил мешуд. Паҳлавонони ҳамосаи «Гурғулӣ» “ҷавонпаҳлавон” ном ва инчунин наваду нӯҳ сифати ҷавонмардӣ доштанд. Дар нақши Аваз мо пуртоқатӣ, дар образи Нуралӣ қувва, дар симои Соқӣ хирад, дар Ширмо суханварӣ, дар Гулиноҳ зебоиро мебинем. Ин хислатҳои қаҳрамонон ҳам дар рафтор ва ҳам дар тасвир аҳамияти тарбиявӣ ва ахлоқӣ доранд. Дар

хамоса аз ҷихати ҷисмонӣ пурқувват ва зебо будан маънои хушахлоқиро дорад. Тавсифнома дар хамоса аз тасвири фазилатҳои ҷисмонӣ оғоз меёбад. Ҳушёриву зиракӣ, ҳунари камонварӣ, пуртоқатӣ, мардонагӣ, чолокӣ ва ғайра сифатҳои ҷисмонии қаҳрамонони хамосаи «Гурғулӣ»-ро тасвир менамоянд.

Маводҳои педагогӣ, фолклорӣ ва таърихии хамосаи мардумии «Гурғулӣ», ки аз давраи қадим ба каму кост то ин рӯз омада расидааст, шаҳодат медиҳад, ки дар чараёни тарбия барои падару модар нақши асосӣ дорад. Ба тарбияи писарон, асосан падарон машғул буданд ва ба тарбияи духтарон – модарон, дастури дидактикӣ аст. Шахсони аз ҳама баобруи авлод ба кӯдакон ном медоданд. Номгузорӣ низ яке аз анъанаҳои беҳтарин ба ҳисоб мерафт, чунки номи нек метавонад дар тарбияи фарзанд таъсири мусбӣ гузорад.

Дар авлод ҳама амру фармони аз ҳама калонсоли авлодро иҷро мекарданд ва дар оила – амру фармонҳои падарро ба сомон мерасониданд. Обрӯю нуфӯзи баланди падару модар ва калонсолон аз давраи қадим, барои миллати тоҷик анъана гаштааст. Кӯдакон амру фармонҳои падару модар, калонсолон, урфу одат, анъанаҳо, маросимҳо ва шаклҳои дигари фаъолияти инсонро иҷро намуда, таҷрибаҳои иҷтимоӣ, малакаҳои барои ҳар як инсон зарур ва одатҳои барои муошират бо ашхоси лозимро азхуд мекарданд. Ин шаклҳои фаъолият, хусусан фаъолияти меҳнатӣ, омилҳои халқунандаи ташаккули шахсият ва рушди бошуурона буданд.

Аз ин нуқтаи назар, қайд кардан зарур аст, ки ҷанбаҳои педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» тамоми паҳлӯҳои ҳаётро дар бар гирифта, на танҳо ба як халқу миллат, балки ба кулли инсоният равона шудаанд.

Ҳамин тариқ, хамосаи «Гурғулӣ» дар тарбияи насли наврас аҳамияти ҷиддӣ дошта, омӯзиш ва мутолиаи он аз манфиат холи набуда, ба маънавиёт таъсири ниҳоят калони мусбӣ мебахшад.

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ

Таҳлил ва чамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот ба мо мухтасар ифода кардани хулоса ва тавсияҳои зеринро имконият дод:

1. Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик, аз ҷумла хамосаи «Гурғулӣ» дар рушди шахсият масъалаи омезиши арзишҳои умумибашарӣ ва ахлоқиро парварида, дар он анъанаҳои фарҳангу фалсафаи халқ, дин, педагогикаи халқӣ, тибби халқӣ, мусиқиро бо арзишҳои умумибашарӣ баррасӣ мекунад ва дар барҳамдиҳии бешахсияти халқӣ ва инқори халқият мусоидат менамояд. Арзишҳое, ки дар хамосаи «Гурғулӣ» ва намунаҳои беҳтарини эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ҷой доранд, дар замири наслҳои наврас сарчашмаи барқароршавии ҳудогоҳии миллӣ, кадрӣ қиммати миллӣ, эҳёи хоссагиҳои миллӣ ҳастанд.

2. Дар давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар мероси педагогикаи миллӣ, аз ҷумла эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик барои таълим ва тарбияи муассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, олии касбӣ ва таҳсилоти иловагӣ аҳамияти муҳим дорад. Ба ҳамин хотир, рӯй овардан ба паҳлӯҳои педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» чун асари безаволи педагогӣ аҳамияти муҳими амалӣ дорад. Ҳамчунин педагогикаи муосири тоҷик бо назардошти шароити муосири таълиму тарбия тақозо дорад, ки барои ташаккули ҳудогоҳӣ, ҳештаншиносӣ ва ифтихори ватандорӣ, аз ҷумла таҳлили илмии хамосаи «Гурғулӣ», чун ганҷинаи педагогӣ нақши муҳим дорад.

3. Мушкилоти баҳодихӣ ба мероси педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» собит кард, ки муқаррар намудани паҳлуҳои педагогии ахлоқии эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик то ҳол яке аз мушкилотҳои муҳими илми педагогика аст.

4. Дар таърихи халқи тоҷик, афкори педагогӣ мавқеи муҳим дорад ва дар педагогикаи халқии тоҷик бараъло намоён мегардад. Маълум аст, ки таҷрибаи тарбияи насли наврас дар давоми якчанд аср, вақте ки мафҳуми «педагогика» ҳанӯз вучуд надошт, ташаккул

меёфт. Фикру ақида ва муҳокимаҳо оид ба масъалаҳои гуногуни тарбия, ки дар ҷараёни рушди таърихӣ ба вучуд омадаанд, ба шакли чамъбастии шифоҳӣ ҳифз гардида, дар давоми асрҳо аз насл ба насл, асосан дар ҷараёни меҳнат, анъанаҳо, урфу одатҳо, маросимҳо, эҷодиёти шифоҳии халқ ва ҳ.к. гузаштанд.

5. Дар ин маврид афкори педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ», ки маҳсули тафаккури педагогии тоҷикон мебошад, бо идеалҳои педагогӣ, чамбиятӣ-эстетикиро дар шаклҳои содаи боварӣ ба қувваҳои ғавқуллода чамъбаст кардааст. Хусусан, идеали инсонӣ комил, ки ифодаи мутаммарказшудаи мақсади педагогикаи халқи тоҷик аст, дар мақсаду идеалҳои он, дар талаботҳои тарбиявӣ оид ба омодаسازیи насли наврас ба ҳаёт татбиқ гардиданд. Бо инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣ, таҷрибаи педагогӣ-ахлоқӣ ғани гашт, урфу одат, анъанаҳо ва маросимҳо ба талаботҳои нави ҳаёт, ба зинаҳои нави рушди муносибатҳои иҷтимоӣ мувофиқат карда шуданд.

Воситаҳои гуногуни ақидаҳои халқӣ-педагогии хамосаи «Гурғулӣ» суруди алла, мақолу зарбулмасалҳо, афсонаҳо, қиссаҳо, ривоятҳо, чистонҳо ва намудҳои дигари эҷодиёти шифоҳии халқ, ки то ба замони мо омада расидаанд, ҳисоб меёбанд. Дар онҳо, хиради педагогии мардуми меҳнаткаш, васияти аҷдодони мо оид ба таълиму тарбия ифода ёфтааст. Тибқи ин воситаҳо, падару модар бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, то ин ки кӯдакон тарбияи хуб гиранд, шаҳрванди арзандаи кишвар гарданд ва ҷисману рӯҳан солим ба камол расанд.

Мафҳуми «тарбия» дар тасаввуроти халқи тоҷик маънои ба камол, яъне ба синни балоғат расонидани кӯдакро дорад, зеро ки маҳз дар ин синусол кӯдак аллакай мустақилона зиста метавонад. Мафҳуми «ба камол расидан» маънои «расонидан ба рушд», яъне оқилиро дар назар дорад. Агар ба ин ифодаҳо бодикқат назар афканем, мебинем, ки аз тарафи халқ моҳияти тарбия ин ғамхорӣ нисбати рушди ҷисмонӣ (то ба балоғат расонидан) ва ҳам рушди ақлонӣ (то ба ақл расонидан, яъне оқил гардонидан) фаҳмида мешуд. Агар ба

мафҳуми то ба ақл расонидан, яъне оқил гардонидан диққат диҳем, пас дарк менамоем, ки халқ зери ин мафҳум оmodасозӣ ба ҳаёт, тарбияи ахлоқӣ ва эстетикиро дар назар дошт. Ба мо маълум мегардад, ки мафҳуми «ба камол расонидан» ҳамаи ҷанбаҳои тарбия (ҷисмонӣ, меҳнатӣ, ахлоқӣ, фикрӣ, эстетикӣ ва ғайра)-ро муттаҳид месозад.

6. Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» афкори педагогӣ-ахлоқӣ мавқеи муайянеро дорад. Мувофиқи ғояҳои, ки дар образҳои қаҳрамонони асар ифода ёфтаанд, оқил будан, маъноӣ фарқ карда тавонистани хуб аз бад, гӯш додан ба суҳанони калонсолон, эҳтиёткору кордон будан, маҳорати қаблан пешгирӣ кардани бадбахтиҳо, ҳосил кардани ягон чиз на бо қувваи шамшер, балки бо қувваи ақл, худро ба даст гирифтани, дар ҳама корҳо оқилу мулоҳизакор будан, чуқур фикр кардан, дар ҷое, ки дӯстӣ зарур аст – нақштани тухми душманӣ, ба некӣ бадӣ накардан, истифода бурдан аз таҷрибаи дигарон, ёд гирифтани ҳунарҳо, ёфтани методҳои муносиб барои ба даст овардани мақсадҳои гузошташуда ва ғайраро дорад.

Илова аз ин, ғояи муҳимтарини педагогикаи халқи тоҷик дар ҳамосаи «Гурғулӣ» тарбияи муттасил мебошад. Тарбияро аз хӯрдсолӣ оғоз намуда, бояд ба он муваффақ гашт, то ин ки кӯдак то 15-18 солагӣ болиғу оқил гардад, касбу ҳунар ва доираи муайяни донишхоро азхуд кунад ва аз онҳо дар таҷрибаи ҳаёт истифода барад ва мустақилона зиндагӣ карда тавонад. Аммо набояд танҳо бо азхудкунии донишҳо маҳдуд гашт. Барои ҳар як инсон маълумот доштан зарур, вале ноқофӣ мебошад, чунки «олим шудан осону инсон шудан мушкил». Агар инсон маълумотнок бошаду худу атрофиёни ҳешро паст занад, қарзи шаҳрвандӣ ва уҳдадорихои ба дӯши ҳеш дошташро иҷро накунад, пас ӯ арзандаи номи баланди инсон нест. Чунин ҳикмати халқи тоҷик мефармояд: «одам бояд одамгарӣ дошта бошад». Ба мафҳуми одамгарӣ сифатҳои ахлоқие, амсоли ватандӯстӣ, покқивдонӣ, меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, хоксорӣ, дӯстӣ, зарофат ва ғайра дохил мешавад.

Дар афкори педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» росткорӣ, вафодорӣ, садоқат бо тарзҳои гуногун ифода меёбанд, вале ҷузъи асосии худро нигоҳ медоранд; инсон бояд нек бошад, бо бадӣ мубориза барад ва дар натиҷа ба он ғолиб ояд. Муборизаи беамон бо қувваҳои бадӣ қисми ҷудонашавандаи дилхоҳ афсона, масал, хамоса, латифаҳои пандуахлоқии тоҷикӣ дар хамосаи «Гурғулӣ» мебошад. Муборизаи беамон алайҳи тамоми қувваҳои бадӣ то решақанқунии пурраи онҳо, барои ҳаёти озод, барои баробарӣ, барои ғалабаи некӣ ба бадӣ, барои адолати иҷтимоӣ дар афкори педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» мавқеи марказиро ишғол менамоянд. Ҳикмати халқӣ, ки аз давраи қадим ибтидо мегирад, таълим медиҳад: нақӯкорӣ бо некӣ меанҷомаду бадӣ – бо ҷазо (мучозот). Ҳикмати халқӣ панд медиҳад: «Шахси бад сазовори бади хеш мегардад», «Он чизеро, ки барои худ намехоҳӣ ба дигарон низ хоҳон мабош», «Ба дигарон ёрӣ деҳ, ба ту ҳам ёрӣ медиҳанд», «Ҳар кореро, ки мекунӣ, аз рӯи виҷдон кун». Халқи тоҷик ҷавонро ба нақӯкорӣ даъват намуда, дар ӯ сифатҳои беҳтарини инсонро тарбия менамуд.

Дар баъзе лаҳзаҳои хамосаи «Гурғулӣ» мулоҳизаҳо дар бораи растаниҳо, ҳайвонот, ҳодисоти гуногуни табиат ба шакли маҷозӣ баён гардидаанд, ҳарчанде, ки дар ҳама мавридҳо маҳз инсон дар назар дошта шудааст. Дар чунин ҳолатҳо инсон бо тамоми сифатҳои мусбӣ ва манфӣ, симои ахлоқӣ ва бо рафторҳои некаш баррасӣ мегардад.

7. Дар афкори педагогӣ-ахлоқии хамосаи «Гурғулӣ» масъалаи тарбияи эстетикӣ мавқеи муҳим дорад. Нақшу ниғори тоҷикӣ, маҳсулоти нозуки заргарӣ, биноҳои зебо, кандакорӣ, нақши рӯи зарфҳо, бофандагӣ, гулдӯзӣ, маҳсулоти зиннатӣ (ороишӣ), инчунин сурудҳои халқии қадима, ки дар гузаштаи дур таълиф шудаанд, оҳангҳои анъанавии рақсӣ, маросимҳои туй ва идҳо, ки бо рақсу суруд ҳамроҳ мегаштанд, нишон медиҳанд, ки халқи тоҷик дар тӯли асрҳо маданияти бойи эстетикиро ба вучуд овардааст. Дар кодексҳои педагогикаи халқи тоҷик гуфта шудааст: «Зебодухтар

бояд оқида бошад», «Инсон бояд зоҳирон зебову ботинан меҳрубон бошад». Дар онҳо дар хусуси зарурат ба ягонагии тақомулоти ҷисмонӣ ва зеҳнӣ гуфта шудааст. Маводҳои ҳамосаи «Гурғули» аз он шаҳодат медиҳанд, ки халқ аз тамоми зебоиҳои олам зебоии инсонро болотар медонад: «Инсон – тоҷи табиату зебоӣ – тоҷи инсон».

Дар ҳамосаи «Гурғули», аломатҳои хоси зебоии инсон ҷудо карда шудааст. Ин солимии ҷисмонӣ, қувваю чолокӣ, хушандомӣ, меҳрубонӣ, аломатҳои дурусти руҳсор, ранги чашмон, либоси зебо ва олами ботинӣ – хоксорӣ, кушодарӯӣ, мардонагӣ, неққирдорӣ, оли-ҳимматӣ ва ғайра мебошад.

Дар ҳамосаи дидактикии «Гурғули» ҳамчунин нақши муҳити атроф ва ирсият махсус қайд карда шудааст. Рушди шахсият на танҳо аз тарбия, балки аз муҳити атроф ва истеъдодҳои табиӣ вобастааст. Дар шароти мусоид ва зимни тарбияи мӯътадил инсонро аз нав тарбия кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, эҷодиёти шифоҳии тоҷик ва аз ҷумла, ҳамосаи педагогии «Гурғули» панд медиҳад, ки дар ташаккули шахсият тарбия, муҳит ва ирсият таъсири ҳалқунанда мерасонанд. Илова ба ин, дар ҳолатҳои гуногун ҳар яке аз ин омилҳо нақши ҳалқунанда бозида метавонанд.

«Гурғули» ҳамосаи қаҳрамонӣ ва романтикии калонҳаҷм дар адабиёт ва эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик мебошад ва ба шакли назм эҷод гардидааст ва зимни иҷро сухангарӣ бо мусиқӣ иваз мегардад. Ҳамосаи «Гурғули» тавассути афсонаву ривоёти халқӣ рушд ёфтааст. Ҳамаи ин на танҳо намунаҳои эҷодиёти шифоҳии халқ, балки ёдгориҳои арзишноки педагогикаи халқӣ низ мебошад.

8. Мувофиқи афкори педагогӣ-ахлоқие, ки дар ҳамосаи «Гурғули» гузошта шудаанд, инкишофи ҷисмонӣ ва эстетикӣ, мисли тарбияи ақлӣ ва ахлоқӣ, барои инсон зарур мебошад. Қариб дар тамоми эпизодҳои ишқӣ ва қаҳрамонии ҳамосаи «Гурғули» мо қаҳрамонро мебинем, ки ҳам аз шамшеру усулҳои гуштин воқифанд, ҳам дар мусобиқаҳои сурудхонӣ ва ҳам дар қоидаҳои набардҳои

суханварӣ ҳамто надоранд. Дар он давра ҳамаи ин табиӣ ҳисоб меёфт.

Аҳамияти педагогӣ-ахлоқии ҳамосаи «Гурғулӣ» хело калон аст. Ин асари калонҳаҷму бисёрчилдаи бадеии халқӣ, ки бо думбра, дутор, гиччак ва асбобҳои дигари мусиқӣ иҷро мегардад, ҳодисаҳои воқеии ҳаёти инсониро баъзан ба шакли ғайривоқеӣ тасвир менамояд. Асоси мундариҷаи ғоявии ҳамосаи «Гурғулӣ»-ро фаъолияти шахсони реалӣ, ки бо тахайюлоти эҷодии идеалигардонидашудаи халқ тасвир ёфтааст, ташкил медиҳад. Дар натиҷаи он ҳақиқат бо афсона, далелҳо бо тахайюли бадеӣ ҳамбастагӣ пайдо мекунад. Робитаҳо, нақшҳои шифоҳии мазмуни таърихидошта буда, дар ҳамосаи «Гурғулӣ» ба таври васеъ истифода мегарданд. Ровиёни назмӣ далелҳои таърихӣ замони гузаштаи дурро ба мо мерасонанд, дар бораи ҳодисоте, ки бо ҳаёт ва фаъолияти қаҳрамонони барҷаста (Рустам, Аваз, Нуралӣ, Шералӣ ва дигарон) алоқаманданд, нақл мекунад.

9. Ҳамосаи «Гурғулӣ» ганҷинаи педагогикаи халқи тоҷикро ташкил медиҳад ва вазифаи тарбиявии дарсии ҳаётро дар оилаи тоҷик иҷро мекунад. Ҳамосаи «Гурғулӣ» идомаи анъанаҳои педагогии халқи тоҷик аст, ки бо тамоми арзишҳои миллӣ таҷассум ёфтаанд.

Образҳои қаҳрамонони ҳамосаи «Гурғулӣ» аз он шаҳодат медиҳад, ки барои инсон, пеш аз ҳама, саломатӣ, обӯтоби ҷисмонӣ, далерӣ, чолокӣ ва ғайра заруранд. Ин сифатҳо дар кӯдак бо роҳи воситаҳои гуногун аз рӯзҳои аввали ҳаёташ тарбия карда мешаванд.

Аз ин лиҳоз, омӯзиши ин мероси педагогӣ барои кулли миллати тоҷик дар тарбияи насли наврас ва бедор намудани худшиносии онҳо хело ғоидаовар аст. Омӯзиши ҳамосаи «Гурғулӣ» анъанаҳои тарбиявӣ-ахлоқии ташаккулёфтаре мустаҳкам намуда, дар қонуну одатҳои ахлоқӣ таъсир мерасонад. Дар ҳамосаи «Гурғулӣ» таҷрибаҳои иҷтимоӣ, меъёрҳои рафтор, системаи методу усулҳои аз тарафи халқ қабулшудаи тарбия, ки аз як насл ба насли дигар мегузашт, пеш аз ҳама, чун донишу маҳорат ва малакаи ҳосилнамудаи наслҳои пешина

аз худ карда мешуд. Аз ҷумла таъкид ёфтааст, ки дар тасаввуроти анъанавии халқи тоҷик аз давраи қадим даҳ сифати хислатӣ ё аниқтараш, аломатҳо, вижагиҳо, маҳоратҳои инсонӣ комил вучуд дошт: дар таълим – бохирад, дар хоб – ҳушёр, дар ҷанг – қаҳрамон, дар корҳо – моҳир, дар суҳанварӣ – зариф, дар сари дастархон – базлагӯ, дар назди қонун – тоза, дар назди қонуни олий – на ҳушомадгӯ, дар назди афтода – на шер, дар об – шиновар. Донишмандони чунин сифатҳо ба инсон таъсири мусбат мерасонад, ки ин дар ҳамаи «Гурӯҳи» барҷаста таҷассум ёфтааст. Инчунин, дар ҳамаи «Гурӯҳи», муҳаббат ба ватану халқи худ, ғояҳои ахлоқӣ, муҳаббати модар ва масъалаҳои дигар мавқеи асосӣ доранд.

10. Арзишҳои педагогӣ-ахлоқии ҳамаи «Гурӯҳи» хонандагонро ба мутобиқкунии арзишҳои умумибашарӣ ва фарҳанги миллии тоҷикон рағбат мекунад;

11. Мундариҷаи таълимӣ-педагогӣ ва эҷодии ҳамаи «Гурӯҳи» тарғиби донишҳо оид ба арзишҳои умумибашарӣ тавассути фарҳанги миллии тоҷикон дар рағбат ба амал кардан бо хонандагон мебошад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Дар таҳқиқот тавсияҳои пешниҳод гардидаанд, ки аз назари мо дар таҳлил ва роҳандозии афкори педагогӣ-ахлоқӣ зимни намунаҳои беҳтарини эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар таҷассуми масъалаҳои тарбия дар муассисаҳои таълимии муосир мусоидат менамоянд:

- таҳлили афкори педагогӣ – ахлоқии ҳамаи «Гурӯҳи» чун намунаи хосаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар марҳилаи истиқлолияти миллии баҳри худшиносӣ ва шинохти миллии муҳим аст;

- Омӯзиши афкори педагогӣ-ахлоқии намунаҳои беҳтарини эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик аз ҷумла ҳамаи «Гурӯҳи» дар ташаккул ва инкишофи ифтихори миллии, тарбияи давлатдорӣ мусоидат менамояд;

- Пажӯҳиши эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар намунаи хамосаи “Гурғулӣ” дар раванди созандагии худшиносии миллий ба ташаккули шахсият тақвият мебахшад;
- Истифодаи афкори педагогӣ-ахлоқӣ дар намунаҳои арзандаи эҷодиёти халқи тоҷик, дар мисоли хамосаи “Гурғулӣ” дар муассисаҳои таълимӣ имкониятҳои зехнию ахлоқиро бедор сохта, шаҳодат медиҳад, ки педагогикаи халқӣ чунини ҷудонопазири педагогикаи муосир аст;
- Омӯзиш ва баррасии афкори педагогӣ-ахлоқии хамосаи “Гурғулӣ” дар муассисаҳои таълимӣ, дар доираи васеъ ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Актуальные проблемы воспитания личности в современных условиях [Текст] // Материалы республиканской научно-практической конференции, 3.12.1999 года, г. Нальчик. – Нальчик, 2000. – С.6-29.
2. Алышев Б. Народные традиции и их использование в трудовом воспитании старшеклассников [Текст] / Б. Алышев – М., 1974. - 201 с.
3. Аминова С. Образы и сюжеты эпоса «Гуругли» в письменной литературе [Текст] / С. Аминова // Вопросы изучения эпоса народов СССР. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – С.41-52.
4. Амонов Р. Аз пай ҳикмати халқ. [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе, 1963. - 104 с.
5. Амонов Р. Аҳамияти ватандӯстии эпоси қаҳрамони халқи тоҷик. [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе, 1978. - 22 с.
6. Амонов Р. Поэтика таджикского народа. [Текст] / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. - 198 с.
7. Амосов Н.М. Пределение старости. [Текст] / Н.М. Амосов – М.: Будь здоров, 1996. - 263 с.
8. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. - 380 с.
9. Аникин В.П. Д.Н.Садовников и сборник его загадок [Текст] // Загадки русского народа. / В.П. Аникин. – М.: Изд-во МГУ, 1960. – С.34-39.
10. Аникин В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор: пособие для учителя. [Текст] / В.П. Аникин. – М.: Учпедгиз, 1957. - 240 с.
11. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. [Текст] / С.Ф. Анисимов. – М.: Мысль, 1988. - 253 с.
12. Антология таджикской поэзии. [Текст]. – М., 1957. - 451 с.

13. Арсалиев Ш.М. Этнопедагогическое наследие чеченцев. [Текст] / Ш.М. Арсалиев – М., 1998. - 262 с.
14. Артановский С.Н. Об абсолютной ценности личности [Текст] / С.Н. Артановский. // Вестник ЛГУ. Серия 6. Вып.3. – 1988. - № 20. – С.23-31.
15. Артюнан В.Х. Некоторые вопросы народной педагогики. [Текст] / В.Х. Артюнан. // Сборник научных трудов Ереванского Армянского пед. ин-та. Вып. 2. – 1970. – С.149-195.
16. Арутюнов С.А. Народы и культуры. [Текст] / С.А. Арутюнов // Развитие и взаимодействие. – М.: Наука, 1989. - 243 с.
17. Асрори В. Литература и фольклор [Текст] / В. Асрори. – Душанбе, 1967. - 211 с.
18. Асрори В. Народ и литература [Текст] / В. Асрори. – Душанбе: «Ирфон», 1968. - 146 с.
19. Асрори В. Таджикские пословицы и поговорки [Текст] / В. Асрори. – Сталинабад, 1956. - 184 с.
20. Асрориён Ч. Гурғулӣ (Гузориш вонигориш) [Матн] / Ч. Асрориён – Душанбе, 2010. - 180 с.
21. Бабаков В.Г., Семенов В.М. Национальное сознание и национальная культура (методологические проблемы) [Текст] / В.Г. Бабаков., В.М. Семенов. – М., 1996. - 270 с.
22. Белинский И.С. Полн. сбор. соч. Т.5 [Текст] / И.С. Белинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. - 341 с.
23. Бердяев Н.А. Судьба России: Опыт по психологии войны и национальности [Текст] / Н.А. Бердяев. – М.: Мысль, 1990. - 214 с.
24. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. [Текст] Е. Э. Бертельс. – М., «Наука», 1960. - 221 с.
25. Блок А. Соч., в 2 томах. Т. 2. [Текст] А. Блок.– М.: Госполитиздат, 1955. - 304 с.
26. Бобо Юнус Худойдодзода. Поэзия и поэма. Т.1 [Текст] / Худойдодзода Бобо Юнус – Сталинабад, 1941. - 293 с.

27. Бобоюнус Худойдодзода. Ёдномаҳои дилнишин [Матн] / Худойдодзода Бобоюнус. – Душанбе, «Ирфон», 2013. - 304 с.
28. Богданова М.И. К вопросу о взаимодействии фольклора и литературы [Текст] / М.И. Богданова. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 264с.
29. Болдырев А.Н. Таджикский фольклор в литературе Советского Таджикистана [Текст] / А.Н. Болдырев. // Литературный критик, 1976. - № 9. – С.31-39.
30. Болдырев А.Н. Устный эпос Таджикистана [Текст] / А.Н. Болдырев. // Фольклор Таджикистана. – Сталинабад, 1934. - №11-12.- С. 59-64.
31. Болдырев А.Н. Устный эпос таджиков [Текст] / А.Н. Болдырев. – Сталинабад-Ленинград, 1941. – 261с.
32. Бондаревская Е.В. Введение в педагогическую культуру [Текст] / Е.В. Бондаревская. – Ростов на Дону, 1995. - 168 с.
33. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного образования [Текст] / Е.В. Бондаревская. – М., Педагогика, 1995. - № 4. – С.29-36.
34. Брагинский И.С. Заметки о таджикском эпосе «Гуругли» [Текст] / И.С. Брагинский. // Краткие сообщ. Института востоковедения СССР. Т. 9. – 1953. - 464 с.
35. Брагинский И.С. Из истории персидско-таджикской литературы [Текст] / И.С. Брагинский. – М., 1972. - 301 с.
36. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии [Текст] / И.С. Брагинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1965. - 298 с.
37. Брагинский И.С. Исследования по истории таджикской литературы [Текст] / И.С. Брагинский. – М., 1977. - 298 с.
38. Брагинский И.С. О таджикском эпосе «Гуругли» и его художественных особенностях [Текст] / И.С. Брагинский. – Сталинабад, 1938. - 101с.

39. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы [Текст] / И.С. Брагинский. – Сталинабад, 1938. - 311 с.
40. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса [Текст] / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. - 411 с.
41. Бромлей Ю.В. Современные проблемы этнографии [Текст] / Ю.В. Бромлей. – М., 1981. - 398 с.
42. Бузургзода Л., Чалилов Р. Инъикоси шӯриши Восеъ дар фолклор [Текст] / Л. Буризода., Р. Чалилов. – Сталинобод-Ленинград 1941. - 130 с.
43. Волков Г.Н. Народная педагогика: Программа спецкурса и методические материалы [Текст] / Г.Н. Волков. – М.: Изд-во УРАО, 1999. - 94 с.
44. Волков Г.Н. Нравственное воспитание учащихся 4-8 классов сельской национальной школы [Текст] / Г.Н. Волков. – М.: НИИ нац. школ РСФСР, 1986. - 146 с.
45. Волков Г.Н. Педагогика жизни [Текст] / Г.Н. Волков. – Чебоксары, 1989. - 334 с.
46. Волков Г.Н. Современное функционирование народной педагогики как феномена демократии и гуманизма в сфере воспитания [Текст] / Г.Н. Волков. – Чебоксары, 1993. - 86 с.
47. Волков Г.Н. Этнопедагогика [Текст] / Г.Н. Волков. – Чебоксары: Чуваш. книж. изд., 1974. - 376 с.
48. Волков Г.Н. Этнопедагогика: учебник для студ. сред. и высш. пед. уч. заведений [Текст] / Г.Н. Волков. – М.: Изд. центр «Академия», 1999. - 322 с.
49. Волков Г.Н. Этнопедагогическая концепция национальной школы [Текст] / Г.Н. Волков. // Национальная школа: концепция и технология развития: Доклады и материалы международной конференции, Якутск 16-23 марта 1993 г. – М., 1993. – С. 43-49.
50. Выготский Л.С. Психология искусства [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1968. - 576 с.

51. Выжлецов Г.П. Аксиология культуры [Текст] / Г. П. Выжлецов. – СПб.: ЛГУ, 1996. - 148 с.
52. Вырост И.С. Национальное самосознание: проблемы определения и анализа [Текст] / И.С. Вырост. // Философская и социологическая мысль, 1987. - № 7. – С.22-25.
53. Гафуров Б.Г. Предисловие к кн. «Таджикские сказки» // Сост. Р. Амонов: под ред. Б.Г. Гафурова и А.М. Мирзоева [Текст] / Б.Г. Гафуров. – М.: ИВЛ, 1961. - 233 с.
54. Гашимов А.Ш. Народная мудрость, воплощенная в слове-образе [Текст] А.С. Гашимов. // Лит. Азербайджан, 1959. - № 10. – С.103-106.
55. Гегель Эстетика. Т.1 [Текст] / Гегель. – М., 1968. - 441 с.
56. Гершунский Б.С. Менталитет и образование: учебное пособие для студентов
[Текст] / Б.С. Гершунский. – М.: Ин-т практической психологии, 1996. - 298 с.
57. Гнатенко П.И. Национальный характер: мифы и реальность [Текст] / П.И. Гнатенко. – Киев: Вища школа, 1984. - 152 с.
58. Гордлевский В.А. Избранные труды. Т. 2 [Текст] / В.А. Гордлевский. – М., 1961. - 369 с.
59. Гургули. Таджикский народный эпос [Текст] / Гургули. – М.: Наука, 1987. - 463 с.
60. Гуруғли / Тартибдиҳанда: Қ. Ҳисомов. [Матн] / Гуруғли. – Душанбе: Ирфон, 1963. - Ҷилди 2. - 263 с.
61. Гуруғли / Достони баҳодурони Чамбули Мастон // Тартибдиҳанда Қ. Ҳисомов [Матн] / Гуруғли. – Душанбе: Ирфон, 1976. - Ҷилди 3. - 284 с.
62. Давлетов К.С. Фольклор как вид искусства [Текст] / К.С. Давлетов. – М.: Наука, 1966. - 304 с.
63. Дилшод Р. Ҳамосаи «Гуруғли» ва шиноҳти он [Матн] / Р. Дилшод. – Душанбе: Аржанг, 2019. - 144 с.

64. Жирмунский В.М. Некоторые итоги изучения героического эпоса народов Средней Азии // Вопросы изучения эпоса народов СССР [Текст] / В.М. Жирмунский. – М., 1958. – С.24 -64.
65. Жирмунский В.М. Среднеазиатские народные сказатели // Известия Всес. геогр. об-ва [Текст] / В.М. Жирмунский – М., 1947. - № 1. – С.407-416.
66. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос [Текст] / В.М. Жирмунский., Х. Т. Зарифов. – М.: Госполитиздат, 1947. - 518 с.
67. Жуковская Н.Л. Категории и символика традиционной культуры монголов [Текст] / Н.Л. Жуковская. – М., 1988. – 343 с.
68. Захаров И.Н. Этнолингвистика [Текст] / И.Н. Захаров. – Красноярск, 1995. - 98 с.
69. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности [Текст] / А.Г. Здравомыслов. – М., 1986. - 163с.
70. Зехни Т. Искусство речи [Текст] / Т. Зехни. – Душанбе: Ирфон, 1967. - 194 с.
71. Зинников И.Н. Об изучении «Гуруглы» в России до революции. [Текст] / И.Н. Зинников. – М., 1974. - 289 с.
72. Игнатъев А.И. Идеи эстетического воспитания [Текст] / А.И. Игнатъев. – М., 1973. - 402 с.
73. Измайлов А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / А.Э. Измайлов. – М.: Педагогика, 1991. - 398 с.
74. Ильин И.А. Путь к очевидности [Текст] / И.А. Ильин. – М.: Республика, 1993. - 346 с.
75. Исаев С.И. Народные традиции и опыт трудового воспитания в тад-жикской семье [Текст] / С.И. Исаев. – Душанбе, 1974. - 194 с.

76. Калонтаров Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими [Текст] / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. - 201 с.
77. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков // По материалам конца XIX-начала XX века [Текст] / Н.А. Кисляков. – М.: - Л.: Академия наук СССР, 1990. - 268 с.
78. Киященко Н.И. Героическое как категория эстетики [Текст] / Н.И. Киященко. – М., 1965. - 351 с.
79. Қодиров К. Андешаҳои тарбиявӣ дар достони «Гурғули» [Матн] / К. Қодиров. – Душанбе: Нашри Камол, 2020. - 173 с.
80. Қодиров К. Ғояҳои тарбиявӣ дар назми суфиёна [Матн] / К. Қодиров. – Душанбе: Нашри Камол, 2020. - 170 с.
81. Қодиров К. Таърихи тарбия аз аҳди Бостон то замони Сомониён [Матн] / К. Қодиров. – Душанбе, 2012. - 240 с.
82. Кодиров К., Кармышева Б. Традиции воспитания в таджикском фольклоре [Текст] / К. Кодиров, Б.Кармышева. – Душанбе: Нашри Камол, 2019. - 194с.
83. Кодиров К., Назаров Х. Эстетико-нравственные идеалы эпоса «Гургули» и их воспитательная роль [Текст] / К. Кодиров, Х.Назаров. – Душанбе: Нашри Камол, 2019. - 207с.
84. Кодиров К., Хусейнов Н. Общепедагогические идеи в суфийской поэзии [Текст] / К. Кодиров, Н.Хусейнов. – Душанбе: Нашри Камол, 2019. - 165с.
85. Короглы Х.Г. Взаимосвязи хамоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана [Текст] / Х.Г. Короглы. – М., 1983. - 314 с.
86. Короглы Х.Г. Огузский героический эпос [Текст] / Х.Г. Короглы. – М.: Наука, 1976. - 238 с.
87. Короглы Х.Г. Трансформация заимствованного сюжета [Текст] / Х.Г. Короглы. – М., 1977. – 301с.

88. Короглы Х.Г. Туркменский эпос «Гёроглы» и особенности его историзма [Текст] / Х.Г. Короглы. – М., 1973. - 394 с.
89. Краткая характеристика особенностей таджикского фольклора XIX-XX вв. [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 1974. - 164 с.
90. Крылова Н.Б. Культурология образования [Текст] / Н. Б. Крылова. – М., 2000. - 272 с.
91. Кулматов Н. Этические взгляды Саади [Текст] / Н. Кулматов. – Душанбе: Дониш, 1968. - 98с.
92. Латифзода Д. Эҷодиёти мардумӣ – асоси фарҳанги этникӣ [Матн] / Д. Латифзода. – Душанбе: Адиб, 2011. - 160с.
93. Лафарг П. Язык и революция [Текст] / П. Лафарг. – М., 1930. - 26 с.
94. Ленский А. Музыкальная культура союзных республик // Таджикская ССР [Текст] / А. Ленский. – М.: Гослитиздат, 1954. – С.16.
95. Лихачев Б.Т. Карельская народная загадка [Текст] / Б.Т. Лихачев. – Л.: Наука, 1977. - 119 с.
96. Лутфуллоев М. Инсон ва тарбия [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Собириён, 2013. - 462 с.
97. Лутфуллоев М. Қиссаи оғози тарбия [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Хумо, 2002. - 164 с.
98. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи аҷам [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе, 1997. - 147 с.
99. Мирзоев А. Эпос «Гуругли» // Голос Востока [Текст] / А. Мирзоев. – Сталинабад, 1939. - № 1. – С.38-41.
100. Муродов Ф. Воситаҳои тасвири бадеӣ дар достони «Гурғули» [Матн] Ф. Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2006. - 300 с.
101. Муродов Ф. Корни народного эпоса «Гуругли»: «Гаибзода», Пури гур,
Гурзода [Текст] / Ф. Муродов. // Известия АН РТ. Серия филология и востоковедения, 2010. - №1. – С.69-76.

102. Намунаҳои адабиёти тоҷик. // Тартибдиҳандагон: Х. Мирзозода, Ҷ. Сухайлӣ, Ҷ. Иқромӣ, К. Лутфуллоева, Л. Бузургзода, М. Миршакар [Матн]. – Сталинобод, 1940. - 604 с.

103. Национальная концепция воспитания в РТ / Постановления Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2006 г. - № 94. [Текст]. - 36 с.

104. Николаев В.А. Этнопедагогическая подготовка школы / Под ред. В.А. Слостенина [Текст] / В.А. Николаев. – Москва: Орел, 1998. - 178 с.

105. Образец фольклора селения Рудаки [Текст]. – Душанбе, 1963. - 189 с.

106. Орлова А.П. Преемственность народной и научной педагогики в развитии теории нравственного воспитания (на материале русской, украинской и белорусской народной педагогики) [Текст] А.П. Орлова. – М., 1996. - 34 с.

107. Паҳлавонов А. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI-XVII [Матн] / А. Паҳлавонов. Душанбе: Дониш, 1994. - 241 с.

108. Парвиз Хонларӣ. Шеър ва хунари [Матн] / Хонларӣ Парвиз. – Техрон, 1345х.ш. - 293 с.

109. Пирлиев А.Ш. Прогрессивные традиции народной педагогики в современном воспитании школьников [Текст] / А.Ш. Пирлиев. – М., 1991. - 366 с.

110. Подласый И.П. Педагогика: учеб. для студентов высших пед. учеб. заведений [Текст] / И.П. Подласый. – М.: Просвещение; Гуманит. Изд. центр ВЛАДОС, 1996. - 432 с.

111. Полякова А.Л. Формирование деловых качеств личности в условиях этнокультурной направленности образования [Текст] / А.Л. Полякова. – Волгоград, 1998. - 199 с.

112. Раҳимов К.С. Оид ба проблемаҳои ҷаҳонӣ баъзе жанрҳои эҷодиёти мусиқии мардумӣ // Вазъи омӯзиш ва таҳқиқи фарҳанги маънавӣ дар Тоҷикистон ва ояндабинии он [Матн] / К.С. Раҳимов. – Душанбе, 2019. – 129с.

113. Раҳимов К.С. Таджикский эпос “Гуругли” в традициях исполнительской школы Хикмата Ризо [Текст] / К.С. Раҳимов. – Душанбе, 2019. - 256 с.
114. Раҳмонов Р. Дар бораи достони «Гурғули» [Матн] / Р. Раҳимов. // Паёми
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2013. - №4/3 (113). – С.184-193.
115. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик [Матн] / Б. Раҳимов., А. Нуров. – Душанбе, 2008. - 118 с.
116. Салютина А.А. Поиск национального образовательного идеала в педагогической науке и практике России XIX – начала XX в. [Текст] / А.А. Салютина. – Волгоград, 2000. - 223 с.
117. Саматов Ш.Б. Развитие национальных культур в современных условиях [Текст] / Ш.Б. Саматов. – Ташкент, 1990. - 167 с.
118. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем [Текст] / В.В. Сериков. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1999. - 272 с.
119. Советское востоковедение [Текст] / М., 1955. - № 3. – С.31-44.
120. Сулаймонӣ С., Алиев А. Ориёиҳо: Суннатҳои фарҳангӣ ва таълиму тарбият [Матн] / С. Сулаймонӣ., А. Алиев. – Душанбе: Ирфон, 2009. - 108 с.
121. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека [Текст] / В. А. Сухомлинский. – М., 1981. - 401 с.
122. Сухомлинский В.А. Родина в сердце [Текст] / В.А. Сухомлинский. – М., 1978. - 389 с.
123. Тилавов Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок [Текст] / Б. Тилавов. – Душанбе: Дониш, 1967. - 198 с.
124. Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования [Текст] / С.П. Толстов. – М., 1948. - 346 с.
125. Толстов С.П. По следам древнехорезмской цивилизации [Текст] / С.П. Толстов. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. - 341 с.

126. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения [Текст] / Л.Н. Толстой. – М.: Педагогика, 1989. - 421 с.
127. Традиции и новое в социальной жизни народов [Текст]. – Элиста, 1994. - 298 с.
128. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры [Текст] / В.П. Тугаринов. – Л.: ЛГУ, 1968. - 33 с.
129. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения [Текст] / К.Д. Ушинский.
– М., 1988.-411 с.
130. Фатхуллоев С. Баъзе ҳамоҳангии «Шоҳнома» ва «Гурғули». «Гурғули тоҷик буд на узбек» [Матн] / С. Фатхуллоев // Суханшиносӣ. – Душанбе. 2008, - № 7.– С.111-124.
131. Фатхуллоев С. Файзали Муродов – Гурғулишинос [Матн] /С. Фатхуллоев // Суханшиносӣ. – Душанбе. 2016. - №1. – С.131-139.
132. Фозилов М. Ф. Тольковый словарь таджикских пословиц, поговорок и афоризмов в контексте [Текст] / М.Ф. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1967. - 201 с.
133. Харитонов М.Г. Этнопедагогические классы в профессионально-педагогической ориентации старших школьников [Текст] / М.Г. Харитонов. – М.: Академия, 2000. - 201 с.
134. Хочаев Қ. Афкори педагогӣ [Матн] / Қ. Хочаев. – Душанбе: Эр-граф, 2004. - 250 с.
135. Христова Е.Л. Народная педагогика: историко-графические и теоретико-методологические проблемы [Текст] / Е.Л. Христова. – М., 1988. - 234с.
136. Цаллагова З.Б. Этнопедагогическая афористика [Текст] / З.Б. Цаллагова. – М., 1997. - 264 с.
137. Цашивили С. Витязь в тигровой шкуре Ш.Руставели [Текст] / С. Цашивили. – М., 1966. - 301 с.
138. Чичеров В.И. Вопросы теории и истории народного творчества. [Текст] / В.И. Чичеров. – М.: Сов. писатель, 1959. - 310 с.

139. Шаббаева М.Ф. История педагогики [Текст] / М.Ф. Шаббаева. – М.: Учпедгиз. 1955. – 301с.
140. Шадриков В.Д. Духовные способности [Текст] / В. Д. Шадриков. – М.: Магистр, 1996. - 279 с.
141. Шадриков В.Д. Народная школа [Текст] / В. Д. Шадриков. – М., 1993. – 201с.
142. Шадриков В.Д. Философия образования и образовательные политики [Текст] / В.Д. Шадриков. – М.: Исслед. Центр проблем качества подготовки специалистов, 1993. - 146 с.
143. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения [Текст] / С.Т. Шацкий. – М.: Педагогика, 1980. - 394 с.
144. Шварц Э.А. К истории изучения фольклора Ирана [Текст] / Э.А. Шварц. – М., 1974. – 263с.
145. Школа и мир культуры этносов [Текст]. – М., 1995. - 246с.
146. Шмикин А.Ф. Из истории этических учений [Текст] / А.Ф. Шмикин. – М., 1959. – 243с.
147. Яковлев И.Я. Духовное завещание чувашскому народу [Текст] / И.Я. Яковлев. – Чебоксары. 1992. – 216с.

**МУНДАРИЦАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР
НАШРИЯҲОИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ШУДААҲД:**

1. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризишавандаи аз ҷониби КАО-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ба таърифи расидаанд:

[1-М] Назаров Х.Д. Идеали тоҷикии “инсонӣ комил” дар педагогикаи мардумӣ (дар асоси таҳлили ҳамоҳази “Гурғули”) / Х.Д.Назаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ) Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – Душанбе: Сино, 2016. - №3/5 (208). – С.212-216. ISSN 2074-1847.

[2-М] Назаров Х.Д. Достони “Гурғули” ҳамчун ёдгории анъанавии фарҳангии тоҷик дар тарбияи насли ҷавон / Х.Д.Назаров // Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ) Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – Душанбе: Сино, 2016. - №3/6 (2011). – С.221-224. ISSN2074-1847.

[3-М] Назаров Х.Д. Анъанаҳои тарбиявӣ дар зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқи тоҷик. / Х.Д.Назаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – Душанбе: Сино, 2016. - №3/7 (2014). – С.178-183. ISSN 2074-1847.

[4-М] Қодиров К., Назаров Х.Д. Аҳамият ва шаклҳои истифодаи достони “Гурғули” дар ҷараёни таълимӣ – тарбиявии хонандагон. // “Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ” (маҷаллаи илмӣ), бахши илмҳои педагогӣ. – Душанбе: Сино, 2019. - №109/1. – С.26-30. ISSN2219-5408.

[5-М] Назаров Х.Д., Ҳомидов Б.З. Назаре ба муҳимияти тарбияи халқӣ. /Х.Д.Назаров, Б.З.Ҳомидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – Душанбе: Сино, 2020. - №10 (216). – С.387-389. ISSN 2074-1847.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашрияҳо чоп шудаанд:

[6-М] Назаров Х.Д. “Гурғули” – ёдгории хирадмандонаи халқӣ // Маҷуаи маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ “Фалсафа, илмҳои риёзӣ ва табиӣ мушкилотҳо ва дурнамо”. – Бохтар, 2012. – С.114-116.

[7-М] Назаров Х.Д. Арзишҳои этнофарҳангии “Гурғули” // Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявии “Модернизатсия-қунонии соҳти таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе, 2015. – С.12-13